

శ్రీకృష్ణ ఆంధ్ర 70

ఆయుర్వేద శిక్ష

చతుర్థ స్కంధము

3. వనాపధ విజ్ఞానము

మొదటి భాగము

వేమన శంభాయతీ
శేలంబులు గంభాయం,
:: పుష్పాక్షిణి.

సరిపాదకులు:

భిషగ్రిష్ట ఆచంట లక్ష్మీపతిగారు,

బి.వి., యం. బి. సి. యం.

ము ద్రా ము :
 శ్రీ ధన్వంతరీ ముద్రాక్షరశాల
 డా॥ భీష.గ్రీత్న ఆచంట లక్ష్మీపతిగారు,
 ఓ.ఎ., యం. బి. సి. యం.
 బె జ వా డ.

గ్రంథ ము ల కు :
 సంపాదకుల పేర - సర్కసు మైదానము,
 గవర్నరుపేట, బెజవాడకు వ్రాయవలెను.

తందాదార్తకు రు. 5-0-0
 పోస్టేజి సహ.

ఇతరులకు రు. 6-4-0
 పోస్టేజి గాక.

(సర్వహక్కులు సంపాదకులవి).

సంపాదకీయ ప్రస్తావన

ఆయుర్వేదమునందుపయోగింప బడిన ఔషధముల గూర్చి ఔషధస్థానమును ఒకటే సంపుటమునందు వివరింప దలచితిమి గాని విషయ బాహుళ్యముచే నీగ్రంథము నాలుగు సంపుటములు చేయవలసి వచ్చెను. అందును వనోషధ విజ్ఞానమునుగూడ నొక సంపుటములో ముగించ లేకపోయినాము. ఇంతకును అసంఖ్యాకములగు మూలికలలో మేము వివరింప బ్రయత్నించినవి సూటయేబది మాత్రమే. అందు అకారాదిగా 'అంకోటము' మొదలు 'గోక్షురము' వరకు 74 వనోషధులు మాత్రము ఈ వనోషధవిజ్ఞానము యొక్క మొదటి భాగమునందు ముగింప గల్గితిమి.

చందాదారుల సౌకర్యార్థమై రమారమి 500 పుటల గ్రంథము నొక సంపుటముగా ప్రచురించుటకు మేము నిశ్చయించినందున ప్రస్తుతమీ సంపుటమును మీ కందజేయుచున్నాము. ఇట్టిగ్రంథము ఆంధ్రభాష యందిదివరకు ప్రచురింపబడి యుండలేదు. ఇందు శ్రీ ఆయుర్వేదాచార్య ఇంద్రగంటి వెంకటేశ్వరశర్మగారు బహుకాలము కృషిచేసి సిద్ధపరచిన విజ్ఞానమంతయు చేరి యుండుటయేగాక అచ్చటచ్చట నా స్వానుభవము గూడ సులభమైన భాషలో క్లుప్తముగా చేర్పబడియున్నది. శ్రీ శర్మగారికి మా కృతజ్ఞతను హృదయపూర్వకముగా తెల్పుచున్నాము.

అకారాది విషయనూచికను అనేక శ్రమల కోర్చి
తయారు చేసియిచ్చిన శ్రీ ఆయుర్వేదభిషక్ లక్ష్మజు
సాంబశివరావు గారికి మేము కృతజ్ఞులము.

ఆంధ్ర దేశమునందు ఆయుర్వేదపై ద్యులును ఆయుర్వే
దాభిమానులును ఈ గ్రంథము నాదరించి మమ్ములను
కృతార్థుల జేయుదురుగాక.

సర్కసుమేదానము,
గవర్నరుపేట,
బెజవాడ,
1—3—45.

ఆ చ ం ట ల క్షీ ప తి,
ఆయుర్వేద శిక్షా
సంపాదకులు.

విషయ సూచిక

ఆయుర్వేదశాస్త్ర—వైషధస్థానము

చతుర్థ స్కంధము

వనౌషధ విజ్ఞానము

విషయము	పుట	విషయము	పుట
1. అంకోట (లః) ఊడుగుచెట్టు	1	19. ఆమృత-మామిడిచెట్టు (క)	117
2. అగరు-అగరుకట్టె	7	20. ఆచులకీ-పెద్దయుకీరిక	
3. అగ్నిమాంధః-నెల్లిచెట్టు		చెట్టు (క)	131
(తక్కల)	13	21. ఆమాతకః-అంబాళపుచెట్టు	
4. అజగంధా-వాయం (విం) ట	19	(అతవిమామిడిచెట్టు)	150
5. అతనీ (అగస్త్యః) అవిశెచెట్టు	23	22. ఆరగ్వధః-శేలచెట్టు (క)	153
6. అతివిషా-అతివస	31	23. ఆర్ద్రకం-అల్లము (క)	161
7. ఆమలవేతసం-పుల్లపల్లిబ్బలిచెట్టు	36	24. ఇంగుదీ-గారచెట్టు	178
8. ఆరుణః-మద్దిచెట్టు (క)	41	25. ఇంద్రవాహణి-చేదుపుచ్చ	
9. అరిష్టకః-కుంకుడుచెట్టు	51	(చిన్నది) (లేక) చిన్న	
10. ఆలాబూః-ఆనపకాయ (లేక)		పావగ (క)	182
సారకాయ (క)	56	26. ఇత్తుః-చెఱుకు	188
11. ఆహోక	63	27. ఈషద్గోలం-	
12. ఆశ్వగంధా-పెన్నేరు (గడ్డ)	67	ఇసుపగోలువిత్తులు	197
13. ఆశ్వత్థః-రావిచెట్టు (క)	75	28. ఈదుంబరః-మేడి (అట్టి)	
14. ఆశునః-వేగినచెట్టు	87	చెట్టు (క)	201
15. ఆపామార్గ-ఉత్తరేణి	92	29. ఉపాద (ది) క బచ్చలి	210
16. ఆకారక-గధః-అక్కలకర	100	30. ఉశీరం-వట్టివేరు	
17. ఆధుర్వీ-ఎలుక చెనియూను	104	(చిన్నది) (క)	215
18. ఆటరూపకః-అడ్డపాపుచెట్టు	108		

విషయము	పుట	విషయము	పుట
31. ఋద్ధిః, పృద్ధిః-ఋద్ధి పృద్ధి యను కందములు	220	51. కాచవేలం-కాకర (క)	348
32. ఏలకులు	223	52. కార్పాసీ-పృత్తిచెట్టు	354
33. ఏరండః ఆముదము	229	53. కాశ్శరీ-గుమ్మడిచెట్టు	360
34. కటుకా-కటుకరోహిణి	241	54. కాసమరః-కసివిందచెట్టు	365
35. కట్ఫలః-కాయఫలచెక్క	247	55. కిరాతతిక్త-నేలవేము (క)	369
36. కతకః-ఇందుపై (గ) (లేక) చిళ్ళచెట్టు	251	56. కటజః-కొడిశవాలచెట్టు	373
37. కదళీ-అరటిచెట్టు	254	57. కుబకః-గులాబి	381
38. కదంబః-కడిమిచెట్టు	264	58. కుమారీ-కలుబంద	385
39. కపిత్థః-వెలగచెట్టు	268	59. కులతః-ఉలవ	392
40. కపిక-చూఝః-దుదగొండి (పెద్దది) (క)	274	60. కుశః-దర్భ (క)	397
41. కపలం-పద్మము (జలజ) (క)	283	61. కుష్మం-చంగల్వకోస్తు (క)	403
42. కరంజః-కౌనుగ (గానుగ) చెట్టు (క)	294	62. కుసుంభం-కుసుంభవృక్షము	409
43. కరీరః-ఏనుగదంతపుచెట్టు	309	63. కుంకుమం-కుంకుమపువ్వు	413
44. కర్పూరః-పచ్చకర్పూరం (క)	313	64. కూష్మాండం-బూడిదగుమ్మడి	421
45. కంగుః-కొర్రెలు (క)	324	65. కృష్ణశారిబా-నల్ల సుగంధివాల (క)	427
46. కంపిల్లః-కంపిలము	327	66. కేతకీ-మొగలిచెట్టు (తెల్లది) (క)	433
47. కాకజంఘా-వేలమసంధి	329	67. కోకిలాక్షః-గొచ్చి (నీరు)	437
48. కాకమాచీ-కామంచిచెట్టు	333	68. కోశాతకీ-(రాజ) వీర (క)	441
49. కాకోలీ-కాకోలియను కందము (క)	340	69. ఖదిరః-ఎఱ్ఱచండ, చెట్టు (క)	445
50. కాంచనారః-ఎఱ్ఱదేవ కాంచనపుచెట్టు (క)	343	70. గుగులుః-గుగిలము	458
		71. గుడూచీ-తిప్పతీగె	472
		72. గోటిహ్వ-ఎద్దునాలుక చెట్టు	483
		73. గోఘామః-గోధుమలు	487
		74. గోక్షురః-పల్లెరు	492

ఆయుర్వేద శాస్త్రము

(A Text-book of Ayurveda)

తృతీయ సంపుటము
ఔషధ స్థానము

3వ భాగము
వనౌషధ విజ్ఞానము

1

అంకోట (లః) డోడుగుచెట్టు.

భాషాంతర నామములు

హిందీ—అంకోట (ల) ధోరా, మరాఠీ—అంకోల, గుజరాతీ—
అంకోల, మలయాళం—అజింజిల్, కర్ణాటకం—అంకలే, ద్రావిడం—
అజిసిల్.

నైసర్గిక స్వరూపవర్ణనము.

Natural Order : అంకోలకుటుంబము:—(Cornaceae)

అంకోల : (Alangium Lamarkii)

1915 వ సం॥ లింగ్స్ రచించిన వృక్షముల పట్టికలో 2 వ వాల్యూమ్‌లో
1420 వ నెంబరు లో (ఉడుగై) ఉడుగు Alangium Lamarkii అని వర్ణింపబడి
యున్నది. ఇది కారినేషియే వర్గములోనిది. సంస్కృతమున అంకోలమునకు సరిపోవుచున్నది.

దీనికి ఇంగ్లీషులో కార్నెల్, లేక డాగవుడ్ (Cornel or Dog wood) కుటుంబమనిపేరు. ఈ కుటుంబములోని చెట్లు బ్రిటనులో 8 లేక 9 అడుగులు పెరుగుచు అండాకృతి గలిగి సూదివంటి కొనను గలిగి రెండు (2) అంగుళముల పొడవు, ఒకటిన్నర 1.5 అంగుళముల వెడల్పుగల ఆకులను గలిగియుండును. ఇవి యాకురాలు కాలమున యెఱుబడును. పుష్పములు తళుకులేని తెలుపురంగు. మధ్యారంభమంజరి. పండు నలుపుడిదా. చేదు. ఒకచేగింజ, చిమురుగలదు. కట్టగట్టిది. ఈ కార్నేషియాలో నాలుగైదు రకములు గలవు. హిందూదేశమున నిది మధ్యరకము ఎత్తుగలది. రోమములుండును. చిన్నవృక్షము 20 అడుగులలోపు ఎత్తు. ఆకు ఒకటిన్నర (1.5) మొదలు 3 అంగుళముల పొడవుండును దక్షిణహిందూస్థానమునందంతటను పెరుగును.

లషింగ్స్ వట్టిలో 2633 నెంబరున పేర్కొనబడిన ఊడుగ Alurites Moluccana అనునది సంస్కృతమున అంకోలమునకు సరిపడలేదు. అముదము కుటుంబములో నిది. ఇది పై దేశమునుండి వచ్చినదాపడు.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ అంకోటో దీర్ఘకీలః స్యాత్ అంకోలశ్చ నిశోచకః॥

అంకోటము, దీర్ఘకీలము, అంకోలము, నిశోచకము అనునవి యంకోట నామములు.

అంకోటగుణములు

శ్లో॥ అంకోటకః కటుస్తీక్షణః స్నిగ్ధోష్ణస్థవరోలఘుః ।

లేచనః కృమిశూలాసుశోఫగర్హదోషహం ॥

విసర్పకఫపిత్తాసృమూషికాహివిషాపహాః॥

ఊడుగ కటురసమును, కషాయానురసమును, తీక్షణస్నిగ్ధగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. మలరేచనమును జేయును. కఫపిత్తములను శమింపజేయును. క్రిమి, శూల, అమశోఫ, గర్హదోషము, విషము, విసర్పము, రక్తదోషము, మూషికావిషము, సర్పవిషము అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

అంకోటఫలగుణములు

శ్లో॥ తత్ఫలం శీతలం స్వాదుశ్లేష్మఘ్నం బృంహణంగురు ।

బల్యం విరేచనం వాతపిత్తదాహక్షయాస్రజిత్ ॥

ఊడుగపండు మధురరసమును, గురుగుణమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. బృంహణము, బలమును గలిగించును. మలరేచనమును జేయును.

త్రిదోషములను శమింపజేయును. దాహమును, క్షయమును, రక్తదోషమును బోగొట్టును.

వి శే షాంశములు

(I) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—

దీర్ఘ కీలము, (పీతసారము, తామ్రఫలము, గంధపుష్పము, కోకరము, లంబకర్ణ, గుప్తస్నేహ) *

(ఖ) గుణబోధకములు:—

(రేచి, విషఘ్నము, వామక.)

(2) శబ్దార్థములు:—

దీర్ఘ కీలము—పొడవుగనుండు మూఁడ్లను గలది. పీతసారము—తనపు పచ్చని సారమును గలది. తామ్రఫలము—ఎర్రగనుండు ఫలములను గలది. గంధపుష్పము—పరిమిళించు శుష్పములను గలది. కోకరము—తొర్రితతో గూడిన మానుగలది. లంబకర్ణ—వ్రేలాడుచుండు కరములవంటి పత్రములను గలది. గుప్తస్నేహ—తెల్లముతో గూడిన దీజములను గలది. రేచి—మల రేచనమును జేయునది. విషఘ్నము—విషమును బోగొట్టునది. వామక—వాంతిని గలిగించునది.

(3) పరిచయబోధక లక్షణము:— ♦

“అంకాలోఽంగులిపత్రిః స్యాత్ పాదసాదృశమూలకః ।

శుభ్రపుష్పే తామ్రఫలః కంటకీ వనవాసకః॥

ఊడగచెట్టు దృఢముగనుండు మూలభాగమును గలిగి యొక్కొక్క యంగుళము పొడవుగనుండు పత్రములతో గూడియుండును. దీనికి దృఢము గను పొడవుగను నుండు ముండ్లుండును. దీని పుష్పములు తెల్లగను ఫలములు ఎర్రగను నుండును. ఈ వృక్షము అడవులం దుత్పత్తి యగుచుండును. ౩—న.

* బ్రాకట్టులోని పర్యాయ పదములు ఇతర నిఘంటులలోనివి.

♦ ఇది యెత్తు గబెరుగు వృక్షజాతులలో గణింపబడు చున్నది. దీని దీజములను సర్పవృశ్చికాది విషములం దుపయోగించుదురు. దీని మూలమును పొరదబోధనకై యుపయోగింతురు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) వాతమును శమింపజేయును. వృశ్చికవిషమును బోగొట్టును. ధ-ని., తిక్తానుగసమును, రూక్షసగగుణములను గలిగియుండును. ని—ర.

(ఖ) అంకోలరసము—వాంతిని గలిగించును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. విషము, శూల, శోఫ, క్రిమి, గ్రహదోషము, అమదోషము, రక్తదోషము, విసర్పము, అల్కవిషము, మూషికవిషము, కటిశూల, అతిసారము వీనిని బోగొట్టును. ని—ర.

(గ) ఫలము—మలబంధమును, అగ్ని మాంద్యమును గలిగించును. శ్లేష్మమును వృద్ధిబొందించును. చ-నూ-అ-26.

(ఘ) తైలము—అభ్యంగముచేసిన కఫవాతములను శమింపజేయును. చర్మవ్యాధులను బోగొట్టును. వై—ని.

(చ) బీజము—మధురరసమును, గురుస్నిగ్ధసగుణములను శీతవీర్యమును మధురవిపాకమును గలిగియుండును. ధాతువులను వృద్ధిబొందించును. అగ్ని మాంద్యమును గలిగించును. బలమును గలిగించును. వెంటనే శుక్రమును గలిగించును. కఫమును వృద్ధిబొందించును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును. దాహమును, త్నయమును, రక్తదోషమును, విసర్పమును బోగొట్టును. ని—ర

(5) ప్రయోగములు:—

1. దస్తకాష్ఠగత విషమునందు అంకోట ప్రయోగము.

“అథ వాంకోటమాలాని”

ఊడుగవేగును దంతములతో నమిలి దంతములను తోమినచో దస్తకాష్ఠగత విషమువలన గలిగిన వికారములు శమించును. సు-క-అ-1.

2. అంజనము విషసంస్పృష్ట మైనప్పుడు అంకోలప్రయోగము.

“ఏకైకం కారయేత్పుష్పం బ-ధూ కాంకోటయోగపి”

మంకెనపువ్వును, ఊడుగపువ్వును నూరి రసమును గ్రహించి నేత్రముల కంజనము వేసిన విషసంస్పృష్టాంజనమువలన గలిగిన వికారములు శమించును. సు-క-అ-1.

3. ఆఖువిషమునందు అంకోల ప్రయోగము.

“అంకోలమూల కల్కోవా బస్తమాత్మేణ కల్కితః ।

షాసలేపన యోగ్యక్తః సర్వాఖు విషనాశనః”

ఊడుగవేరును మేకమూత్రముతో నూరి పానముగను లేపముగను ఉపయోగించిన సమస్త మూషికవిషములు శమించును. వా-ఉ-అ-38.

4. అలర్కవిషమునందు అంకోలప్రయోగము.

“క్షీరేణపరిపేషితా ।

అంకోలవంశజావాపి శ్వవిషఘ్నీ ప్రయత్నతః” ॥

ఊడుగపట్టును పాలతోనూరి నేవించిన పిచ్చికుక్కవిషము శమించును. భా-ప్ర.

5. అతీసారమునందు అంకోలప్రయోగము.

“తండులజలపిష్టాంకోలమూల కరారపాన మపహరతి ।

సర్వాతీ సారగ్రహణీ రోగసమూహం మహాఘోరం”

ఊడుగవేరును బియ్యపుకడుగుతో నూరి యర్ధకరము నేవించిన సమస్త అతీసారములును గ్రహణీరోగమును శమించును. చ-ద.

6. గరవిషమునందు అంకోలప్రయోగము.

“అంకోల మూలనిఃక్వాథం ఫాణితం సఘృతం పిబేత్ ।

తైలాక్తః స్విన్నసర్వాంగో గరదోషవిషాపహః”

ఊడుగవేళ్ళ కషాయమును తిరిగి చిక్కపడువరకును గాచి యందు తేనెనుజేర్చి, తైలముతో ముందుగ నభ్యంగము జేసికొని, స్వేదకర్మనుగూడజేసి కొని పిమ్మట నేవించిన గరవిషమువలన గలిగినవికారములు శమించును. చ-ద.

7. మత్స్యవిషమునందు అంకోలప్రయోగము.

“అంకోల వృక్షదలధూప విధానయోగాత్

నాశం ప్రయాతి విషమాశునరస్య మాత్స్యం

ధూపః పునః పునః కటుతైల సృకేశసక్తుః

ప్రోఽస్య దంశపదకే సుతరాం ప్రశస్తే”

ఊడుగాకులు, ఆవనూనె, తలవెంటురికలు, పేలాలు వీనిని ధూప విధానము ననుసరించి పలుమార్లు దంశముజాటునందు ధూపము వేసిన మత్స్య విషము శమించును. గ-ని.

8. వీర్యస్తంభనమునకై అంకోలప్రయోగము.

“వసమంకోల తైలేన నాభితే ప్రోఽపి వీర్యధృక్”

ఊసగగింజల తైలమును నాభియందు లేపనము శేషికొనిన సంభోగము నందు శుక్రము శీఘ్రముగ స్థలనముగాక స్తంభించును. ర-ర.

(6) యోగములు:—

1. అంకోలాదిచూర్ణము—బ-రా-శ్లేష్మకోగ. మాత్ర— $\frac{1}{4}$ తులం.

ఉపయోగములు:—శ్వాశరోగము శమించును.

2. అంకోలవటకము—భా-ప్ర-అతీసార. మాత్ర—1 అక్షప్రమాణం.

ఉపయోగము—రక్తాతీసారము శమించును.

(7). Actions and uses:—

Mr. Mohdin Sherrif has drawn attention to the emetic properties of the bark in the "Pharmacopæia of India". He says—"It has proved itself an efficient and safe emetic in doses of fifty grains; in smaller doses it is nauseant and febrifuge. The bark is very bitter and its repute in skin diseases is not without foundation. If it is continued for a sufficient period its influence over them is greater than that of colotropis gigantea". Mr. Mohdin Sherrif, in a further report upon this drug (1883), states—"It is a good substitute for Ipecacuanha and proves useful in all diseases, in which the latter is indicated except dysentery. As a diaphoretic and antipyretic it has been found useful in relieving pyrexia. Dose as a nauseant, diurtic and febrifuge, 6 to 10 grains of the root bark; as an alterative, 2 to 5 grains. It is given in leprosy and Syphilis; the natives consider it to be alexiteric, especially in cases of bites from rabid animals."—

(Pharmacographia Indica by W. Dymock, Part II, P. 165).

స్వానుభవము

ఊషగుచ్చెట్టు యొక్క పట్టచూర్ణమును సమభాగము బెల్లముతో గచ్చికాయంత మాత్రలుచేసి నిమాత్రలు గర విషము (పెట్టుమందు, అనుమానము గలచోట నిచ్చుట సాంప్రదాయము ఈ మాత్రలు మ్రింగునపుడు రోగి బాష్పహోతు

నీళ్లలో మునిగి స్నానముచేసి నీళ్లలోనే నిలువబడి 3 మాత్రలు మ్రింగవలయును. వాంతియును కావచ్చును.

నలుక కఱచి రక్తము దుష్టమును రోగులకు (ఆఖి విషం) గూడదీని నీయవచ్చును. నేనీ ప్రకారమిచ్చియున్నాను. 3 మోతాదులకంటె హెచ్చునిచ్చు వాడుక లేదు. 5 గ్రెనుల మోతాదులు దినమునకు 3 చొప్పున విశేషకాలమీయ వచ్చును.

ఇతర వ్యాధులలో నీ మూలిక నిచ్చు అనుభవము నాకులేదు. (ఆ. ల.)

2

అగరు - అగరుకట్టె.

భాషాంతర నామములు

హిందీ—అగర్, మరాఠీ—అగర్, గుజరాతీ—అగర్, మలయాళం—అగిల్, కర్ణాటక—అగరు, ద్రావిడం—అగిల్.

నైసర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural order : అగరుకుటుంబము:—Thymelocaceae.

అగరు:—Aquilaria agallocha.

అగరుచెట్టు కొండలమీద పెరుగును. లేగొమ్మలమీద బట్టవంటి రోమములు గలవు. ఆకులు—ఒంటరిచేరిక-లఘువత్సములు బలైపాకారము. పొ"2½" అం. 3½"; అం. పిషమరేఖ వత్సము-సమాంచలము, కొనవాలముగలదు. పుష్పమంజరి—రెమ్మగుత్తి. తెలుపు- ఏకలింగపుష్పములు. పుష్పనిచోళము—సంయుక్తము-5 తమ్మెలు అల్లకొని యుండును. నీచము- కింజల్కములు—10. కాడలు మిక్కిలిపొట్టివి. పుష్పోడితిత్తులు వెదల్చుగానుండును. కింజల్కములకు బైన 6 పొలునులుగలవు.

శ్రీ పుష్పము:—పుష్పనిచోళము—పైదానివలెనే యుండును.

అండాశయము, అండకోశము, ఉచ్ఛము, రెండుగదులు-కీలము విక్కిరి పొట్టి-గింజలు వేల్చాడుచుండును.

ఈకుటుంబపు చెట్టువిస్తారము శీతల దేశములలో బెరుగును. ఆకులు ఒంటరిచేరిగా నైనను, అభిముఖ చేరికగా నైననుండును. లఘువత్తములు. సమాంచలము, పుష్పనిచోళమే గలదు, ఏకలింగ పుష్పములు, అండాశయము గదిలో నొక్కొక గింజయే యుండును.

అగరుచెట్టు కాశ్మీరదేశ ప్రాంతముల, గొండలమీద సాధారణముగ నలువది యడుగుల యెత్తుపెరుగును. దాని మ్రానియొక్క తైవాఃము 5 ము॥ 8 అడుగుల వఱకు నుండును. ఇటువదేండ్ల వృక్షమైన పిదప అగరు కొఱకు దానిని నలుకవచ్చు నందురు గాని కొందరు మంచి యగరేబదినంపత్పరములలోపున రాదందురు. ఎన్నిసంపత్పరములు (నరికియుంచినను) నలుకక యుంచినను నన్నిచెట్ల యాదు నగును లభించదు. కొన్నిచెట్ల యందు మాత్రము మ్రానిలోను గొమ్మలయందును ముక్క ముక్కలవలె నగరేర్పడును, ఏకారణములవల్ల నిశ్లేర్పడుచున్నదో తెలియ వచ్చుటలేదు. మఱియు నేచెట్టునందేర్పడినది నటికినగాని తెలియదు. అగరులేని చెట్లంత నుపయోగ కారులుగావు. కలపకు సువాసన యుండక తేలికగనుండును. అగరునకు మంచిపరిమేళము గలదు. వన్నీరువలె దీనిని శుభ కార్యము లందుపయోగింతుము. దీనితోడనే అగరువత్తులను జేయుదురు. కాని ఇతరపరిమేళ ద్రవ్యములతో గూడ వత్తులుచేసి వానినే అగరువత్తులని యుమ్ముచున్నారు. సాధారణముగా సంగళ్య యందుండు అగరునూనెయు నిజముగా నగరునుండి చేసినదేయని నమ్ముటకు వీలులేదు. కాగితములు చేయక పూర్వము అగరు బెరడులను బలుచగ జీల్చి వానిమీద గొండలు వ్రాసెడు వారు.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ అగరుప్రవరం లోహం రాజార్హం యోగజంతనా ।

వశికం కృమిజంచాపి కృమిజగ్ధమనార్యకం॥

అగరు, ప్రవరము, లోహము, రాజార్హము, యోగజము, వశికము, కృమిజము, కృమిజగ్ధము, అనార్యకము అనునవి యగరునామములు.

అ గ రు గు ణ ము లు

శ్లో॥ అగరుష్ణం కటుత్వచ్యం తిక్తం తీక్ష్ణంచ పిత్తలం ।

లఘుకర్ణాక్షిరోగఘ్నం శీతవాతకఫప్రణాత్ ॥

అగరుకట్టె కటురసమును, తిక్తానురసమును, తీక్ష్ణలఘు పిచ్చిలగుణము లను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. చగ్గుమునకు హితమైనది. పిత్తమును వృద్ధిబొందించును. వాతకఫములను శమింపజేయును. కర్ణరోగము, నేత్ర రోగము, శైత్యము అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు—

లోహము, రాజార్హము, కృమిజగ్గము, (కాకతుండ, ధూపార్హ, మిశ్రవర్ణ.)

(ఖ) గుణబోధకములు—

(వర్ణప్రసాదన, కేశ్య, పిచ్చిల).

(2) శబ్దార్థములు:—

లోహము:—లోహము (ఇనుము)వలె నల్లగను బరువుగను నుండునది.

రాజార్హము:—రాజులకు యోగ్యమైన గంధమును గలది. కృమిజగ్గము:—

కృములచే జేయబడిన రంధ్రములను గలది. కాకతుండ:—కాకిముక్కువలె

నల్లగ నుండునది. ధూపార్హ:—ధూపమువేయుటకు యోగ్యమైనది. మిశ్ర

వర్ణ:—రెండు మూడు కలిసినట్టి వర్ణములను గలది. వర్ణప్రసాదన:—వర్ణ

మును గలిగించునది. కేశ్య:—కేశములను వృద్ధిబొందించునది. పిచ్చిల:—పిచ్చిల

గుణముగలది.

(చ) స్వాద్వ్యగరు:—కషాయరసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. అనువాతమును బోగొట్టును. రా-వ.

(ఛ) మాంగల్యగరు:—శీతవీర్యమును, అధిక గంధమును గలిగియుండును. యోగవాహి. రా-ని.

(3) భేదములు:—

ఇది కృష్ణగరు, దాహగరు, స్వాద్వ్యగరు, మాంగల్యగరు, కాష్ఠగరు అని యైదు వీధములుగా నుండి యెత్తుగా బెరుగు వృక్షజాతులలో నుత్పత్తి గలిగి నుగంధ ద్రవ్యములలో గణింపబడు చున్నది. ఇందలి భేదనిరూపకము లగు పదములను బట్టియు, దీనికి జెప్పబడిన యితర పర్యాయపదములను బట్టియు నాలోచింపగా నందు కృష్ణగరు అనునది యినుమువలె నల్లగను మిగుల గట్టిగను, మిశ్రవర్ణము నామమును బట్టి కొంచె మితగవర్ణముతో గలసిన నలుపువర్ణము గలదిగను, నుండునని బెలియగలదు. ఇది ధూపములకె యుపయోగింపబడు చున్నట్లు వర్ణింపబడినది. దాహగరు అనునది దీనికి జెప్పబడిన “దాహకృష్ణము, దాహశాగరు, తైలాగరు, వనవల్లభ” యను

పదములను బట్టి యిది తైలముతో గూడియుండుననియు, వనములందు అగ్ని సంయోగమువలన దీపమువలె నెలుగునట్టి స్వభావము గలదనియు దెలియ గలదు. మరియు నిది గూడ ధూపములు వేయుటకై నుపయోగింప బడు చున్నట్లు వర్ణింపబడినది. స్వార్థగరు అనునది మధురరసమును గలిగి యుండు నట్లుగా దెలియగలదు. మాంగల్యగరు అనునది కేశవార క్షేత్రమునందు స్వనామముతో పండిగలిగి యుండునట్లుగా వైద్యకశబ్ద సింధువునందు జెప్పబడినది. ఇది స్వనామముచే మంగళకర మైనదనియు, గంభాధ్యమని చెప్పబడుటచే మిగుల పరిమిళముతో గూడి యుండుననియు దెలియగలదు. కాష్ఠాగరు అనునది పసపుపచ్చని వరముగలిగి యుండునట్లుగా వైద్యకశబ్ద సింధువునందు జెప్పబడినది. మరియు ఇది కాషపదముచే నిస్సావంతమై యాక్షముగ నుండుననియు దెలియగలదు. అయితే పై విషయమును బట్టి పీని స్వరూప మెట్లుండునదియు స్పష్టముగ దెలియకున్నది. మరియు బజారులందు అగరు అను పేరుతో నొకే విధమగు ద్రవ్యమే దొగకుచున్నది. కాని ఇన్ని భేదములతో గానరాకున్నది. మరియు నీ భేదము లన్నియు రాజనిగుంటు కారానులచే వర్ణింపబడినవి గాని భావమిక్రమిణిచే నిది సామాన్యగరు, కృష్ణాగరు అను రెండు భేదములుగా వర్ణింపబడి వివరింపబడినది. అయితే భావ మిక్ర నిరూపణమును బట్టియు, బజారులం దొక్కొక్కప్పుడు నిస్సారము లగు నగరుకైలతో జేరి దొరకుచుండు కృష్ణాగరును బట్టియు మిగిలిన భేద ముల కంతగా ప్రచారము లేదేమోయని దెలియుచున్నది. కావున పీని నిరకను విచారించి నిశ్చయింపవలసి యున్నది.

అందు “రాస్నాగరుణీ శీతాపసయన భ్రతేపనానాం” అను చరకా చార్యుని నిరూపణమును బట్టి ముఖ్యముగా నగరుకట్టె యుష్ణమును గలిగించు టకు లేపాది రూపముగా నుపయోగింప బడుచున్నట్లు దెలియగలదు. మరియు నిది ప్రమేహకాస శోషాదులందు గూడ నుపయోగింపబడు చున్నట్లు దెలియ గలదు. దీనినుండి తైలమును గ్రహించుదురు. ఇది గూడ కుష్మాదులందు అభ్యంగముకై ఉపయోగింప బడుచున్నట్లు దెలియగలదు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) అగరు—స్నిగ్ధగుణమును గలిగి యుండును. కుష్మమును భోగొట్టును. ధ-ని., మధురరసమును, కటుకషాయాను రసములను, ధూమగంధమును గలిగి

యుండును. రా-ని. రుచిని బుట్టించును. ధూపమునకును, లేపమునకును ఉత్కర్షణమునకును శ్రేష్ఠమైనది. పరిమిళమును గలిగి యుండును. ని-ర. వ్రణమును బోగొట్టును. రా-ప.

(ఫి) కృష్ణాగరు — ఇది యగరుకు చెప్పిన గుణములను హెచ్చుగ గలిగి యుండును. భా-ప్ర. కొద్దిగ నుష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. లేపము జేసిన శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. లోపలికి ఉపయోగించినప్పుడు సిత్తమును శమింపజేయును. (కొందరి మతముక త్రివోషహరము). రా-ని.

(గి) తెలము కృష్ణాగరుకు జెప్పిన గుణములను గలిగి యుండును. భా-ప్ర.

(ఘ) రాహు గు — కటురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. కేశములను వృద్ధి గొ-ది-చును. వరమును గలిగించును. కేశములకు సౌగంధ్యమును గలిగించును. ఎల్లప్పుడు ను-యోగించిన కేశవోషములను బోగొట్టును. రా-ని.

(జి) కాష్ఠాగరు — కటురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. లేపముజేసిన రూక్షగుణమును గలిగియుండును. కఫమును శమింపజేయును. రా-ని.

(5) ప్రయోగములు:—1. హిక్కయందు అగరు ప్రయోగము. “మధునా సంయుతం లేహ్యం చూరంవా కాలలోహజం” అగరుకట్టెచూరమును తేనెతోగలిపి నేవించినహిక్క శమించును. చ-చి-అ-21.

2. ద్రుమపాదులందు అగరు ప్రయోగము. “శింశపాగరున్నహా దదుక్కుష్ట కిటిభేషు” అగరు తెలము నభ్యంగముజేసిన దుమ్రుష్టము, కిటిభేషమును శమించును. సు-చి-అ-31

3. లవణమేహమునందు అగరు ప్రయోగము. “లవణమేహినం పాతాగరుక షాయ” చిరుబొద్ది, అగరుకట్టె వీని కషాయమును నేవించిన లవణమేహము శమించును. సు-చి-అ-11

4. కాసమునందు అగరు ప్రయోగము. “మధునైవచ వోంగకం” అగరు కట్టె చూరమును తేనెతో నేవించిన కాసము శమించును. వా-చి-అ-3.

5. శ్వయధునందు అగరు ప్రయోగము. “చండాగరు విలేపనే” అగరు కల్కమును లేపనముజేసిన శ్వయధు శమించును. వా-చి-అ-17.

6. రసాయనమునకు అగరు ప్రయోగము. “అగరు చండనానాంవదంతి పాన ర్ననమేవ కల్కం” అగరుకట్టె కల్కమును పాలతో నేవించిన రసాయనముగును. వా-ఉ-అ-39.

(6) యోగములు:—1. అగర్వాదితైలము—చ—జ్వర.

ఉపయోగములు—అభ్యంగము జేసిన శీతజ్వరము శమించును.

7. Actions and uses:—Used as perfume and as stimulant, cholagogue, also deobstruent. It is an ingredient in various nervine tonic, carminative and stimulent preparations. It is used in gout and rheumatism also to check vomitting. A paste of Agara and Sāpsandā with brandy is applied to the chest in bronchitis of children and to the head in headache.

R. N. Khory II p. 525.

స్వానుభవము

8. చరకుడు దాహజ్వరప్రళమనమునకు చండనాది గణమును, శీతప్రళమనమునకు అగర్వాదిగణమును జ్వరచికిత్స 258 శ్లోకము మొదలు 267 శ్లోకమునరకును వర్ణించియున్నాడు. రోగుల అవస్థాభేదముల బట్టి స్నానమునకై అగరు చెక్కను వేసికాచిన నీళ్లను నేను వాడుచున్నాను. నశ్యమునకు త్రిదోష్నుమై ప్రశస్తమగు తైలముగా చరకుడు వర్ణించిన అణుతైలమునందు చండనమును, అగరును, రెండును చేరి యున్నది. చ. సూ. అ. 5. శ్లో 43.

ఇందు అగరునకు ప్రాధాన్యమిచ్చుటచే దానిశ్రేష్ఠతను మనము గ్రహించవలసి యున్నది. (ఆ. ల.)

3

అగ్నిమంథః—నెల్లిచెట్టు (తక్కెల).

భాషాంతర పదములు

హిందీ—అరనీ మరాఠీ—అరణీ గుజరాతీ—అరణీ, మలయాలం—
మున్యా కర్ణాటకం—నరుబల దావిడ—మున్యా

నై సర్గిక స్వరూపవర్ణనము

Natural Order - Verbenaceae

తేకు కుటుంబము - కొండరు వావిలికుటుంబము అందురు.

అగ్నిమంథః—Premna Intergrifolia

ఈ కుటుంబమునందు పెద్దవృక్షములు, గుల్మములు, మొదలగునవి కలవు. ఇదియొక పెద్దకుటుంబము. ఈ కుటుంబపు మొక్కలు పునఃజీవమున చాలనే యున్నవి. ఆకులు అభిముఖచేరిత. లఘుపత్రములు. సమాంచలము. పుష్పములు అసరాళము. కింజల్కములు దళవలయపు తమ్మెలకంటె దక్కువయుండును. అండకోశము నాలుగు గదులు. ఒక్కొక్కగది ఒకదొక్కొక యండముగలదు. ఈ కుటుంబము కొంచెమద్దసరము కుటుంబమును దోరి యుండును. ఈ కుటుంబమును పెద్దచెట్లో, దీగెలో, గుబురు మొక్కలో, పుష్పమంజరి యెబ్బిలో, అండాళయమున నొకగదియో, ఎక్కువయున్నవో. కాయకండకాయయో, ఎందు కాయయో, వీనినిబట్టి జాతులుగను, తెగలుగను విభజించియున్నారు.

ఈ కుటుంబములో తేకు, గుమ్మడి, చిన్నగుమ్మడి, నెల్లి, నొరుచెట్టు, వావిలి, చొక్కడు, నెమలదుగు, బాహ్మణి, మొదలగు జాతులుగలవు. ఇందు వావిలి ఈ కుటుంబ ముమొక్క సామాన్యలక్షణములు కలదగుటచే దీనిని వావిలికుటుంబమని గూడ చెప్పుదురు. ఇది లిప్సింగ్‌న్‌లో 2695 వ నెంబరు. ఆకులు:—అభిముఖచేరిత లఘుపత్రములు సమాంచలము అదుగున మెత్తని రోమములు గలవు. కొన సన్నము.

పుష్పమంజరి—కొమ్మల చివరనుండి ద్వివృంతమధ్యారంభ మంజరులగు పెద్దరెమ్మ గెలలు ప్రతిపుష్పము వద్దను చిన్నచేటిక గలదు. పుష్పకోశము:—సంయుక్తము గొట్టము వలెనుండును. అయిదో, ఆరో, తమ్మెలుండును. వీచము అది కాయనంటిపెట్టుకొని దానితో గూడ బెద్దదగును. దళవలయము:—సంయుక్తము గొట్టము పొట్టి తమ్మెలెదో, ఆరోయుండును. తమ్మెలన్నియు సమముగానే యుండును. కింజల్కములు:—దళవలయపు తమ్మెలన్నియున్నవి. కాడలు దళవలయమునంటియున్నవి. పుష్పాడి తిత్తులు రెండుగదులు అవి నిడివి చొకసాకారము. అండకోశము:—అండాళయము ఉచ్చము నాలుగుగదులు, ఒక్కొక్క గదిలో నొక్కొక్కగింజగలదు. కీలము సన్నము కీలాగ్రము రెండుచీలికలతో, పెంకుకాయ

అగ్నిమంథ అనువృక్షము సామాన్యముగ 20 అడుగుల ఎత్తు పెరుగుచెట్టు. ఆకులు 1; మొదలు 3 అంగుళములు. ఉత్తరసర్కారులందు అరుదుగను తక్కిన దక్షిణహిందూస్తానము నందు మైసూరు పశ్చిమతీరమువరకు తరుచుగను 2500 అడుగుల ఎత్తువరకు కొండలలో పెరుగును.

పెద్దనెల్లికూర చిన్నచెట్టు. కొమ్మలు వ్యాపించియుండును. దీనిపువ్వులు పచ్చగానుండును. ఆకులను కొందరు కూరవొందుకొనెదరు. కొయలు కరీవేపకాయలువలె గుండ్రముగాను సెండ్లు కొంచెము చియ్యగా నుండును. కలప తెల్లగా నుండును దీనిని చాలపసుల పువయోగించుచున్నారు.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ అగ్నిమంథో జయస్సస్యాత్ శ్రీపర్ణగణికారికా।

జయా జయతీ తర్కాన్ నాదేయి వై జయంతికా॥

అగ్నిమంథము, జయ, శ్రీపర్ణ, గణికారిక, జయా, జయంతి, తర్కారి, నాదేయి, వై జయంతిక అనునవి అగ్నిమంథ నామములు.

అగ్నిమంథగుణములు

శ్లో॥ అగ్నిమంథః శ్వయాధునుత్ పీర్వోష్ణః కఠవాతహృత్।

పాండునుత్ కటుకస్తిక్తః తువరో మధురోఽగ్నిదః॥

నెల్లి కటుకసమును, తిక్తక సాయ-వాధురగసములను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిగాఁచుచును. కఠవాతములను శమింపజేయును. శోఘను పాండురోగమును బోగొట్టును.

విశేషాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—

అగ్నిమంథము, శ్రీపర్ణ, వై జయంతిక, (జ్యోతిష్క, అరణి, తను శ్వమ్మ).

(ఖ) ఉత్పత్తి బోధకములు:—

నాదేయి.

(గ) గుణబోధకములు:—

జయ, జయంతి, (పిత్తమాత).

(2) శబ్దార్థములు:—

అగ్నిమంథము—జ్యోతిష్క—అగ్నిని బట్టిమనది. శ్రీపర్ణ—
అందమగు ఆకులను గలది. వై జయంతిక—వై జయంతి యను పతాకము

(జంగా)నుబోలు ఆకులనుగలది. అరణి. యజ్ఞాదులందుగాని, అడవులను దగుల జెట్టునప్పుడుగాని యగ్నిని బుట్టించుటకు సాధనముగా నుండునది. తను త్వక్కు—పలచనగు పట్ట (పైతోలు) ను గలది. నాదేయి—నదులయొడ్డున ఉత్పన్నమగునది. జయ—జయంతి—దోషములను జయించునది. పితృ మాత—పితృదోషమును వృద్ధిబొందించునది.

(3) భేదములు:—

ఇది చిన్న-పెద్దభేదముచే రెండు విధములుగా నుండునట్లు దెలియ గలదు. అందు మొదటిది “అగ్నిమంథిని (అగ్నిని బుట్టించునది). గంధపత్ర (వాసనతో గూడియుండు ఆకులను గలది). గంధవృక్ష (పరిమళించు వృక్షములను గలది)” యను మొదలగు నాముఖ్యతో వ్యవహరింప బడుచుండును. “నాదేయి” యను పర్యాయనామము ఈ రెండింటికీని జెప్పబడియుండట పలన నివి సామాన్యముగ నదులయొడ్డున నుత్పన్నమగునట్లు దెలియగలదు. ఇవి పైని జెప్పినట్లు పెద్ద-చిన్న భేదముచే జరుగచున్న కొ. చెము హెచ్చు తక్కువగ నమాన గుణములనే గలిగి యుండునట్లు ఇతర నిమిత్తములను బట్టి గూడ దెలియగలదు. అయితే నీ ద్వివిధత్వమును భావమిక్కురి డేల గూహించలేదో దెలియకున్నది. ఒకవేళ నివి పెరుగుటలోనట్లు ఒకటి చిన్నది గను, నొకటి పెద్దదిగను గానుపించునే గాని యుత్పత్తి స్వరూపగుణాదులం దట్టి భేదమును గలిగి యుండవను మద్దేశ్యముతో నటుల భావమిక్కురిచే నట్టి ద్వివిధత్వము బేర్కొనబడక యుండవచ్చునని యొకింత యూహింప వగును. ఇదియును గాక విశేషముగా నొక విధమగు వెల్లియే దొరకుచుండును. ఇది దశమాలములలో నొక ద్రవ్యముగా వ్యవహరింపబడు చున్నది. విశేషముగా దీని మూలమునే గ్రహించుదురు. దీనిని ప్రశస్యకముగ నుపయోగించినయెడల నిది కఫవాతములను శమింపజేసి పితృమును వృద్ధిబొందించును. దశమాలములందుగల నితర ద్రవ్యములతో జేర్చి యుపయోగించినప్పుడు త్రిదోషములను శమింపజేయును. వ్యవహారమునం దీ చెట్టుయొక్క కర్రలను యజ్ఞాదులందును, అడవులను దగులజెట్టు నప్పుడును అగ్నిని బుట్టించుటకై యుపయోగించుట గలదు. అనగా-ఈ చెట్టుయొక్క కర్రల రెండింటిని గ్రహించి యొకదానితో నొకటిజేర్చి గట్టిక నుధించిన(రాచిన)యెడల అందుండి యగ్ని యుత్పత్తి యగును. ఈ యగ్నిని పై కార్యముల నుపయోగించుదురు.

మరియు నీ వృక్షములు విశేషముగ నుత్పన్నముల నవి గానియొక్క వేగముచే నొకదానితో నొకటి రాపాడగా నందుండి యగ్నిబుట్టి యది చుట్టుప్రక్కల నుత్పన్న వృక్షముల నెల్ల దగులబెట్టును. ఇందుచే నడవులలో వీనిని విశేషముగా జెరుగినీయరు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) పెద్దనెల్లి—అగ్నిమాద్యమును, సోమతోబంధమును బోగొట్టును. శ-ని. అగ్నిమును, మలమునందలి దుర్బంధమును, అధ్వానమును బోగొట్టును. రా-ని. గురు సర గుణములను గలిగి యుండును. ఆమవోషమును బోగొట్టును. శో-ని. ప్రతిశ్యామమును, ఆమవాతమును, మలబంధమును, విషమును, మేదోరోగమును బోగొట్టును. ని-ర.

(ఖ) చిన్ననెల్లి—ద్వివిధాగ్ని మంధములు రసగుణ వీర్యాదులందు సమానముగ నే యుండును. రా-ని. విశేషముగ శోభయందు రేపనమునకును, శిపనాహమునకును శ్రేష్ఠమైనది. ని-ర.

(గ) అగ్నిమంధశాకము—మధుకాసమును, కొద్దిగ తిక్తాసురసమును, లఘుగుణమును గలిగి యుండును. జాతరాగ్నిని వృద్ధిబొందించును. బలమును గలిగించును. బృహణము. త్రిదోషములను శమింపజేయును. స-గు-క.

(5) ప్రయోగములు

1. అగ్నివ్యాధియందు అగ్నిమంధ ప్రయోగము.

“అగ్నిమంధస్య పత్రిణి..... ।

జలేనోత్కర్షధ్యశూలాత్తం స్వభ్యక్తమవగాహయేత్”॥

మూలవ్యాధియందు శూల విశేషముగా నున్నయెడల నెలియాకుల కషాయమును సిద్ధముజేసి గోరువెచ్చగా నున్నప్పుడు రోగియొక్క గుదమునకు తైలముతో నర్జ్యంజనము జేసి పై కషాయమున దు గుడిప్రదేశము మునుగు వరకు రోగిని గూర్చుండబెట్టి యవగాహన స్వేదము జేసిన శూల శమించును.

చ-చి-అ-9.

2. గగ్గరిధియందు అగ్నిమంధ ప్రయోగము.

“వంశపత్రిణ్యాగ్నిమంధం కుర్వాద్గగ్గరిధి ప్రలేపనం”

వెదురాకులను, నెల్లివేళ్ళను మెత్తిగా నూరి గగ్గరిధికి రేపనముజేసిన హితము. చ-చి-అ-11.

3. ఊరు స్తంభమునం దగ్నిమంథ ప్రయోగము.

“అగ్నిమంథకరంజౌచ జలే నోత్కావ్యధ్యనేచయేత్ ।
ప్రేరపోమాత్రసిష్టైర్వా పూయదస్తంభ నివారణః” ॥

ఊరు స్తంభవాతమునందు నెల్లివేళ్లు, క్రొనుగవేళ్లు వీని కషాయమును సిద్ధముజేసి, దీనితో నేచనముజేసినను, పై మూలములను గోమూత్రముతో మెత్తగానూరి లేపనముజేసినను ఆ వ్యాధి శమించును. చ-చి-అ-27.

4. ఇక్షుమేహమునందు అగ్నిమంథ ప్రయోగము.

“ఇక్షుమేహీనం వై జయంతికషాయం” ॥

ఇక్షుమేహరోగి నెల్లివేళ్ళ కషాయమును బానముజేసిన ప్రమేహము శమించును. సు-చి-అ-11.

5. వసామేహమునందు అగ్నిమంథ ప్రయోగము.

“వసామేహీనం అగ్నిమంథకషాయం”

వసామేహరోగి నెల్లివేళ్ళ కషాయమును బానముజేసిన యా ప్రమేహము శమించును. సు-చి-అ-11.

6. వ్రణమునందు అగ్నిమంథప్రయోగము.

“హతులుం గాగ్నిమథౌచ.....కాంజికేనచ ।

లేపోవాత వ్రణోహితః” ॥

మాడీకలవ్ర చెట్టు వేళ్ళను, నెల్లివేళ్ళను కాంజికముతో నూరి లేపనము జేసిన వాతజవ్రణము శమించును. హ-సం.

7. కీతపిత్తమునం దగ్నిమంథ ప్రయోగము.

“అగ్నిమంథభవం మూలం పిష్టం వీతంచ సర్పిషా ।

కీతపిత్తో దగ్ధకోరాన్ సప్తాహాదేవనాశయేత్”

నెల్లివేళ్ళ కల్కమును ఘృతముతో జేర్చి నేవించుచుండిన కీతపిత్తము ఉదర్దము, కోతము ఇవి యేడు దినములలో శమించును. చ. త.

8. స్థూల్యమునం దగ్నిమంథ ప్రయోగము.

“స్థూల్యనుత్సార్జ్యత్ అగ్నిమంథరసం వాపి కిలాజతు” ॥

గోమూత్రకిలాజతును నెల్లివేళ్ళకషాయముతో నేవించిన స్థూల్యము శమించును. చ-ద-

9. వ్యంగమునందు అగ్నిమంథప్రయోగము.

“తద్వాఽరణీత్వ గథవా ఛగలీ స్తనోత
క్షీరాన్వితా తుపయతి పంసభం ప్రతేపాత్”॥

నెల్లివేల్ల పట్టను మేకపాలతో నూరి లేపనము జేసిన శీఘ్రముగా
వ్యంగము శమించును. గ-ని.

10. ఉదరశోథయం శగ్నిమంథ ప్రయోగము.

“అరణీక్షార సమ్మిశ్రితోఽయం క్వధితక్షితం ।

త్రిదినంపానతోఽభ్యంగాత్ శోథం హస్త్యదరోత్తతం”॥

నెల్లిక్షారమును కాచి చల్లార్చిన జలముతో మూడు దినములు నేవించి,
తైలముతో నభ్యంగముజేసిన ఉదరవ్యాధియందు బుట్టిన శోథ శమించును గ-ని

6. Actions and uses:—Stomachic, alterative and tonic. The infusion of the leaves is used in eruptive fevers, colic and flatulance; the decoction of the root is given in gonorrhoea, during convalescence from fevers; also in rheumatism and neuralgia.

Ainslie states that the root has a warm bitter taste and agreeable smell; and is prescribed in decoction as a general cordial and stomachic in fevers, Rheede calls the plant Appeal, and notices the use of a decoction of the leaves for flatulence. Atkinson states that the leaves rubbed with pepper are administered in colds and fevers, and that externally a decoction of the whole plant is used in rheumatism and neuralgia.

Dymock III. P. 67

స్వా ను భ వ ము

7. అగ్నిమంథ దశమూలములలో దిగుటచే ముఖ్య
ముగా ఔషధములలో నుపయోగించునపుడు మూలము
ప్రధానముగా గలది. వాతహారత్వము దానికి ముఖ్యమయిన
గుణము. కాని దశమూలములలో చేర్చి ఉపయోగించుటయే
కాని ప్రత్యేకముగ ఉపయోగించు సంప్రదాయము లేదు.
కీని యాకులు వాతహామని పులుసుకూర చేసుకునితినుట

ఆచారము గలదు. కొద్దిగా వాసన ఉండును. కొందరు మంచి వాసన కొందరు గాని కొందరికి కీట్టదు. ఆరోగ్యవంతులుగూడ తినపచ్చును. నే ననేకసార్లు తిని యున్నాను. ప్రస్తుతము ప్రజలు పయోగించు దానికంటె ఎక్కువగ నుపయోగించదగిన పత్రాశాకము. ఆకునూ రలేమీ దొరకనిరోజులలో కూడా అనగా అన్ని ఋతువులలో దొరకునది కాబట్టి మిక్కిలి ఉపయోగము. సులభముగా పెరిగే మొండిచెట్టు కాబట్టి గ్రామాదులలో ఎక్కువగ పెంచతగినది. మలబద్ధమును కొట్టివేయుటకు మిక్కిలి ఉపయోగము. ఉడికించి నీళ్ళను తీసివేసిన వాసన పోవును. కీళ్లనొప్పులున్నవారలకు పశ్యముగ నిచ్చియున్నాను. [అ.ల.]

4

అజగంధా - వాయుం (విం) ట.

భాషాంతర నామములు

హిందీ—హుల హుల, మరాఠీ—తీలవస, గుజరాతీ—తలవణీ, మలయాళం—అట్టునారివేళా, కర్ణాటకం—బేలేయగిడ, ద్రావిడం—నాయుర్ వేళై.

నై సర్గిక స్వరూపవర్ణనము

Natural Order - Capparidiaceae

వాయంట కుటుంబము.

లాటిన్ —Gyrandropris Pentaphylla

ఈ కుటుంబమునందు మావలింగపు చెట్లు, కుక్కశాయంట, అరుదొండ, పరికి, పల్లి తీగ, అగుజ, గులి, అను జాతులుగలవు.

ఈ కుటుంబమునందు గుల్మములు గుబురు మొక్కలు చెట్లును గలవు. ఆకులు ఒంటరి చేరిక. అఘపత్రములుగాని తాళపత్రవైఖరినున్న మిశ్రపత్రములుగాని గలవు. కొన్నిటిలో గణుపు పుచ్చములున్నవి. కొన్నిటిలో నవి ముళ్లవలె మారియున్నవి. రక్షకపత్రములు, ఆకర్షణపత్రములు వాలుగేసి యుండును. సాధారణముగ కింజల్కములెక్కువగ నుండును. అండాశయము ఒక జాతిమొక్కలందు దప్ప మిగిలినవానియందు కింజల్కముల మధ్యనుండి ప్రేకివచ్చిన వృంతాగ్రముపై యున్నది. లండములు రెండువరుసలు. కుద్యసంయోగము. క్రిములేదు.

వాయుంబమొక్క మూడడుగులెత్తువలకు బెరుగు నేకవార్షికపు గుల్మము. కొమ్మల కొక్కొక్కప్పుడు రంగుండును. లేగొమ్మలపై రోమములును జిగటయు గలదు.

ఆకులు:—ఒంటరిచేరిక. మిశ్రపత్రములు; తాళపత్రవైఖరి అయిదు చిట్టియాకులు గలవు. చిట్టియాకులకు దొడిమలేదు. అన్నియు సమముగా నుండవు. సమాంచలము. కొన సన్నము. రెండువైపుల జిగురు జిగురుగా నుండు రోమములుగలవు. దొడిమపై జిన్న చిన్న ముళ్లవంటివి కలవు.

పుష్పమంజరి:—కొమ్మల చివరలనుండి గెలలు లేతవి గుత్తులవలె నగుపించును. గెలలపైన ఆకులవంటి చేటికలు గలవు వాటిలో మూడేసి చిట్టిపత్రములున్నవి. అడుగున నున్నవాని కణుపునందులో బువ్వులు లేవుగాని పై వానియందు గలవు. పువ్వులు చిన్నవి. ఉపవృంతము పొడుగుగానే యుండును.

పుష్పకోశము:—రక్షకపత్రములు 4. బల్లెపాకారము. జిగటగనుండు రోమలుగలవు. దళవలయము—ఆకర్షణపత్రములు నాలుగు. పినికి నిడుపాటి పాదములుగలదు. తెలుపు.

కింజల్కములు:—6. వృంతాగ్రము ఆకర్షణపత్రముల మధ్యనుండి ప్రేకివచ్చి యున్నది. దీనినే కింజల్కములంటుకొని యున్నవి.

అండకోశము:—అండాశయము ఉచ్చము. దీనికిని కింజల్కములకును మధ్యవృంతాగ్రము పొడుగుగానేయున్నది. ఒకగది. అండములు చాలగలవు. కాయ యెండి పగులును. క్రిములేదు. కీరాగ్రము పెద్దది. దానిపై రంద్రములుగలవు. వావింటకుటుంబము లషింగ్స్ పట్టిలో 7 సంఖ్య క్రింద వర్ణింపబడియున్నది.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ ఆజగంధా బస్తగంధా ఖిరపుష్పా సుగంధికా ।

కబరీ బర్బరాగంధా తుంగీ పూలిమయూరికా ।

ఆజగంధ, బస్తగంధ, ఖిరపుష్ప, సుగంధిక, కబరీ, బర్బరాగంధ, తుంగీ, పూలిమయూరిక అనునవి ఆజగంధనామములు.

ఆ జ గ ం ధా గు ణ ము లు

శ్లో॥ ఆజగంధా కటూషా స్యాద్వాత గుల్మోదరాపహా ।

కర్ణవ్రణార్తి శూలిఘ్నీ, పీతాచేకంజనేహితా॥

వాయింట కటురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. వాతమును శమింపజేయును. గుల్మము, ఉదరము, కర్ణవ్రణము, కరశూల అనునీ వ్యాధులను బోగొట్టును. పచ్చపువ్వులుగల వాయింట నేరముల కంజనము వేయుటకు హితమైనది.

వి శే షాంశములు

(1) ప్రసిద్ధిగ్రామములు:—

(క) పరిచయ బోధకములు:—

అజగంధ, బస్తగంధ, (ఉగ్రిగంధ.)

(ఖ) గుణబోధకములు:—

ఖరపుష్ప, తుంగి, (కర్ణస్ఫోట.)

(2) శబ్దార్థములు:—

అజగంధ-బస్తగంధ-మేకయొక్క వాసనవంటి వాసననుగలది. ఉగ్రిగంధ-తీక్షణమగు పరిమళమును గలది. ఖరపుష్ప-ఖరగుణముగల పుష్పమును గలది. తుంగి-వ్యాధులను బోగొట్టునది. కర్ణస్ఫోట-కర్ణమును వికసింపజేయునది.

(3) భేదములు:—

ఇది సామాన్యవాయింట, కుక్క-వాయింట యని రెండు విధములుగా నుండి త్షుపవర్గములో గణింపబడు చున్నది. ఇందు మొదటిది తెల్లపువ్వులను రెండవది పసుపుపచ్చని పువ్వులను గలిగి యుండును. పైని జెప్పినట్లు ఘాటుగ నుండు వాసనను గలిగి యుండును. వీని యాకు కొంచెము పొడవుగలిగి కళావరు చుక్కవంటి యాకారముతో నొప్పి యుండును. కాయలు సన్నముగ పెసరకాయలగత యుండును. ఈ కాయలకును, పత్రపుష్పనాళములకును సన్నమునూగు అంటి యుండును. వీజములు నల్లని వర్ణముగలిగి చిన్నవిగ నుండును. దీని పత్రముల రసమును మూర్ఛాది వ్యాధులందు వస్యముకై ఉపయోగించుదురు మరియు నీ పత్రములను మెత్తగా నూరి రసమును బాగుగా పిండివేసి నట్టి ముద్దను సన్నిపాతకోగికి ఇదియనాళము గలిగినప్పుడు కోగియొక్క శిరస్సున బ్రహ్మరంధ్రముపై నుంచి కట్టుగట్టుదురు. కొంతకాల మైనపిమ్మట కట్టునిప్పి చూచినచో నా ముద్ద పూర్తిగా ద్రవముతో నిండియుండును. అట్టి ముద్దను చక్కగా పిండి తిరిగి బ్రహ్మరంధ్రముపైనుంచి కట్టుగట్టుదురు.

ఇటుల నా ముద్దను పలుమారు పిండుచు తిరిగి అందు ద్రవము జేరకుండ నంత వర కటులనే కట్టు గట్టుదురు. ఇటుల జేయుచున్నప్పుడు ఆ ముద్దయందు ఎప్పుడు తిరిగి ద్రవము జేరకుండ యుండునో, అప్పుడు తోగికి ఇంద్రియప్రసాదము గలుగును. మరియు జంగమ విషములకు దీని పత్రిస్వరసము లేప నస్యాది గూఢముగ నుపయోగించుటయు వ్యవహారమునందు గానబడును.

(4) విశేషగుణములు:—

జఠరాగ్నిని వృద్ధిపొందించును. కఫపిత్తజ జ్వరమును, వీహాభివృద్ధిని, విషమును, అనాహమును, కఫజశూలము బోగొట్టును. నిర. తిక్తానురసమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. గర్భాభూతాది వికారములను బోగొట్టును. రాని. తిక్త అఘాయాత్మ గుణములను గలిగి యుండును. హృదయమునకు హిత మైనది. దృష్టిమాంద్యమును గలిగించును. శుక్రమును క్షీణింపజేయును. కఫ వాతములను శమింపజేయును. మ.ని.

(5) ప్రయోగములు:—

1. జ్వర పూర్వరూపమునందు అజగంధాప్రయోగము.

“నీలినిమజగంధాంచ త్రివృతాం కటుగోహిణీం

పిచేజ్వరాగమేయక్త్యా”

నీలి, వాయింట, తెగడ, కటుగోహిణి నీని కల్కమును గాని కషాయమును గాని జ్వరపూర్వరూపమున నేవించిన జ్వరము వ్యక్తము గాకముందే శమించును. చ.చి.ఆ.3.

(6) యోగములు:—

1. అజగంధాదిరేపము—వా.ఉ.ముఖనోగి.

ఉపయోగములు—రేపనము జేసిన కఫజగలగిండ శమించును.

2. అజగంధాదిరేపము—గ.ని.విసర్ప.

ఉపయోగములు:—రేపనము జేసిన కఫజవిసర్పము శమించును.

3. అజగంధాది రేపము—వై.చిం.వర్ణా.

ఉపయోగములు:—రేపనము జేసిన కఫజవర్ణాశోఫ శమించును.

(7) Medicinal uses:—The powdered seeds in doses of about 30 grains are anthelmintic and the juice of the leaves is used occasionally for earache and otorrhoea and other affections of the ear.

(Indigenous drugs of India)

స్వానుభవము

తలకొప్పి తగ్గుటకు వానింట ఆకు నలగకొట్టి పిడిచి తల
గిరిది గుడ్డతో కట్టుకట్టుదురు. ఆకులను ముద్దగానూరి అప
క్ష్మవిద్రధులకు కట్టుదురు. చెవులో పోటునకు వానింటకు రసము
పిండుటగలదు. ప్రసవముగాక కష్టపమ స్త్రీలకు వానింటరసము
ఒక తులము త్రాగించిన సుఖప్రసవమగునని వస్తుగుణ ప్రకా
శికయందు గలదు. పరీక్షించి చూడవలెను. (ఆ. ల.,

5

ఆతసీ (గస్త్యః) అవిశెచెట్టు

భాషాంతర నామములు

హిందీ—హరియా, మరాఠీ—అగస్తా, నజరాఠీ—అగధీయా, మల
యాళం—అగతి. కర్ణాటకం—అగసె. ద్రావిడం—అగత్తి.

వైశర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order - Leguminosae.

చిక్కుడు కుటుంబము

అవిశెచెట్టు : (Sesbania Grandiflora.)

చిక్కుడుకుటుంబము మిగుల బెద్దకుటుంబములలో నొక్కటి. మన కాహారపదార్థము
లగు కందులు పెసలు మొదలగున వీకుటుంబములోనివే. ఇందు జిన్నమొక్కలు, తీగెలు,
పెద్దపెట్లకూడగలవు. ఆకులు మిశ్రమపత్రములు. కింజల్కములు సాధారణముగా బదియం
దును. అంతకు నెక్కువయు దక్కువయు నుండుటకూడకలదు. ఆండాశయము ఒకగది.
కాయ పండి రెండువైపుల ద్విద్ధలగును. ఇదియే వీకుటుంబపు ముఖ్యలక్షణము. కొన్నిటి
పుష్పాలు చిక్కుడుపువ్వువలె కీటకాకారముగను మణికొన్నిటిలో కసింత, చింత పుష్పాలలో

వలె పుష్పలరేకు నించుమించు సమముగాను, తుమ్మ సీమచింత మొదలగు కొన్నిటియందు పుష్పలు చిన్నవిగాను బంతులుగాను నుండును. ఈ భేదములనుబట్టి నీ కుటుంబమును మూడు ఉపకుటుంబములుగా విభజించియున్నారు.

ప్రకాండము:—తిరుగుడుతీగె అడుగున గుప్పెడు లావున నుండును. దారువుగలదు. ఏకవార్షికము.

ఆకులు:—ఒంటరిచేరిక. మిశ్రమపత్రములు. నూడేసి చిట్టియాకులుండును. చిట్టి యాకు, హృదయాకారము, సమాంచలము, విషమరేఖపత్రము, రెండు వైపుల నున్నగ నుండును. కొన సన్నము.

పుష్పమంజరి:—గెల. ఒక్కొక్కప్పుడు దీనిమొదట నాకులును గలుగుచుండును. పుష్పలు పెద్దవి. తెల్లగానయినను నీలపురంగుగా నయినను నుండును. అసరాళము, సీతాకోక చిలుకవలె నుండును. చేటికలు, ఉపవృంతమువచ్చ నొకటి, పుష్పకోశమువద్ద నొకటి గలవు.

పుష్పకోశము:—సంయుక్తము. 5 దంతములు. నీచము.

దళవలయము:—5 ఆకర్షణపత్రములు 1 అన్నిటికంటె బెద్దదిగానున్నది ఇది పతా కదళము. పుష్పములో పొడుగుగా జండావలె నుండుటచే దీనికీపేరు గలిగెను. దీనిముందు రెండుపడిగానున్న తేకులు గలవు. ఇవి తెక్కలవలె నుండుటచే బక్షదళములందురు. వీని రెండింటిచే గవ్వబడి చుక్కానువంటి దొకటిగలదు; ఇది రెండు తేకులు గలసి ఏర్పడు చున్నది. దీనిని దోచేదళమందురు. దళవలయము పుష్పకోశము నంటియున్నది.

కింజల్కములు:—10 ఇవియు వంగి దోచేదళములో నులుగుపడి యున్నవి. పదియు మొదట గొట్టమువలె గలిసియున్నవి. పుప్పొడి తిత్తులు చిన్నవి.

అండకోశము:—అండాశయము ఉచ్చము. 1 గది. కీలము సన్నము; కీలాగ్రము గుండ్రము. మొదట నిదియు దోచేదళములో నులుగుపడి యున్నది. ద్వీవిదారుణ ఫలము.

చిక్కుడు కుటుంబమునందు చిక్కుడు, గోరుచిక్కుడు, కంది, పెసర, మినుము, కనగ, ఉలవ, బొబ్బర, అనప, పటాణి, వేరుసెసగ, మెంతి, నీలి, జనుమ, చింత, సీమ చింత, తుమ్మ, ఖదిరము, షీకాయ, గానుగ, దిరిసెన, నిద్రగన్నేరు, గురివింద, రక్త చందనము, చందనము, చాడిత, విరుగురుచేవ, అనిశె, దేవకాంచనము, తంగేడు, సునాముఖి, ఆద్దాకు, మోడుగ, కసింత, రేల, జీలుగ, గిలగిచ్చ, గచ్చ, తురాయి, చెమ్మ, దూలగొండ మొదలగు జాతులుగలవు.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ అథాగస్త్యో వంగసేనో మునివ్రహ్మో మునిదుర్ముఖః॥

అగస్త్యము, వంగసేనము, మునివ్రహ్మము మునిదుర్ముఖము అనునవి యగస్త్యనామములు.

అగస్త్య గుణములు

శ్లో॥ అగస్త్యః పితృకఫజి చ్ఛార్థిర్ధిక్ హోహిమః ।

దూష్ణోనాత కరస్తిక్తః పృథివ్యా నివారణః॥

అవిశేషము తిక్కరసమును, రూక్షగుణమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. హరిమమును వృద్ధిగొందించును. పిల్లలకథములను శిమింపజేయును. చాతురీక జ్వరమును, ప్రతిశ్యాయమును బోగొట్టును.

అగస్త్య పుష్పగుణములు

శ్లో॥ అగస్త్యసమం శీతం చాతురీక నివారణం ।

సక్తాంధ్య నాశనం తిక్తం కషాయ కలుషాకీచం

పిససశ్లేష్మ పిత్తఘ్నం వాతఘ్నం మురిభిక్షణం । [సుశ్రుత].

అవిశేషపుష్ప తిక్తరసమును, కషాయానురసమును, శీతవీర్యమును, కలుషాకమును గలిగి యుండును. తిక్తదోషములను శిమింపజేయును. చాతురీక జ్వరమును, సక్తాంధ్యమును, పిససమును బోగొట్టును.

విశేషాంశములు

1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయ బోధకములు:—

మురిపుష్పము, మురిదుర్మము, (శీఘ్రపుష్పము, దీర్ఘఫలక, రక్తపుష్పము, శుక్లపుష్పము, మురిపిరియ, వక్రపుష్పము.)

(ఖ) గుణబోధకములు:—

(వర్జితాపహ.)

(గ) ఉత్పత్తి బోధకములు:—

అగస్త్యము.

2) శబ్దార్థములు:—

మురిపుష్పము—మురియ కిష్టమగునట్టి పుష్పములను పిల్లది. మురిదుర్మము—మురిపిరియ—మురియ కిష్టమగు పుష్పము. (లేక) మురియ ఆశ్రియము లందు వృద్ధిపొందునట్టి పుష్పము. శీఘ్రపుష్పము—స్వీయ భిక్షియనట్టిది. దీర్ఘఫలక—పొడవుగలదగు కాయలను గలిగి. రక్తపుష్పము—శుక్లపుష్పము—వక్రపుష్పము—మృగి (లేక) తెల్లని వరముగలిగి వక్రమగునట్టి పుష్పము లను గలది. వర్జితాపహ—వర్జితములను బోగొట్టునది. అగస్త్యము—పశ్చాతము లందు విశేషముగా బెరుగునది.

3) పరిచయబోధక లక్షణములు:—

“సిద్ధోగస్త్యః పంక్తిపతో మృదుసింధీ మహీరుహః ।

అగస్త్యస్యోదయం యావత్సప్తం ఇవద్యతే”

అవిశేషము మిగుల నెత్తుగా జెరిగి పంక్తివలె వరుసగానుండు చిన్న చిన్న పత్రములతో నొప్పి మృదువుగనుండు బీజములతో గూడిన గాయలను గలిగి యుండును. ఈ వృక్షము అగస్త్యనక్షత్ర మెంతకాలము గానుపించునో అంతవరకు బుష్పించు చుండును. శి-౪.

(4) భేదములు:—

ఇది శుక్ల-నీల-రక్త-రస వర్ణభేదముచే నాలుగు విధములుగ నుండి, యెత్తుగా బెరుగు వృక్షజాతులలో నుత్పత్తి గలిగి పుష్పవర్ణముగా గణింపబడు నున్నది. వైవర్ణ్యమును బట్టి చింతాకులకంటె కొంచెము పెద్దవిగనుండు ఆకులు చింత ఈ నెలనలె పొడవుగనుండు ఈ నెలను రెండుపైపులు వరుసగా నంటియుండును. దీని కాయలు మిగుల పొడవుగా నుండును. పుష్పములు అర్ధచంద్రాకృతిగ వంగి ముద్దగా నుండును. ఇది కొంచెము హెచ్చుతక్కువగ జిల్లేకుకాయలనలె నుండును జెప్పవచ్చును. మరియు నివి కైని జెప్పినట్లుగా యా బీజభేదము ననుసరించి శుక్ల నీలాది వర్ణములను గలిగి యుండును. దీని పూజలకై యుపయోగించెదరు. దీని యాకులను కాకముగా నాహారముగం దుపయోగించెదరు. మరియు నీ వృక్షములను విశేషముగా నొక తోటనలె జెంచి, ఈ వృక్షముల మూలభాగమునందు తమలపాకు తీగెలను పాతుచును. ఈ తీగెలు చక్కగా నీ యవిశేషెట్లను సలుపక్కిలను అల్లుకొని వృద్ధిపొందును. వైద్యమునందు దీని యాకులకును, బీజములకును, పుష్పములకును వ్రణాశోభాములందు పయోగము గలదు. మరియు నీ పత్రస్పర్శమును శ్వేతోత్పాదకమందు తేపముకై యుపయోగించుదురు. ఈ స్వస్వరూప తాళరాది ఔషధద్రవ్యములకు శోధనసంస్కారము గూడ జేయుదురు.

(5) విశేషగుణములు:—

(క) మధురానుకసమును, వడగంధమును గలిగి యుండును. జత రాగ్ని వృద్ధిగొ నించును. యోనిసూల, తృష్ణ, కుష్ఠము, శోధ, దాహము, శ్వాస, క్షయ వీని బోగొట్టును. రా-౧. బలమును క్షీణింపజేయును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. కాసను, వైవర్ణ్యమును, భ్రమను, చూతగ్రహాది వికారములను బోగొట్టును. శా-౧.

(4) ఫలము:—క్షయకౌశలం బోగొట్టును. శ్లో-చి.

(5) క్షయము:—తిక్తరసమును, నర లఘుగుణములను, పాఘం విపాకమును గలిగి యుండును. మచిల బుట్టి మను. బుద్ధి స్మృతులను గలిగిండును. కఠమును శమింపజేయును. తిద్దోషజహూల, పాండు, కషమ, శోఘ, గుల్మము క్షిణి బోగొట్టును. “మూర్ఛానదీజహూ” యాక్షగుణమును గలిగి యుండును. క్షయమును క్షయింపదు. వై-చి. వీహాభిప్రదిని, గరవిషమును, శోఘము బోగొట్టును. శ్లో-చి.

(6) పరిమోగము:—కఠురసమును, తిక్తమధురము రసములను, గురుగుణమును, తొడ్డిన నపక్షిగ్యమును గలిగి యుండును. కఠమును శమింపజేయును. క్షిణి, కండు, విషము, కక్షపిత్తము క్షిణి బోగొట్టును. వై-చి. విశద నూత్న గుణములను గలిగి యుండును. స్వరసమును బోగొట్టును. చ-చ. సమశీతోషి బోగొట్టును గలిగి యుండును. నక్తాంశ్యములందు శ్రేష్ఠవైషణ్యము. చూ-అ-48 లూతావిషమును, పక్షిణమును బోగొట్టును. శ్లో-చి.

(6) పరిమోగములు:—

1. నిశ్కాంశ్యమునందు అగస్త్య పరిమోగము.

“స్వప్త్యో స్వప్నం కుంభయోనేః పత్రం పానేచ పూజితమ్”

స్వప్నమును బాగుగా కాచి యందు అవిశేయాకులను వేసి చక్కగా వేసి. పిమ్మట వడియగట్టి పానమునైన నక్తాంశ్యము శమించును. చ-చ-అ-13.

2. అపస్మారమునందు అగస్త్య పరిమోగము.

“అగస్త్యపత్రం మగిచా మూర్ఛేణ పరిషేషితమ్”

నస్యేశ స్థి మపస్మారేహంతి శీఘ్రం నరస్యతు”

అవిశేయాకును మిరియములను గోమూత్రముతో మెత్తగా నూరి స్వరసము గ్రహించి దానితో నస్యముజేసిన అపస్మారము క్షమించును. చ-చి-అ-19.

3. బాలాపస్మారమునందు అగస్త్య పరిమోగము.

“రసంచాగస్త్య పత్రస్య మర్చితః పరిమోజితమ్”

ఏతేన పత్రితస్యాంస్యాత్”

మిరియములను అవిశేయాకురసముతో మూరి స్వరసము గ్రహించి దానితో నస్యము జేసి బాలాపస్మారము శమించును. చ-చి-అ-48.

4. వాతరక్తమునందు అగస్త్యి పరియోగము.

“అగస్త్యిపుష్పచూరేన మాహిషగజసయేదిధి ।
తమస్కపనీలేన దేహజం స్ఫుటం జయేత్”

కాచిం గేదెపాలయందు అవిశేషపుష్పల చూరమును గలిపి దధిభావమును బోదించి యంగుండి గంహించిన సవనీయముతో తేపము చేసిన వాతరక్తమునందలి పులి సావముతో గూడిన పిటికలు శమించును. భా-పర్తి.

5. చాతుర్ధిక జ్వరమునందు అగస్త్యి పరియోగము.

“అగస్త్యిపతస్వరసేన నన్యో నిహంతి చాతుర్ధిక ముగ్ధూప ”

అవిశేషాకు రసమును నన్యము చేసిన తీవ్రముగ చాతుర్ధికజ్వరమును శమించును. బృంద.

6. శూలయందు అగస్త్యి పరియోగము.

“నాగరశోభాంజనయోః క్వాభః శూలం వినాశయే శ్శ్రిననాత్ ।
మునితరువల్క-క్వాభః తద్వక్తపటురామత ప్రిననాపః”

అవిశేషట్ట కషాయమునందు నైదివలవణమును, ఇంగునను తేర్చి నేరించిన మామ దినములలో శూల శమించును. వై-మ.

7. Actions and uses:—The root is expectorant. The bark astringent bitter tonic. The juice of leaves and flowers is blown up the nostrils in nassal catarrh and headache with relief. The juice of the root is given with honey in catarrh. A paste of the root is applied to painful swellings. (Materia Medica of India). R. N. Khory Part II p. 229-30,

నీలఅగస్త్యి:—(అతస్) *Linum usitatissimum* (N. O. Lineae)

Physiological actions:—Demulcent, diuretic, expectorant, and emollient. In large doses it is laxative. In small doses it stimulates the kidneys. It is oxidized in the system and excreted as a resinoid body in the urine. Its infusion is given in inflammation of the mucous membranes of the respiratory, digestive and urinary organs; also in vesical and renal irritation. R. N. Khory Part II. p. 151.

Therapeutics:—As it contains a mucilaginous principle and a little oil, it is given with honey in coughs and catarrh. As a demulcent and diuretic it is given in renal colic, cystitis vesical irritation, strangury, vesical catarrh and calculi.

Fumigation with the smoke of lin-seed oil is used for colic in the head and hysteria. The decoction, owing to the oil it contains is useful in enema. Ground meal is chiefly used for poultices applied to enlarged glands boils, gouty and rheumatic swellings, to the chest in pneumonia etc. The oil is laxative and given in piles. Locally made into a emulsion with lime-water it is a valuable non oil irritant application in burns and scalds.....The oil is often added to purgative enemata instead of the castor oil. Liber fibres are cooling to the body and lessen perspiration and hence used as an article of dress. R.N. Khory P. II. p 151

స్వానుభవము.

అవిశేషములో రెండు, మూడురకములుగలవు. Linum Usitatissimum అనుజాతి బెంగాలు నైపుననుండును. నాటు అవిశేషము సామాన్యముగ తమలచాకుతోటలలో పెంచునట్టి గలవు. వీని ఆకులు లేతగా ఉన్నప్పుడు ఆగ్రకూరలలో ప్రశస్త. నాని ముఖ్యముగా ద్యాచీనాడు ఈ రకాతిను సాంప్రదాయముగలదు. నవనవలాడు ఆగ్రకూరలలో నైటమిస్ అను జీవశిమపదార్థముగలదనియు, ఆరోగ్యమునకు చాలమంచిదనియు, ఇప్పటికాశ్చర్యవైద్యులు చెప్పుచున్నారు. ఆయుర్వేదమునందు ఆగ్రకూరలన్నిటికీ వేరు వేరు గుణముల జెప్పుచు, కొన్ని మలముల భేదించుననియు, మరికొన్ని మలముల సంగ్రహించుననియు, వేరు వేరు గుణములను వాతపిత్త కఫములననుసరించి వివరించుచున్నాడు. కాని మొత్తముమీద ఆగ్రకూరలు క్రిమివర్జకములని వానిని పచ్చినిగ నుపయోగించుటకు ప్రోత్సహించలేదు. అయినను కాకపోయినా కుష్ఠనాశనమని స్పష్టముగ నున్నది. (చ. సూ. 27-88).

అష్టిష్ఠం నిష్ఠితితరణం, స్నేహస్థ్యం తత్ప్రతిష్ఠితే || (చ. సూ. 27 103,

అపిరే వచ్చునట్లుగ ఉడికించి రసంపిండివేసి నెయ్యిలో
సంస్కరించి ఉపయోగించుటమంచిది. అనిసాధారణముగ నెయ్యి
బడియున్నది. ఉడికించుటచేత క్రిమిలు నశించును. నైట్రజన్
నశించునో లేనో నాకు తెలియదు. బహుశః పోదు. అగ్ని
యంతలు అలీనములు ఉష్ణముకాదనియు, రేజీకల్పినిగూడ బాహ్య
బుద్ధిననియు. పశ్చిమమునయు చెప్పుటచేద్వాదనాదు ఉపయోగిం
చుటకు అపకూరలన్నిటిలో అవి శెకూరికు ప్రాముఖ్యము ఇచ్చి
ఉండవచ్చును. కొద్దిగ ఉడికించి రసముదీసివేయుటచే పగులు
వాసనపోయి కువిగానుండును. లేత అపశాకు అమృతమనియు,
హంస అపశాకు విషమయము లోకమున పాడుకగలదు

"విశిష్టముగఁగి నూనెదీసివేసిన తెలికపిండిని (లిస్సిడి
పిండ్) అభివృద్ధియని బహుశున అనుబుదురు. ఇది కొంచెము
నీరము అనునదియు కలిపి ఉడికించి పగులుని కరుపులు పగులు
టగును, కఠినము కరుగుటకును వేడివేడిగా కట్టకట్టాదును.
కట్టనిస్తొరనుంగి చూరకుండా వెంటవెంటవే కట్టుచుండవలెను.
నీమ అపిరేపిండికి నూలు నాటు అనిశిగింజలను నీళ్లతో నూనె
వాతకఠపిరపింజలను ధమ్మరాది తైలములతో నుడికించి
కట్టవచ్చును. నీటికిబదులు మజ్జితో నూరపచ్చును. పిత్తశయ్య
నమును కరుగుతో కలిపి కట్టవచ్చును.

అనిశిగింజల చూర్నమును పొంగు నీళ్లతో ఫాంటకషా
యము (టీ పొంగి) కాచివడియగట్టి పాలు, చక్కెరకల్పి,
త్రాగిన మేడల మూసగ్రాహుగ పనిచేయును. శీతవీర్యము.
శుష్కకాంక్షలను కఠినమును ద్రివిధప చేయును. [ఆ. ల.]

6

అతివిష - అతివస

హిందీ—అతీస్, మరాఠీ—అతీనిష, గుజరాతీ—అతివన్నీకర్, మరాఠీ—అతివిషయ, కన్నడం—అతీసా, ద్రావిడం—అతివిషయం.

నైసర్గిక స్వరూప నిర్ణయము

Natural Order.- Renunculaceae

నా భి టి టు ం బ ము

అతివిష—Aconitum Heterophyllum.

అతివిషములోని మొక్కలు చాలా తాగము శీతల ప్రదేశములలో పెరుగుచున్నవి. వీనిలో విందుమించు అన్నియు గుల్మములు. ఆకులు ఒంటిచేరిక. ఒక జాతి మొక్కలందు మాత్రమే విందుచేరికగా నున్నవి. రక్షకపత్రములు, ఆకర్షణపత్రములు లేవు. గింజల్కములు, పత్రములు, అసంఖ్యములుగా నున్నవి. గింజలలో అంకురచ్ఛదము గలదు.)

అతివస:—వేరు. ఈ మొక్కయు హిమాలయాపర్వతముల మీదనే పెరుగుచున్నది. ఇది విషముకాదు. దీనిలోను రెండు మూడు రకములున్నవి.

ఈ జాతి మొక్కలింకను గలవు. వానివేరులలో విషము గలదు.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ విషా త్వతివిషా విశ్వా శృంగీ ప్రతివిషా రుణా,

శుక్లకందా చోపవిషా భంగురా ఘృణవల్లభా॥

విష, అతివిష, విశ్వ, శృంగీ ప్రతివిష, అరుణ, శుక్లకంఠ, ఉపవిష, భంగుర, ఘృణవల్లభ అనునవి అతివిషానామములు.

అ తి వి షా గు ణ ము లు

శ్లో॥ విషా సోషా కటుర్నికాః పాచనీ దీపనీ చాశ్లేత్,

కఫ పిత్తా తిసారాశ్చ విష కాస వమి కృమీన్॥

అతివిష కటురసమును, తిక్తానుసమును, ఉష్ణవీర్యమును గోగియించును. క్షయమును పచింపజేయును. జాతరన్నిని వృద్ధి బోధించును. కఫపిత్తములను కరింపజేయును. అతిసారము, అపహోషము, విషము, కాసము, హింధి, కృమిములు అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—శుక్లకంద, అరుణ, భంగుర, ఘణవల్లభ, విష, ఉపవిష.

(ఖ) గుణబోధకములు:—విష, ప్రతివిష.

(2) శబ్దార్థములు:—

శుక్లకంద:—తెల్లని దుంపవలె నుండునది. అరుణ—అరుణవర్ణము గలది, భంగుర—సులభముగ విరుగునది. ఘణవల్లభ—పురుగులకు (కర్రలను వొలచునట్టి) లేక తుమ్మెదలకు ప్రియమైనది. విష—విషజాతులలో జేరి విష పాంఛయముగ నుండునది. ఉపవిష—ఉపవిష ద్రవ్యములలో జేరినది. ప్రతి విష—విషములను శమింపజేయునది.

(3) భేదములు:—

తిరివిధా తిరిషాక్షేయా శుక్లా కృష్ణా తథాగుణా ।

రసవీర్య విపాకేషు నిర్విషేన గుణాధికా ॥

అతివిషా శుక్లకందా జ్ఞేయా విశ్వాచ భంగురా ।

మాద్రీ చశిశుద్ధనర్జ్యా విషరూపా మహాషధిః ॥

శోఫాపహి తిసారఘ్నీ శుక్లకందా చ సా స్మృతా ।

శ్యామకంగా ప్రతివిషా విరూపా ఘణవల్లభా ॥

అతివిష, తెలుపు, నలుపు, ఎరుపు భేదముచే మూడు కేధములుగా నుండును. అందు విషగుణము లేనట్టి యతివిష నను వీర్యవిపాకములందు మిగుల కేష్టమైనదిగ నుండును. వీనిలో తెల్లనిది—విశ్వ, భంగుర, మాద్రీ, శిశు శుద్ధజ్య (చగటిపిల్లల రోగములను శమింపజేయునది), విషరూప (నిష్ప్రాణముగ నుండునది), మహాషధియను నామములచే వ్యవహరింపబడును. ఇవి శోఫ, అతిసారమును బోగొట్టును.

నల్లనిది—విరూప, ఘణవల్లభ మను నామములచే వ్యవహరింప బడును. ఇది జంగమ విషములను ప్రతి విషముగా నుండును. ని. సం.

N. B:—ఇందు శుక్ల కృష్ణాతివిషముల గురించియే జెప్పబడి, అరుణాతివిషము గురించి వదలబడినది. కాని యందు శుక్లాతివిషకు “విషరూప” అని నామాంతరము జెప్పబడి యుండుటచేతను, కృష్ణాతివిష ప్రతివిషముగ

వరింపబడుటచేతను సామన్యముగ జంగమ విషమునకు సావరవిషమును సాహవిషమునకు జంగమవిషమును అన్యోన్యము ప్రతివిషములుగా బనిజేయు ననియగది తగత్రవన నిరూపింపబడి యుండటచేతను మొత్తముమీద శుక్ల కృష్ణాతివిషలు రెండూను విషప్రాయములుగా దోచుచున్నవి. కావున త్రివిధము లగు నతివిషలలో “నిర్విషేష గుణాధికా” యని జెప్పబడి యుండుటవలన అరుణాతి విషయే నిర్విషయనియు, నిది పై రెండింటిలో గుణాధిక్యతను గలిగి యుండుననియు గ్రాహ్యమగు చున్నది. అయితే అతివిషమును కందము మొత్తముమీద సావరవిషములలో జెప్పిన కందవిషములం దొక జాతియని చెలియగలదు.

మరియు, అతివిష “శ్వేత-కృష్ణ-శీత” భేదముచే నాలుగు విధములుగా మదనపాల నిఘంటువునందు వరింపబడి, అందు పూర్వ పూర్వయుగ గుణములందు శ్వేతమనియు నిరూపింప బడినది. మ.ని.

(4) అతివిషాశోధనము:—

“అతివిషా...ప్రభృతీనాముష్ణ గోమయజలేన శుద్ధిరాతవ్యా”

అతివసను గోమయముతో శ్వేతకాచిన వేడినీళ్లతో గడిగినను, లేక, గోమయమునందు నీళ్లుజేర్చి అందు అతివసనుంచి నియమిత కాలమువరకు పాకము జేసినను శుద్ధియగును. సా.కా.

(5) పిశేపగుణములు:—

జ్వరమును బోగొట్టును. ధ.ని., మలమును నిరోధించును. బాలురకు ఎల్లవేళల (రోగములందును, ఆరోగ్యమునందును) పథ్యకరముగ నుండును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. శో.ని.

(6) ప్రయోగములు:—

1. ఆమాతీసారమునందు అతివిషాప్రయోగము.

“దద్యాత్స్నాతి విషాం పేయాం సామే సామ్లాం సనాగరాం”

ఆమాతీసారమునందు అతివసతో సిద్ధముజేసిన పేయము అమరస ద్రవ్యములు, శుంతి వీరితో జేర్చియిచ్చిన హితము. చ.నూ.అ.2. శ్లో. 22.

2. దీపన పాచనాదులకు అతివిషా ప్రయోగము.

“అతివిషా దీపనీయ పాచనీయ సంగ్రాహక సర్వదోష హరాణాం”

అతివస దీపనపాచనీయాని ద్రవ్యములలో శ్రేష్ఠమైనదిగ నుండును. అనగా — బాతరన్నని వృద్ధిగొందించుటకును, ఆయును పచింప జేయుటకును, మలము నిరోధింప జేయుటకును, తిన్నోషములను శుభింప జేయుటకును అతివస య కల్పానుమాపముగ నుపయోగించిన హితము. చ.సూ. ౧౦_25.

3. చూపి కవిషయాలను అతివిశా స్రయోగము.

“పాత్రస్సాతివిషం కల్గ్ం లిహ్యన్మాక్షిక సంయుతం”

మహావిషయమునందు పశ్చిమమున మన మునునందు తతివసన కలగ
 ముగా జేసి లేనెన్నో నేవొచ్చిని విగము శమించును సు-క-అ. 7.

4. విషాద వాములగు కంజర ది శాశువులకు ఆ విషాద సంగమోదము.

“త్రైమకై గవాచీనా సర్పి సాతినిషే శ్చతం”

ఆవు మున్నగువాని పాలు, అతివస ప్రియో గానబడిన ఘృతమును
వానము చేయించిన విషము శమించును.

5. బాలుక రోగములందు అధివిసాప్రయోగము.

“ఏకం వా లిఖిషాం కాన జ్యేష్ఠ ర్మ మతం”

బాలుకవచ్చుకొసము, జ్వరము, ఛర్ది ము న్యాధిమందు కేవలము
 సుమత్రము కల్కానీ మా పలుగుచ్చుచ హితము. నా-ఉ-అ-2. పో. 58.

6. సర్వాతిసారములందు అంశ మే పరిమోగము.

“అంకోటస్య త్రియో హా గాః భాగైశ్చైకోఽపరాభవః ।

తండ్రి-లోడుక సంవత్సరమున గర్భము ముగియఁపహ్యము

సర్వోపాధ్యాయులదును ఊకగదేకు 3 భాగములు, అతివస 1 భాగము
 యల న పండితిని గ్రహించి మానము చేసి తండ్రిగారిదకము (బియ్యపు
 పండ్లు, తో నిచ్చిన హితము.

(7) యోగములు:—

1. అతీపిసాదిమాన్జము—వా—ఁ—బాలగోగ, మాత్ర:—5 యపలు.
ఁపయోగములు.—కానలు, బ్బగము, ఛర్ది ఇవి శమించును.

(8) Actions and uses:—Bitter, Stomachic, aphrodisiac tonic and antiperiodic, given during convalescence from such debilitating diseases as, fevers, acute inflammatory affections, etc; used also, in cough, dyspepsia and in diarrhoea depending thereupon, in which case it is given in combination with

aromatics bitters and astringents such as Tinospora, Bonduc-Nuts, Hollarrhena etc. It has been given as an antiperiodic in malarial fevers with some success, but is much inferior to quinine Combined with one Vayding it is given to expel the worms.

R. N. Khory. II. P. 3

స్వానుభవము

నేను అతివసనను ప్రత్యేకముగ ఉపయోగించి చూడలేదు. సువర్ణచాణ్డము మున్నగు మిశ్రమయోగములతో ఉపయోగించి యున్నాను. చరకుని అభిప్రాయము ననుసరించి అతివస దీపనీయము, పాచనీయము, సంగ్రాహి, సర్వదోషహర ద్రవ్యములతో శ్రేష్ఠమని చెప్పుడియున్నది. శార్దూర సంహితయందు రక్తాతి సారమునందు అనేక కషాయములతో అతివస చేరియున్నది. మధ్యమఖండం 54, 55, 58, 60, 66 చూడుడు. పిల్లలకు ఇండ్లలో తిల్లులు ఉపయోగించు మూలికలలో ఇది యొకటి. ప్రత్యేకముగ గూడ ఉపయోగించి అనుభవమును సంపాదింపవలసిన ద్రవ్యము. (ఆ. ల.)

అమలవేతనం - పుల్లపొబ్బలిచెట్టు.

హిందీ—అమలవేత, మరాఠీ—చుకొ, గుజరాతీ—అమలవేత, మల
యాళం—అమలవేత, కన్నడ—అమలవేత, తమిళం—అమలవేత.

సర్వక సర్వరూప వర్ణనము

Natural Order - Palmae

పుల్లపొబ్బలి కుటుంబము—Zalacca Edulis

Lushington 3222 నంబరున సామాన్యమయిన యెత్తుగా పెరుగు తీగ
యనియు, ముందుదీపములయందు పెరుగుననియు, వ్యవసాయము చేసిగూడ పెంచుదు
రనియు, చెప్పబడి యున్నది. పుల్లపొబ్బలి యను నాహారము ఇందుగలదు. 3222 -
Alternately fascicled Pinnate Dwarf Rattan; Wallich's Edifle
Dwarf Rattan.

(వస్తుగుణపరికరకారుడు Rumex Vesicarius అని వర్ణించియున్నాడు.
698 పుట చూడు. బజారులలో ఎండిపోయిన తప్పలుగానున్న చింతపండువలె ఒకరక
మును, వెంట్రుకవడవలె జడలుగా వేళి వరియొకరకమును పుల్లని రుచిగల పండు ఒరుగు
సంబంధమయినవి రెండురకము లమ్ముచున్నవి. లిపింగ్స్‌లో జలాకా ఎడ్యూరిస్
Zalacca Edulis (Wall) అనుపేరుకింద ఇతరదేశమునుండి యీ దేశమునకు
వచ్చిన తీగెగా వర్ణించియున్నాడు. కొందరు మహావృక్షమనుచున్నారు. (Palmae) తాళ
కుటుంబమునందు వర్ణించియున్నాడు. ఇంకను పరిశోధన చేయవలెను. పేముజాతికి సంబం
ధించియున్నది. కొందరు Rumex - Crispus; కొందరు శాకములలో జేరిన
Rumex Vesicarius అమలవేతనము అని రచించుచున్నారు. ఈ ప్రాంతమున దానియొక
యోగములేదు. ఆ. ల.)

పర్యాయపదములు

శ్లో॥ స్వా అమలవేతనం చుక్క శతవేధి సహస్రభిత్ ॥

అమలవేతనము, చుక్కము, శతవేధి, సహస్రభిత్తు అనునవి అమలవేతన
నామములు.

అ మ వే త న ఘ ల గు ణ ము లు

శ్లో॥ అమలవేతన మత్యమ్లం భేదనం లఘు దీపనం ।

హృద్రోగ గుల్మ సూలస్నుం పిత్తలం రోమహర్షణం ॥

రూక్షం విణ్మూత్రదోషశ్చుం ప్రీహోదా వగ్నాశనం ।

హింక్రానాహో ఒరుచి శ్వాసకాసా జీర్ణవమిపక్విణుత్ ॥

క ఫవాతమయధ్వంసి చాగమాంస ద్రివత్వకృత్ ॥

వల్లస్త్రిబిశిసంకు అధికామలరసమును, లఘు రూక్ష గుణములను గలిగి యుండును. మలభేదనము జేయును. జాతరాగ్నిని వృద్ధి బొందించును. గోమాంచమును గరిగించును. మేహమాంసమును ద్రివప్రాయముగ జేయును, పిత్తమును వృద్ధిబొందించును. కఫవాతములను శమింపజేయును. హృకోగము, గుల్మము, శూల, విణ్మూత్రదోషము, ప్రీహవృద్ధి, ఉదావర్తము, హిక్క, అనాహము, అరుచి, శ్వాస, కాస, అజీర్ణము, వాంతి యీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షాం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) చరిచయబోధకములు:— (రక్తసార, అమలనాయక, శంఖద్రావి, మాంసద్రావి, మహాక్షార). (ఖ) గుణబోధకములు:— శతవేధి, సహస్రభిత్తు, (రసామ, భేదన, గుల్మకేతు, హృద్యము, అస్థిద్రావి, శూలనుత్తు.)

(2) శబ్దార్థములు:—

రక్తసార—ఎక్కిని సారముగలది. అమలనాయక—అమలరసముగల వృక్షములలో శ్రేష్ఠమైనదిగ నొప్పునది. శంఖద్రావి—శంఖమును ద్రివింప జేయునది (లేక) మాంసమును జీర్ణింపజేయునది. మహాక్షార—విశేషముగ ఖారమును గలది. శతవేధి—సహస్రభిత్తు—అనేకమైన వ్యాధులను బోగొట్టు నది. రసామ—అమలరసముగలది. భేదన—మూడులను భేదించునది. గుల్మకేతు—గుల్మమును బోగొట్టునది. హృద్యము—హృదయమునకు హితమైనది. అస్థిద్రావి—ఎముకలను ద్రివింపజేయునది (లేక) జీర్ణింపజేయునది. శూలనుత్తు—శూలను బోగొట్టునది.

(3) భేదములు:—

ఇది పెద్ద—చిన్న భేదముచే రెండు విధములుగా నుండునని సాలి గ్రామ నిఘంటుకాగ్రుచే జెప్పబడినది. కాని వీనిని గురించిన వివరము లెచ్చటను గానరావు. ఇది యెత్తుగా భేరుగు వృక్షజాతులలో నుత్పత్తి గలిగి అమలరసయుత ఫలవర్గములో గణింపబడు చున్నది. చరకాచార్యునిచే “అమల

వేతనం భేదనీయ దీపనీయ - అనులోమిక వాతశ్లేష్మ ప్రశమనానాం" (చ నూ-అ.25.మూ.42.) అమలవేతనము మలభేదనము జేయుటయందును, జాత రాగ్నిని వృద్ధి బొందించుటయందును, వాతాదుల కనులలోనునగతి గలిగించుట యందును, వాతశ్లేష్మములను శమింప జేయుటయందును బ్రశస్తాపేక్షగా పరింపబడినది. ఈ వృక్షములు సీ హాశద్దీపనమునందు విశేషముగా గురుగుణని సాలిగామ నిఘంటుకాగకుడు నిరూపించి యుండెను. ఈ వృక్షము లెక్కడ యుత్పత్తి యైనను వీని నిజస్వరూప మెక్కడఁబడియు దెలియకున్నది. మరియుబజారులందు వీని ఫలములందలి గుణ మంత్రమే లభించుచున్నది. పై పదములను బట్టి యిది శంఖాదులను ద్రవంపజేయుననియు, మాంసాదు లను నులభముగా జీర్ణంప జేయుననియు దెలియగలదు. శతవేధి, సహస్రవేధి యను పదములను బట్టి యిది దోషములను అనేక విధములుగా లక్షణము జేసి బయటకు వెలిబరచునని దెలియగలదు. మొత్తముమీద నీ ద్రిప్యము గుండ్లి వ్యాధులందు మిగుల శ్లేష్మమైనదిగా నెఱుఁచుచున్నది. అమలము, పక్షిసము లంద హితమైనదిగా నిరూపింపబడినను అమలము కృష్ణగు నీ యమలసము పైని జెప్పినట్టి శ్లేష్మములగు గుణములతో గూడియుండుటచేసి యమలస యుక్త ద్రిప్యములందు హితమైనదిగ గ్రహింపబడు చున్నది. మరియు నీది సాయనముగ గూడ బ్రయోగింపబడు చున్నట్లు దెలియగలదు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) అమలవేతన ఫల సామాన్య—క పాచయనమును, కటుకానురస మును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. తృష్ణను, క్రిమిలను అర్హస్సును, అశ్మకని బోగొట్టును. ధ-ని.

(ఖ) అమలము-అల్యమసమును గలిగి యుండును. కఫవాతములను శమింపజేయును. అనాహమును బోగొట్టును. రా-వ.

(గ) సర్వఫలము—గురుగుణమును గలిగియుండును. మలాద్దులను నిరోధించును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. శ్రిమనుబోగొట్టును. రా-వ.

(ఘ) అమలవేతనకల్పము:—

“గుల్మీ పిబే దర్శనేన మందాగ్ని శ్మధునా యుతం ।

కోలాంశసాఽర్శోపికారీ ఘృతేన తు జలోదరీ ॥

అశ్మర్యాం దధిమండేన ప్రమేహీ శీతవారిణా ।

సామంతసామము తు స్త్రీహి వాలే యూషకసేన తు ॥

సుఖోక్తేనాం భసా వాలే పయసా క్షీణతేనసి ॥

పుల్లపర్వత ఫలరసమును అశ్వముతో నేవించిన గుల్మమును, సేవించిన తిన్న పూర్వమును, రేగుపాద్యముతో నేవించిన అర్చనమును, స్పృశముతో నేవించిన జుగోదకమును, దీధిమ-ఉముతో నేవించిన ఆర్చనమును, తేజలముతో నేవించిన సర్వమేహమును, గోమూతముతో నేవించిన స్త్రీహిపర్వమును, యూషకసముతో నేవించిన వాతరోగమును, గోరు వెన్నని జలముతో నేవించిన శూలయును, పాలతో నేవించిన శుక్రక్షయమును భోవును. గ.ని.

(చ) అమవేళన గసాయనకల్పము—

“పుణ్యోఽహని సునక్షత్రే కాలే నాత్యుష్ణకీతలే ।

సంశుద్ధశక్తిస్తు పిబే త్కర్ణార్థ మాదితః ॥

తనోఽన్య రంతాన్తు పర ముకర వివరితం ।

పంక్తిర యుతగమాసం క్షీరవృత్తి రనన్నభుక్ ॥

ఏకః ప్రయోగః పుష్ట్యా యు ర్బలా రోగ్యకరః పగః ।

రూప చూషణ సౌభాగ్య శోభాకాంతి సుఖప్రదః ॥

నా తఃసంతరం కించిత్ శ్రేష్ఠ మస్తి రసాయనం ।

దృష్టం గుల్మార్చసా మాశు భేదనం పరమాషధం”

ఊర్ధ్వార్ధశుద్ధశక్తిరుద్దై అధిక్తాశ శీతలములుగా నట్టి కాలమున శుద్ధ సత్కర్మాది యుక్త నివసమున పుల్లపర్వత ఫల రసమును ఒకటిన్నర తులము ప్రమాణమును గ్రహించి చాల యందుగలిసి నేవించవలెను. ఇటుల నెనిమిది రోజులు నేవించిన పిమ్మట తిరిగి మరియొక యరతులము ప్రమాణమును హెచ్చించి పై విధముగానే నేవించవలెను. ఇటుల నొక ఫలము వరకును ప్రమాణమును హెచ్చించుచు నొక మాసము అన్నము శేకుండగ కేవల క్షీరమును మాత్ర మాహారముగా నీసికొనుచు నేవించిన పుష్టి, ఆయువు, బలము, ఆరోగ్యమును వృద్ధిగొందును. రూపచూషణనాది సంపత్తి గలుగును. దీనిని నొందిన రసాయన ప్రయోగము మరియొకటి లేదు. మరియు గుల్మము, అర్చస్సును నిశ్చయముగా భోవును. గ.ని.

(5) ప్రయోగములు:—

1. వీరహమునం దమవేతస ప్రయోగము.

“అమవేతస సంయుక్తః శిగుక్వాధః సస్థైంధవః ।

పీతః వీరహోదరం హంతి పిప్పలీ వరిచాన్వితః”

పుల్లప్రబ్బలిపండు, మునగచెక్క వీని కషాయమునందు స్థైర్యవలనమును, పిప్పలిచూరమును, మరిచచూరమును జేర్చి నేవించిన వీరహోదరము శమించును. పం-నే.

(6) యోగములు:—

1. అమవేతసాదిచూరము—వై-చి-స్వరభేద. మాత్ర:— $\frac{1}{4}$ తులం.

ఉపయోగములు:—స్వరభేదము, వీరహము, అరిచి ఇవి శమించును.

స్వానుభవము

అమవేతసము ఈ రాజధానిలో 2 రకములుగా దొరకుచున్నది. రెండును పుల్లగ నుండును. ఏ రకము దొరకినదానిని భాస్కరలవణమునం దుపయోగించు చున్నాము. చెట్టో తీగో మాకు తెలియదు. మిశ్రమ జౌషధములలో కలిపి వాడుచున్నాము గాని ప్రత్యేకముగా నంత వాడుకలో లేదు. చింతపండుకు బదులు పథ్యముగ నుపయోగింపవచ్చును. కొందరు పుల్లనికూర (శొకము) (Rumex Vesicarius) ను ఇతర ప్రాంతములం దుపయోగించునట్లు తెలియుచున్నది. ఇంకను పరిశోధన చేయవలెను.

ఆ. ల.

అరుచః - మద్దిచెట్టు. (క)

హిందీ—అర్జున, కోహ్, సాజ, సాజద, మరాఠీ—అర్జున, సాజ
ఫోల, సాజడీ, గుజరాతీ—సాజడ్, కడారెటా, సాజద, మలయాళం—
మారుతు, కర్ణాటకం—అర్జున, దామ్రావిడం—మారుతు.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణము

అరుచ - మద్దిచెట్టు

Natural Order - Combretaceae

మద్ది కుటుంబము—Termituli Arguna

ఇందు తెల్లమద్ది, నల్లమద్ది, ఏరుమద్ది మూడువిధములుగ నున్నది. ఈ కుటుంబములో
మద్దిగాక కరక్కాయచెట్టు, బాదముచెట్టు తొండచెట్టు, తాండ్రచెట్టు, చిరుమాను, నెమిరి,
చెల్లనాగ, కాంచనచెట్టు, బొద్దుతీగె, బండిమురుదుడు గలవు. ఇది పలుకావుల పెరుగుచెట్టు.

అకులు:—కొంచెము ఇంచుమించు అభిముఖచేరిక, పైనున్నవి ఒంటరిచేరికయే. లఘు
పత్రములు, సమగోళకాండము—అండాకారము. అరుగున రోమములుండును. సమాంచ
లము. విషమరేఖపత్రము. కొనసన్నము. తొడిమ చివర గ్రంధికోశములు గలవు.

పుష్పమంజరి:—కణుపుసందుననుండి రెమ్మకంకులు, మిదునపుష్పములు, ప్రితిపుష్ప
పద్మను ఒకచేటిక గలదు.

పుష్పకోశము—సంయుక్తము, గొట్టమువలెనుండును. అండాశయమున కంటెబొడుగు
తమ్మె త్రిభుజాకారము, ఒకదానినొకటి తాకుచుండును. దళవలయము లేదు.

కింజల్కములు:—10. పుష్పకోశమునంటి యున్నవి. వీనిచుద్య నొక పల్లెరము
గలదు.

అండకోశము—అండాశయము నీచము, ఒకగది. రెండోమూడో అండములు వేర్వే
రుచుండును.

ఈ కుటుంబములో బెద్దచెట్లను గుఱురు మొక్కలును గలవు. అకులు, లఘుపత్రములు,
పువ్వులు, మిదునపుష్పము లేగాని కొన్నిటిలో లకర్షణపత్రములులేవు. కొన్ని పువ్వుల పుష్ప
కోశా తమ్మెలు అల్లకొని యుండును. కొన్నిటివి తాకుచుండును; అండాశయము నీచము,
ఒకగది, కొన్నిటిలో నొకగింటయే కలదు. మరికొన్నిటిలో నంతకంటె నెక్కువయుండును.
పుష్పకోశములయొక్క తమ్మెలను బట్టియు కింజలసంఖ్యను బట్టియు నీకుటుంబమును
జాతులుగను తెగలుగను విభజించియున్నారు.

నల్లమద్ది:—దీనికలప మిక్కిలి బలమైనది. ఇంద్రదూలములు మున్నగువాటికి మిక్కిలి గావాడుచున్నారు. ఈ చెట్ల బెరడు, కాయలు, తోళ్లకు రంగువేయుటకును వాడెదరు. బెరడును ఔషధములకు వాడెదరు. దీనియాకులను పట్టుపురుగులు తినును.

తెల్లమద్ది:—చెట్టు సాధారణముగ నీటివారపెరుగును. దీని యాకులు సన్నముగ నిడివి చౌకముగను, నున్నగను ఉండును. పై చెట్టువలె నిడియు నుపయోగించును. ఏలుమద్ది చెట్టును పెద్దదియే. దీనికొమ్మలు అద్దముగా వ్యాపించును.

పర్యాయపదములు

శ్లో॥ కకుభోఽరుననామాభ్యో నదీసరశ్చ కీర్తితః ॥

ఇంద్రద్రువీరనృత్య శ్చ వీరశ్చ ధవలః స్మృతః ॥

కకుభము, అరుననామ, నదీసరము, ఇంద్రద్రువు, వీరవృక్షము, వీర, ధవలము అనునవి అరుననామములు.

అరునగుణములు

శ్లో॥ కకుభః శీతలో హృద్యః క్షతక్షయ విషాస్రజిత్ ।

మేదోమేహవ్రణాన్ హన్తి తువరః కఫ పిత్తహృత్ ॥

మదిచెట్టు కషాయరసమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. హృదయమునకు హితమైనది. కఫపిత్తములను శమింపజేయును. క్షతక్షయము, విషము, రక్తదోషము, మేదోవృద్ధి, ప్రమేహము, వ్రణము అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

సాలః - నల్లమద్దిచెట్టు (ఖ)

శ్లో॥ సాలస్తు సర్జకార్యై శ్వకర్ణకః । సస్యసంబరః ॥

సాలము, సర్జము, కార్యము, అశ్వకర్ణకము, సస్యసంబరము అనునవి సాల నామములు.

సాలగుణములు

శ్లో॥ అశ్వకర్ణః కషాయః స్యాత్ వ్రణస్వేదకఫకృమికా ।

బద్ధ్ని విదగ్ధి బాధిర్య యోని కర్ణ గదాన్ హరేత్ ॥

నల్లమద్దిచెట్టు కషాయరసమును గలిగి యుండును. కఫమును శమింపజేయును. వ్రణము, అతిస్వేదము, కృములు, బద్ధ్నిము, విదగ్ధి, బాధిర్యము, యోనిరోగములు, కర్ణరోగములు అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

రాలః - సర్వరసము (లేక) సాలనిర్యాసము

శ్లో॥ రాలస్త్వ సాలనిర్యాసః తథా సర్వరసః స్మృతః ।

దేవధూపా యక్షధూపస్తథా సర్వరసశ్చసః ॥

రాలము, సాలనిర్యాసము, సర్వరసము, దేవధూపము, యక్షధూపము, సర్వరసము అనునవి రాలనామములు.

రా ల గు ణ ము లు

శ్లో॥ రాలో హిమో గురు స్తిక్తః కషాయోగ్గ్రహకో హరేత్ ।

దోషాన్ శ్విద వీసన్ జ్వర వ్రణ విపాదికాః ॥

గ్గ్రహ భగ్నా గ్నిదగ్ధా శ్రీమాలా తీసారనాశనః ॥

సర్వరసము శ్లిక్తరసమును, కషాయానురసమును, గురుగుణమును శీత వీర్యమును గలిగియుండును. మలాదుల నిరోధించును. రక్తదోషము, అతి స్వేదము, విసర్జనము, జ్వరము, వ్రణము, విపాదిక, గ్గ్రహదోషము, భగ్న ప్రణము, అగ్నిదగ్ధవ్రణము, అలక్ష్మి, కూల. అతీసాగము అను నీ వ్యాధులను భోగొట్టును.

సర్వకః - ఎర్రమద్దిచెట్టు (గ)

శ్లో॥ సర్వకోఽన్యోఽజకర్ణః స్యాత్ సాలో మరిచపత్రకః ॥

సర్వకము, అజకర్ణము, సాలము, మరిచపత్రకము అనునవి సర్వక నామములు.

స ర్వ క గు ణ ము లు

శ్లో॥ అజకర్ణః కటు స్తిక్తః కషాయోష్ణో వ్యపోహతి ।

క ఫపాంశు శ్శుతిగదాన్ మేహపుష్పవిషవ్రణాన్ ॥

ఎర్రమద్దిచెట్టు కటురసమును, తిక్తకషాయానురసములను, ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. కఫమును శమింపజేయును. పాండు, కర్రోగము, ప్రిమేహము, కుష్మము, విషము, వ్రణము అను నీ వ్యాధులను భోగొట్టును.

వి శే షా ం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయగోధకములు:— (అర్జున) — కకుభము, ఇంద్రద్రువు, వీరవృక్షము, ధవలము, (సాల) — సాలము, అశ్వకర్ణకము, సస్యసంహారము,

(దీర్ఘశాఖి, వల్లీవృక్షము, గంధవృక్షక. దివ్యసార.) - (రాల) - సాలనిర్యాసము, సర్జరసము, సర్వరసము, (వహివల్లభ. సురభి.) (సర్జక) - సర్జకము, అజకర్ణము, సాలము, మరిచపత్రకము. (ఛ) గుణబోధకములు:— (సాల) - కార్ణ్యము, (కషాయము), (రాల)-రాలము, యక్షధూపము, దేవధూపము. (గ) ఉత్పత్తిబోధకములు:— (అరుణ) - నదీసర్జము.

(2) శబ్దార్థములు:—

కకుభము—నలుదిక్కులకు విశాలముగ వ్యాపించునది. ఇంద్రద్రువు—వృక్షములలో శ్రేష్ఠమైనది. వీరవృక్షము - వృక్షములలో వీరునివలె పరికాశించునది. ధవలము - తెలని వరముతో గూడియుండునది. సాలము-సారము గలదగుటచే దృఢముగ నుండునది. అశ్వకర్ణకము - గుర్రపు చెవులవంటి పత్రములను గలది. సస్యసంవరము - సస్యముల (చేలు)చే చుట్టున ఆవరింపబడి యుండునది. దీర్ఘశాఖి - పొడవుగనుండు కొవ్వలతో నొప్పి యుండునది. వల్లీవృక్షము - లతలచే వ్యాప్తమై యుండునది. గంధవృక్షక - పరిమర్శించునది. దివ్యసార - దేవతలకు ధూపము వేయుటకై నుపయోగించునట్టి సారము గలది. సాలనిర్యాసము - సర్జరసము - సాలవృక్షముయొక్క బంక. సర్జరసము - ఎల్లరచే భుజింపబడునది. వహివల్లభ - అగ్నికి ప్రియకరమైనది. సురభి - పరిమర్శించునది. సర్జకము - ఒక విధమగు నిర్యాసమును విడుచునది. అజకర్ణము - మేక చెవులవంటి పత్రములను గలది. సాలము - సారముగలది. మరిచపత్రకము - మిరియముల పత్రములవంటి పత్రములనుగలది. కార్ణ్యము - తేభినము జేయునది. కషాయము - కషాయరసముగలది. రాల-దుఃఖములేకుండ జేయునది. యక్షధూపము - యక్షులకు ధూపముద్వారా సంతాపమును గలిగించునది. దేవధూపము - దేవతలకు ధూపముద్వారా సంతాపమును గలిగించునది. నదీసర్జము - విశేషముగ నదులయొద్దను నుత్పత్తి యగునది.

(3) పరిచయబోధక లక్షణము:—

(క) అరుణ:—

“అరుణస్త్వగ్ని పత్రస్తు శ్శేతనాహో మహీరుహాః ।

క్షీరకషాయః పీతాభో భంగీ కర్ణ ఫలవృక్షాః ॥

కవీతనోపమో రూపే భవతి కాననే గిరౌ ॥

మొదలెట్లు తెలని వరముతోగూడి మిగుల నెక్కుగ బెరిగి చిగురు భాగములందు పత్రములను గలిగియుండును. దీని క్షీరము కషాయరసమును

పచ్చని వర్ణమును గలిగియుండును. దీని ఫలములు కర్మమంత బగువుగలిగి యుండును. ఇది యుదుంబగ వృక్షమును బోలి యడవులందును, పూతము లందును వృద్ధి పొందుచుండును. శి-వ.

(3) సర్వకః—

“బస్వకః పీతః కషాయో గంధవృక్షకః”

ఎర్రమది చెట్టు మేకచెవులవంటి యాకులతోను, పసుపుపచ్చని వర్ణము గల పండ్లతోను నొప్పి యుండును. ఇది కషాయరసమును, పరిమళమును గలిగి యుండును. రా-ని.

(4) భేదములు:—

ఇది తెలుపు, నలుపు, ఎరుపు అని వర్ణభేదముచే మూడు విధములుగ నుండునట్లు గానబడును. ఇవి మిగుల నున్నతముగ బెరుగు వృక్షజాతులలో సుత్పత్తిగలిగి సార సారములలో గణింపబడు చున్నవి. ఇందు తెలుపుచెట్టు ఎల్లచోట్లను బెరుగును గాని మిగిలినవి యడవులలోనే బెరుగునట్లు దెలియ గలదు. వీటి మాకు మిగుల దృఢముగ నుండి యివి యెత్తుగా బెరుగునవి యగుటచేసి మహాకవులు కావ్యములలోని వీరపురుషులను ఈ వృక్షములతో పోల్చి వర్ణించినట్లు గానబడును. ఇవి కషాయరసమును గలవగుటచే స్తంభన క్రియ కుపయోగింప బడుచుండును. మరియు హృదయవ్యాధులం గివి మిగుల గుణదాయకములుగ నున్నట్లును దెలియగలదు. ఇందలి సాలవృక్షముయొక్క నిర్మాణమే సర్వరసముగా వ్యవహరింప బడుచున్నది. ఇది కొంచెము పసుపు పచ్చని వర్ణము గలిగిన తెలుని వర్ణమును గలిగి చిన్న చిన్న ముక్కలుగా బహులందు దొరుకుచుండును. అయితే దీనిని మెత్తగా చూర్ణించిపప్పుడు స్వచ్ఛమగు తెలుని వర్ణముగనే యుండును. ఇది స్నిగ్ధ పిచ్చిల గుణములను గలిగి పరిమిళముతో గూడి యుండును. వ్రణములందు విశేషముగా కగ వ్రణములందు నిది యుపయోగింపబడు చున్నది. మరియు నితర గుటికా యోగములందు గూడ దీనిని ప్రయోగించుటయు గలదు. అయితే నిందలి వృక్షములలో నొక్క సాలవృక్షనిర్మాణ (సర్వరస)మే గ్రహింపబడినది, గాని మిగిలినవి గూడ సాలవృక్షములే యైనను వారి నిర్మాణము లేల గ్రహింపబడ లేదో తెలియకున్నది.

(5) విశేషగుణములు:—

(క) అర్దుష-ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. వ్రణమును శోధించును. వాతమును వృద్ధిపొందించును. శ్రమను, తృష్ణను బోగొట్టును. రా-ని. రక్తమును స్తంభి-పఱచును. అస్థిభగ్నమును, మూత్రికృచ్ఛమును బోగొట్టును. రా-వ. మధురవాసమును, లఘుగుణమును గలిగి యుండును. కాంతిని బలమును గలుగజేయును. దాహము, పాండు. అతిస్వేదము, శ్వాస క్షీణిని బోగొట్టును. ని-ర.

(ఘ) సాల-రక్తదుష్టిని బోగొట్టును. గ-ని. కటురసమును, తిక్తానురసమును, స్నిగ్ధగుణమును గలిగి యుండును. రక్తపిత్తమును, ఉరశ్శూలను, దురద, శిశ్శూలను బోగొట్టును. రా-ని. ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. ప్రమేహమును, కుష్ఠమును బోగొట్టును. ని-ర.

(గ) సాలఫలము-మధురరసమును, కషాయానురసమును, రూక్షగుగుణములను, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. స్తంభనము జేయును. మలవ్హున నిరోధించును. లేనినమును, అధ్మానమును, శూలను గలిగించును. వాతమును వృద్ధిపొందించును. పిత్తమును శమింపజేయును. రక్తదోషమును, తృష్ణను, దాహమును, క్షతక్షయమును బోగొట్టును. ని-ర.

(ఘ) సర్జరసము-మధురరసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. స్తంభనము జేయును. వ్రణరోపణము జేయును. ధ-ని. స్నిగ్ధగుణమును గలిగి యుండును. వాతపిత్తములను శమింప జేయును. కండువును, స్థోటములను బోగొట్టును. రా-ని.

(చ) సజ్జ-సతైలము-నిస్థోటము, వ్రణము, కుష్ఠము, పామ, కృములు, వాతజ్వ్యాధులు, శ్మశ్మజ్వ్యాధులు క్షీణిని బోగొట్టును. ఆ॥సం.

(ఛ) సర్జకము-స్నిగ్ధగుణమును ఉష్ణ శీత వీర్యములను గలిగి యుండును. వాత పిత్తములను శమింపజేయును. అతిసారమును, రక్తదోషమును, దురదను నిరోధించును బోగొట్టును. రా-ని. మలాదాలను నిరోధించును. దగ్ధవ్రణమును బోగొట్టును. ఖ-ని.

(6) ప్రయోగములు:—

(క) అర్జున—

1. రక్తపిత్తమునందు అర్జునప్రయోగము.

“ధనంజయోదూబగ.....నిశిశితావా

స్వరసీకృతావా వృదితాః శృతావా

ఏతే సమస్తాః గణశః పృథగ్వారక్తం సపితృం శమయంతియోగాః”

మద్ది, మేఘి మొదలగువాని పట్టలను అన్నిటిని గాని, ప్రత్యేకముగ గాని, గ్రహించి నిలియగొట్టి కల్కముగ గాని, కషాయముగాని గాని, రాక్షసమునం దూగబెట్టి గ్రహించినట్టి స్వరసమును గాని, పచ్చిగ నున్నప్పుడు మెత్తగా నూరి గ్రహించినట్టి స్వరసమును గాని, కల్కముగాజేసి గాని నేనించిన గక్తపితృమును శమింప జేయును. చ-చి-అ. 4.

2. వర్ణమునందు అర్జున ప్రయోగము.

“అర్జునస్యపత్రిం.....వర్ణపరిచ్ఛాదనే విద్వానాది శేత్”

మద్దియాకును వ్రణములపై వాచ్ఛాదనముజేసిన హితము. చ-చి-అ 13.

3. అగ్లోగోగమునందు అర్జున ప్రయోగము.

“పరిషేచనే నిదధ్యాత్ వృష కకుభ యవాస ని-బాశ్చ”

మద్దిపట్ట మొదలైనవాని కషాయమును గోరువెచ్చగ నున్నప్పుడు అగ్లోగోగియొక్క శూలతోగూడిన అగ్గస్సులందు నేచనము జేసిన శూల శమింపును. చ-చి-అ 9.

4. కుష్ఠమునందు అర్జునప్రయోగము.

“ఖదిరా వఘాత కకుభా...శస్యగతే స్నాన పానేషు”

చండ్రు, మద్ది వీని పట్టల కషాయమును కుష్ఠమునందు స్నానస్థానముల కుపయోగించిన హితము. చ-చి-అ 7.

5. శుక్రమేహమునందు అర్జున ప్రయోగము.

“శుక్రమేహీనం కకుభచందన కషాయంవా”

మద్ది, చందనము వీని కషాయమును నేవించిన శుక్రమేహము శమించును.

సు-చి-అ. 11.

6. మూత్రాఘాతమునందు అర్జున ప్రయోగము,

“కషాయం కకుభస్యవా”

మద్దిచెక్క కషాయమును నేవించిన మూత్రాఘాతము శమించును.

వా-చి-అ. 11.

7. మాధగర్భమునందు అర్జున ప్రయోగము.

“శరీష కకుభ క్వాధ పిచూక్ యోనా వినిక్కిశేత్ ।

ఉపద్రవాశ్చయేఽన్యేస్మృష్టాన్ యథాస్వముపాచరేత్” ॥

దీరశనపట్ట, మద్దిపట్ట వీని కషాయమునందు తడిసిన పిచువులను మూఢ గర్భమును బయటకు దీసినపిమ్మట నూతికయొక్క యోనిముఖము నందుంచిన యెడల మూఢగర్భమును బయటకు దీయుటయందు గళగిన వికారములు శమించును. వా-శా-అ, 2.

8. వ్యంగమునందు అర్జున ప్రయోగము.

“వ్యంగేషుచాగ్జనత్వగ్నా”

మద్దిపట్టను మెత్తగానూరి తపనము జేసిన వ్యంగము శమించును.

వా-శా-అ, 32. శ్లో. 16.

9. హృద్రోగమునందు అర్జున ప్రయోగము.

“అర్జునస్య త్వచాసిద్ధం క్షీరంయోజ్యం హృదామయే ।

సితయా పంచమూల్యైవా బలయా మధుకేనవా” :

మద్దిచెక్క కషాయముతో గాచిన పాలయందు చక్కెరను గాని, పంచమూల చూరమును గాని, యష్టిమధుక చూరమును గాని జేర్చి నేనించిన హృద్రోగము శమించును. బృంద.

10. భగ్నమునందు అర్జున ప్రయోగము,

“భగ్నః పిచేత్త్వక్ పయ సాగ్జనస్య”

మద్దిచెక్క చూరమును పాలతో నేనించిన యస్థిభగ్నము శమించును.

బృంద.

11. క్షృతిసారమునందు అర్జున ప్రయోగము.

“అర్జునత్వాచాః । పీతాః క్షీరేణ మధ్వాధ్యాః

పృథక్ శోణితవాగడాః” ॥

మద్దిపట్ట చూరమును తేనెతో గలిపి పాలతో నేనించిన రక్తతి సారము శమించును. బృంద.

12. క్షయకాశమునందు అర్జున ప్రయోగము.

“చూరం కాకుభమిషం వాసక రస భావితం బహువారాక్ ।

నథు ఘృత నితోపలాభిః లేహ్యం క్షయ కాశ రక్తహరం” ॥

మద్దిచెక్కి చూగమును అడ్డసంపామ రసమునం దనేకమార్లు భావన జేసి అ దు తెనె, నెయ్యి, కలకండమారము వీనిని జేర్చి బాగుగా గలిపి నేరించిన రక్తముతో గూడిన త్తయకాస శమించును. భా.ప్ర.

13. పూయమేహమునందు ఆరున ప్రియోగము.

“పూయమేహో కషాయశ్చ ధవార్జనస్య”

మద్ది, ధవవృక్షము, పీనియొక్క పట్టల కషాయమును సేవించిన పూయ మేహము శమించును, హా.సం.

(ఖ) సాల—

1. రసాయనమునకు సాల ప్రియోగము.

“ధవా శ్శక్రరాసన బాలశత్ర సారాస్తథా పిప్పలీపత్రప్రియోజ్ఞాః
లోహాపిష్టా పృథగేవశీవేత్ సమా శతం వ్యాధిజరావిముక్తః”

నల్లమద్ది సానమును లోహపాత్రకు బూసి యధావతుగ పిప్పలీ రసా యన సేవనాధి సనుసరించి నేరించినచో జరావ్యాధులు లేక నూరువర్షములు నుభిముగ జీవించును. వా.ఉ.అ. 39.

(7) యోగములు:—

(క) అగ్నిన— 1. అరునశ్శతము—క్షౌషజ్య-హృద్రోగ. మాత్ర:— 1 తులం. ఉపయోగములు:—హృద్రోగము శమించును.

2. కకుభాది చూర్ణము—క్షౌషజ్య - హృద్రోగ. మాత్ర:— $\frac{1}{4}$ తులం. ఉపయోగములు:— హృద్రోగము శమించును.

3. అరునారీప్తము—క్షౌషజ్య-హృద్రోగ. మాత్ర:—1 కౌన్సు. ఉపయో గములు:— హృద్రోగము, పుష్పహారోగము ఇవి శమించును. బలమును, వీర్యమును గలుగును.

4. అరునాది శ్శతము—భా.ప్ర. ప్రమేహ. మాత్ర:—1 తులం. ఉపయోగములు:—పిత్తజ్వరప్రమేహములు శమించును.

(ఖ) సాల—1. సాలసారాది లేహ్యము—క్షౌషజ్య - ప్రమేహ. మాత్ర:—1 తులం. ఉపయోగము:—ప్రమేహము శమించును.

2. సాల విజాదిపిండి—సుత్తుద్రోగ. ఉపయోగములు:—ధూమ పానముజేసిన కఫ-మారుతజ ముఖిరోగములు శమించును.

3. సాలసారాది గణకౌఠ్యము—ను-నూ-అ, 38. మాత్ర:- 1 పుం.
ఉపయోగములు:—కుష్ఠము, ప్రివేహము, పాండు ఇవి శమించును. కఫము,
మేదస్సు ఇవి శుష్కించును.

(3) Actions and uses:—Astringent and tonic, given in heart diseases. Locally used as a wash for wounds, ulcers, contusions and specially used in promoting union of fractures and dispersion of ecchymosis; internally largely used by the natives in haemorrhagic and other fluxes and as a lithon-
triptic.

R. N. Khory II p. 258.

Constituents:—The ash of the bark contains 34 per cent pure calcium carbonate. The bark also contains tannin.

Actions and uses (అంశ:-) Stimulant and demulcent; the natives use it for fumigating sick rooms. Externally, as a plaster or ointment it acts as a stimulant. A paste of it mixed with brandy and white of eggs is a very useful and soothing application for the relief of lambago and other rheumatic pains. The natives use the powder of Rala as an astringent application to the relaxed uvula; it has also been tried in dysentery with good results.

R. N. Khory II. p. 86,

స్వానుభవము.

హృదయవ్యాధులందు దీని యుపయోగమును మిక్కిలి పొగడి యున్నారు. మిశ్రమాషధములతో బాటు రులో దొరకు తెల్లమద్దిపట్టును, దంతధావనమార్గములో ఎఱ్ఱమద్దిపట్టును ఉపయోగించు చున్నారు. ప్రత్యేకముగ మద్దిపట్టు యొక్క ఉపయోగములను గూర్చి నా కనుభవములేదు (ఆ. ల.)

అరిష్టకః - కుంకుదుచెట్టు.

భాషాంతర నామములు

హిందీ—రీతా, మరాఠీ—రీతా, కీటా, గుజరాతీ—అరీతా మల
యాళం—శిరింజీ, కర్ణాటకం—అరితల, ద్రావిడం—పొన్నలక.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order - Sapindaceae

కుంకుడు కుటుంబము—Sapindus trifoliatum.

ఈ కుటుంబమునందు రొట్టంగచెట్టు, ఉల్లెనరీగె, అరిష్ట, విషరాసి, తాటకి, కొరవి.
యివి చేయున్నవి.

కుంకుదుచెట్టు మనదేశములో జాలచోట్ల బెరుగుచున్నవి. ఆకులు—మిశ్రమపత్ర
ములు, ఒంటరిచేరిక. కణుపు పుచ్చములు లేవు. చిట్టియాకులు నూనో, నాల్గో, అయికో
యందము. సమాంశలము. విషహరేఖపత్రము. దట్టముగాను బిరుసుగాను నుండును,
కొనకన్నము, ఒక్కొక్కప్పుడు ఉనిరము.

స్పృమంజరి:—కొమ్మల చివరనుండి రెమ్మగలవు. తెల్లని చిన్నపువ్వులు చేటికలు
గలవు. పుష్పాలకు వాసనలేదు.

ఆదకోశము:—రక్షక పత్రములు 5 సమముగానుండును. వీరము.

రక్షవలయము:—5 ఆకర్షణపత్రములు. సమముగానుండును. వీనిపైన రోమములు
గలవు.

కింజల్కములు:—8 పొట్టివి. కాదలయదుగున రోమములుగలవు. పుష్పాడితిత్తులు
2 గదుక, కింజల్కముల చుట్ట పల్లెరముగలదు.

ఆదకోశము:—అండాశయము ఉచ్చము, మూడు తమ్మెలుగలవు. కీలము
1 గుండ్రము, కీలాగ్రిము గుండ్రము, గింజకు కీజపుచ్చము ఉండు.

ఈ కుటుంబపు చెట్ల పరివంశమునందన్నిచోట్లను గలవు. వీనిలో చెట్లు, గుబురు
మొక్కగాని గుల్మములంతగాలేవు. ఆకులు ఒంటరి చేరిక. కణుపు పుచ్చములుండవు.
పుష్పము చిన్నవి. విషహరములు. ఆకర్షణపత్రములు, అయిదైదుగలవు. కింజల్క
ములు నూగో, పిసిమికో ముండునుగాని. అయికో, పహో, యుండవు. కింజల్కములచుట్టు
నొలిపల్లెముగలదు. సాధారణముగ కింజలకు విజపుచ్చములుండుచుండును.

పర్యాయపదములు

|| అరిష్టకస్తు మాంగగ్యై క్షేపణోఽగ్రసాధనః |

రక్షణీజః పీతః ఫేనః ఫేనలో గర్భపాలనః ||

అరిష్టకము, మాంసగల్బము, కృష్ణవర్ణము, అర్ధసాధనము, రక్తబీజము, పీతఘ్నేనము, ఘ్నేనిలము, గర్భపాతనము అనునవి యరిష్టక నామములు.

అ రిష్ట క గుణ ము లు

శ్లో॥ అరిష్టస్తు త్రిదోషఘ్నో గ్రహాభి ద్గర్భపాతనః ॥
కుంకుమచేట్టు గర్భపాతనమును గలుగజేయును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. గ్రహదోషమును పోగొట్టును.

వి శేషాంశ ము లు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:— కృష్ణవర్ణము, రక్తబీజము, పీతఘ్నేనము, ఘ్నేనిలము, (గుచ్ఛఫలము, కుంభబీజకము.) (ఖ) గుణబోధకములు:— అరిష్టకము, అర్ధసాధనము, గర్భపాతనము.

(2) శబ్దార్థములు:—

కృష్ణవర్ణము - నల్లని వర్ణముగల బీజములను గలది. రక్తబీజము - ఎర్రని యంకురములను గలది. పీతఘ్నేనము - ఘ్నేనిలము - పసుపుపచ్చని నల్లగును గలది. గుచ్ఛఫలము - గుత్తులు గుత్తులుగ ఫలించునది. కుంభబీజము - భాండము యొక్క ఆకృతిగల బీజములను గలది అరిష్టకము - వ్యాధులనుండి యివ్వద వములను లేకుండ జేయునది. అర్ధసాధనము - కారణమున సాధించునది. (దేనికై యుపయోగపడునో దానిని బయటపఱచుటకు రూపమున ప్రయోగమును సిద్ధింపజేయునది.) గర్భపాతనము - గర్భపాతనమును గలిగించునది.

(3) పరిచయబోధక లక్షణము:—

“అరిష్టక్తో గుచ్ఛఫలో సర్వతిక్తశ్చ మంజరీ”

కుంకుమచేట్టు గుత్తులు గుత్తులుగ కాయలను గలిగి సర్వంగము లందును తిక్తగ్రసముతో నొప్పియుండును. ఈ కాయలు పండి బాగువాడి నప్పుడు ఒక విధమగు ధ్వనిని గలిగి యుండును శిద.

N. B:— కుంకుమచేట్టు ఎత్తుగా బెరుగు వృక్షజాతులలో ఇట్టి తిక్త గలిగి తిక్తగ్రస ద్రవ్యములలో గణించదు చున్నది. ఈ వృక్ష మెల్లగోలుల నుత్పత్తి యగును. దీని యాపలు కొంచెము నిగుచ్చును గుండ్రముగ

మందును, కొంచెము హెచ్చుతక్కువగా జీడిపూమిడి యాకులను బోర్లముండునని జెప్పవచ్చును. కాని యీ యాకులు మిగుల ఖరత్వమును గలిగియుండును. పువ్వులు పసపుసచ్చగ మందును. కాయలు గుత్తులు గుత్తులుగా మత్పత్తియై బాగుగా నెడిసెప్పుడు మద్యముకాయలంత పరిమాణమును గలిగియుండును. పండినప్పు డివి యెక్కుగా మందును. ఇట్టి సమయములో నీ కాయలను గోసి ఎండి చికిరియించు చుండును. ఎండినప్పుడు కొంచెము నలగ మందును. ఈ చెట్టుయొక్క ఆంగము లన్నిటికంటె దీని ఫలములకి విశేష ప్రయోగ మున్నట్లుల గానవచ్చును. వీనిని మెత్తగా నడియగొట్టి నీటిలో వేసి రుద్దినచో కొంచెము తెలుపు గలసిన పచ్చని మరుగువచ్చును. ఇందుచే విశేషముగా నశ్యంగము జేసినప్పుడు పుతివారును ఈ కాయల రసముతో శరీరమును రుద్దునని స్నానము జేయుదురు. ఇంతకంటె వ్యవహారములో వేరు విధమగు ప్రయోగ మున్నట్లుల గానరాదు. వైద్యమునందు దీని స్వరసమును విషపానము జేసినవానికిచ్చి వమనము జేయించుటకై యుపయోగించుదురు. మరియు నీ కాయను నీళ్ళతో నరుగదీసి తేలుపట్టినచోబల తపనము జేసి గుడ్డపొగ వేసినచో విషవేగము శమించును. ఇది గర్భహానము జేయునట్లుగా జెప్పబడినది. కాని యీ వృక్షముయొక్క నేయంగమున కిట్టి గుణము గలదో ఎచ్చటను స్పష్టముగా నిరూపించినట్లు గానరాదు.

కుంకుడుచెట్టు మనస్యములందును అడవులలోను బెరుగుచున్నవి కాని వారి నెవరు శ్రద్ధతోఁ బెంచునట్లులేదు. కుంకుడుకాయలను చిక్కాయలు నుండియు శహము రుద్దుకొనుటకు ముపయోగించు చున్నాము. సబ్బుకంటె మంచిదని పీనితోడనే శాలువలను, పట్టును ఉతుపచున్నారు. వెండి బంగారు నాలును గూడ ముటికివదలుటకు వీనితోఁ దోమెదదు. మఱియు ఏలకకాయలనుకూడఁ గుంకుడురసముతో రుద్దుదురు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) తిక్తరసమును, తీక్షణస్నిగ్ధ గురుగుణములను, ఉష్ణవీర్యమును, కటు విపాకమును గలిగి యుండును. లేఖనము. పుష్కము, కంఠు, విషము, విస్ఫోటము వీటిని బోగొట్టును. రాని, లఘుగుణమును గలిగి యుండును. దాహమును, శూలను బోగొట్టును. వై. ని.

(ఖ) ఫలస్వరసగుణములు:—పానముజేసిన వమనమును, నస్యముజేసిన శరీరశూలను బోగొట్టును. రాని.

(5) ప్రయోగములు,—

1. దాహమునందు అరిష్టప్రయోగము.

“ఫేనిలాయా శ్చ యః ఫేనః తై ర్హా హే లేపనం హితం”

కుంకుమపశ్య నురుగుతో లేపనము జేసిన దాహము శమించును.గ-ని.

2. విషమునందు అరిష్టప్రయోగము.

కుంకుమవేళనా మెత్తగా నూరి కుంకుమాగింజంత నేవించిన పానము జేయబడిన విషము వచనరూపమున బయటపవచ్చును. వై-చిం-విషప్రకరణ.

(6) యోగములు:—

1. అరిష్టకఫలాదివర్తి - వై-చిం-విష.

ఉయోగములు:—జంభీరరసముతో నమిగడిసి కండ్ల కంజనమువేసిన స్వపిషము శమించును.

(7) Actions and uses:—Expectorant, emetic, anthelmintic and purgative. Externally stimulant and irritant, used in asthma, colic, worms and as a purge combined with Scammony. Externally applied to the mucous membrane of the nose to rouse patients from insensibility in hysteria, epilepsy hemicrania and melancholia; also applied to scrofulas and after glandular swellings and to the bites of venomous reptiles; used also to destroy pediculi and to wash and cleanse the hairs of the head. Pessaries made of the kernal of the seeds are used in amenorrhoea and after child birth to stimulate the uterus to a healthy contraction.

R. N. Khory II. p. 74.

Fumigations with it are useful in hysteria and melancholy. The root is said to be useful as an expectorant. Rheede describes the tree as antiarthritic and says a broth is prepared with the leaves and the root is administered internally. The bark is astringent. We have no record of the use of this fruit as a poison for human beings; doses of 70 grains and more appear to have no injurious effect upon the system when taken as a purge.

Dymock J. p. 368.

స్వానుభవము

కుంకుడుకాయలు ముఖ్యముగా శరీరమును బట్టలను
 శుభ్రపరచుటకు ఆంధ్రదేశమున ఉపయోగించునది సర్వజన
 విజితము. తీక్షణశ్యమునకును, విషహరిముగ వమన కర్మయం
 దును, ఉపయోగింప వచ్చును. పాశ్చాత్య వైద్యపద్ధతిని,
 Senega అను ద్రవ్యమువలన బదులు కఫ శోధనముగా
 సన్నివిధముల నుపయోగించవచ్చును. కాని కఫశోధనముగ
 నిరద్రవ్యములు అనగా కంటకాడి మొదలగునవి యంతకంటె
 నామ్యములగునవి లభించుటచేతను, రుచియందు ఇది
 అహితముగనుండుటచేతను నేను కుంకుడుకాయను లోపలకిచ్చు
 నుందులలో వాడుటలేదు. కాని హెచ్చుగ వాడవచ్చును.

(ఆ. ల.)

అలాబూః - ఆనపకాయ (లేక) సారకాయ. (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ—కమా, కహదూ, కైశీ, రామతోరియ. మరాఠీ—
కుధ్లా, భోంపళా, భోపళా. గుజరాతీ—దుడీయం, దుధయం, దుధియం.
మలయాళం—చోరక్కా. కర్ణాటకం—సారక్కాయ్. ద్రావిడం—
చోరకాయ్.

నై సర్గిక స్వరూప న్ననము

Natural Order - Cucurbitaceae

గుమ్మడి కుటుంబము.

ఆనప—Lagenaria Vulgaris

ఈ కుటుంబములో కొమ్మపొట్ల, పొట్టిబుడమ, బాడిదగుమ్మడి, పొట్ల, అడవిపొట్ల,
పాముబుడమ, నల్లబుడమ, కొండబుడమ, తియ్యదొండ, కాకిదొండ, వీరి, అడివివీరి, గుత్తి
వీరి, నేతివీరి, కాకర, అకాకర, పందిరిదోన, నక్కదోన, ఆనప, పుచ్చ, కర్పూజ, అచ్చి
గూదలీగె ఈ మొదలగునవి చేరి యున్నవి.

ఈ కుటుంబపు మొక్కలకు లెక్కవగా నుష్ణవర్షదేశములలో జరుగుచున్నవి. ఇవన్నియు
దీగలే. వానికి నులితీగెలుగలవు. కొన్నిటి నులితీగెలు చీలియుండును. అకులు లఘుపత్ర
ములు. ఒంటరిచేరిన, అకులమీదను తీగెలమీదను గూడ రోమములుగలవు. పువ్వులు తెల్లగా
నంబునను పచ్చగానంబున నుండును. పితలింగపుష్పములు. కొన్నితెగలలో మగతీగెలు
అడతీగెలు గలవు. కింజల్కములుమూడు. ఒకతీగెతీగెయందు నైదు కింజల్కములును
ఒక్కొక్కదాని పుప్పొడి తిత్తియందు నొకగదియు నుండుటచేత, నట్టి కింజల్కములు
నాలుగు కలిసి రెండుగా నేర్పడినవని యాహించుచున్నాము. ఆంధకోశము నీచము. కాలు
పై పెంకు కలదికాయ.

ప్రచండము—తీగె, రోమములుగలవు. అకులు దగ్గర మూడు నాలుగు చీలికలుగ
నున్న తీగలు గలవు.

అకులు:—లఘుపత్రములు. ఒంటరిచేరిక. హృదయాకారము. విషమరేఖపత్రము.
రెండుపైపుల రోమములుగలవు

పుష్పమంజరి:—తెల్లని పువ్వు. ఒక్కొక్క కింజల్కమునందున నొక్కొక్కటిగలదు. పిత
లింగపుష్పము. పురుషపుష్పములు.

పుష్పకోశము:—సంయుక్తము. 5 తమ్మెలుగలవు. అకుపచ్చరంగు తమ్మెలు నున్న
ముగానుండును. దిశపలయము—సంయుక్తము. 5 తమ్మెలు. పసుపురంగు. పుష్పకోశము
నంటి యుండును. కింజల్కములు—3. రెండిటి పుప్పొడి తిత్తులకు రెండేసిగదులు గలవు.
కాని యొకదానికి నొకతేగదిగలదు. పుప్పొడి తిత్తులు మెలికలు తిరిగియుండును.

తీపుష్పము:—పుష్పకోశము దళవలయము. పైదానివలెనుండును.

అండకోశము:—నీపము, ఒకగది, గింజలుచాలగలవు. కుడ్యసంయోగము, అండలంబనం స్థానములు వాడు. కీలము పొట్టి. కీలాగ్రములు మూడు.

ఆనవకాయలుగూడ శీతకాలములో కాయను. పువ్వులు తెలుపు. కొన్నికాయలు సు-ద్రాముగాను, కొన్ని కోలగాను నుండును. లేతకాయలు కూరను పండకుండుదు. ముదురు కాయలను దొలచి బుట్టలెండబెట్టి వీడెలకు, తాంబూరలకు నుపయోగించెదరు. పాముల చాంపూర్లు నాగన్వరము ఆనవబుట్టలతోడ జేయుదురు.

ప ర్యా య ప ద ము లు

శ్లో॥ అలాబూః కథితా తుంబీ, ద్విధా దీర్ఘా చ వర్తులా॥
అలాబు, తుంబి యనునవి అలాబూనామములు.

అ లా బూ గు ణ ము లు

శ్లో॥ మిశ్రతుః శీఘ్రం హృద్యం పిత్తశ్లేష్మాపహం గుఱం ।
వృష్యం రుచికరం పోక్తం ధాతువుష్టి వివర్ధనం ॥

ఆనవకాయ గురుగుణమును గలిగి యుండును. హృదయమునకు హితమైనది. వెంటనే శుక్రమును గలిగించును. రుచిని బుట్టించును. ధాతువులను బోషించును. పిత్తశ్లేష్మములను శమింపజేయును.

కటుతుంబీ - చేదుసొరకాయ (ఖ)

హిందీ—కటుతుంబీ, ఘరాతి—కడుభోపలే, గుజరాతి—కడపీతుంవడీ
మలయాళం — కటుచొరక్కాయ్. కర్ణాటకం — అడవి సొరకాయ్.
ద్రావిడం—కటుచొరకాయ్.

శ్లో॥ ఇత్వోక్తుః కటుతుంబీస్యాత్, సా తుంబీ చ చుహాఫలా॥
ఇత్వోక్తువు, కటుతుంబి యనునవి కటుతుంబీ నామములు.

క టు తు ం బీ గు ణ ము లు

శ్లో॥ కటుతుంబీ హిమా హృద్యా పిత్తకాస విషాపహం ।
తిక్తా కటు ర్విపాకేచ వాతపిత్తజ్వరాం తక్యత్ ॥

చేదుసొరకాయ తిక్తరసమును, శీతవీర్యమును, కటువిపాకమును గలిగి యుండును. హృదయమునకు హితమైనది. పిత్తజకాస, విషము, వాతపిత్తజ్వరము అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—

(అలాబు)—అలాబు, (పిండఫల, మహాఫల.)

(కటుతుంచి)—(బృహత్ఫల, దంతభీజ.)

(ఖి) గుణబోధకములు:—

(అలాబు)—తుంచి.

(కటుతుంచి)—(కటుతుంచి, తిక్తతుంచి).

(2) శబ్దార్థములు:—

అలాబు—సామాన్యముగ నా యా వృక్షములయొక్క గాని తీగెల యొక్క గాని ఫలములు క్రిందకు వేలాడినట్లు వేలాడమందునట్టి ఫలము. అనగా భూమిని గాని దీనితో సమమగు నే యితర ఆధారమును గాని ఆశ్రియించి వృద్ధిపొందునట్టిది. పిండఫల—పిండమువలె గుండ్రముగా నుండునట్టి ఫలము. మహాఫల—పొడవుగానుండునట్టి ఫలము. బృహత్ఫల పెద్దదిగా నుండునట్టి ఫలము. దంతభీజ—దంతముల ననుకరించునట్టి భీజములను గలది. తుంచి—రుచిని బుట్టించునది. కటుతుంచి—కటువిపాకముగలది. తిక్తతుంచి—

● క్షరసముగలది.

(3) భేదములు:—

ఆనప మధుర - తిక్త భేదముచే రెండు విధములు. మరియునిది “ద్విధా శ్చిర్బాచవర్తలా” అని ప్రత్యేకముగా స్వరూపభేదముచే తిరిగి రెండు విధములుగా నుండును. అనగా వీనిలో గొన్ని గుండ్రముగను, గొన్ని పొడవుగను ఉండును. అయితే తిక్తతుంచి యననది “సాతుంభీ చ మహాఫలా” అని శిష్టాటకలక పొడవుగనే యుండునని దెలియుచున్నను ఇందుగూడ వర్తులా కౌరము గలవిగూడ నున్నట్లు గానబడును. ఈ రెండును లతా ఫలజాతులలో మత్స్య త్రిగణిగి ఫల శాక వర్గములో గణింపబడుచున్నవి. ఇందు మధురా లాబు లతలను విశేషముగా తోటలలో బెంచుదురు. ఈ లతలు చేగువనున్న వాకలపైని గాని, కుచ్చెపైని గాని పొక్కి బాగుగా నలుముకొనును. వీని యాకు కూడ్రముగాను శకాలముగాను ఉండి రెండు వైపులను నన్నని తెల్లని చూగును గిరిగి యుండును, పువ్వులు తెల్లగ పొడవుగా నుండును. దీని

కాయలకు గూడ లేతగా నున్నప్పుడు పైని జెప్పినట్టి నూగు అంటియుండును. ఈ నూగు కాయ ముదిరిన కొలదియు రాలిపోవుచుండును. ఈ కాయలు కొంచెమెదిగి లేతగా నున్నప్పుడు సామాన్యముగ నెల్లరును శాకముగా జేసి యాహారమునం దుపయోగించుదురు. అయితే నీ కాయలను లేతగా నున్నప్పుడు తీగెనుండి కోసినను ఇవి యితరకాయలవలె గాక నిలువ యుంచిన కొలదియు ముదిరిపోవుచునే యుండు స్వభావమును గలవి. కావున తీగెనుండి కోసిన వెంటనే ముచ్చికదగ్గర కొంతవరకు గోసివేసిన చిక ముదరకుండ లేతగానే యుండును. ఇటుల దీనికి యాహారమునం దనేక విధములుగా నుపయోగము గనపడును. గాని వైద్యమునం దంతగా నున్నట్లు గానుపించదు. దీని యూకు గరుకుగా నుండుటవలన దీనిని కంటిరెప్పయందు పెరిగిన దుర్జ్వాంశమును లేఖనము జేయుటకై యుపశస్త్రముగా నుపయోగించుదురు. అయితే తిక్తాలాబూ లతలను పై వానివలెబెంచరు. మధురాలాబూ బీజములను నాటునపుడు అందీ తిక్తబీజములు గూడ ఒకవేళ కలిసియుండినచో నివి తిక్తబీజములు అని ప్రత్యేకముగ తెలియకుండుటచే నివి పై వానితో గలిసి యుత్పత్తియై వృద్ధిపొంది ఫలించును. వీని యుత్పత్తియు, నభివృద్ధియు, ఫలించుటయు సమానముగానే యుండుటవలన నొలుదొల్ల వీని భేదమును గనిపెట్టుట కష్టము. కాని ఫలమును రుచిచూచినప్పుడు అందలి మధుర - తిక్తరసములను బట్టి ప్రత్యేకముగా వీని భేదమును గుర్తింప వచ్చును. ఈ కాయలను పై వానివలె నాహారమునం దుపయోగించరు. ఇవి బాగుగా ముదిరినప్పుడు కోసి యెండజెట్టి ముచ్చికదగ్గర రంధ్రము జేసి లోపలనుండు గుఱ మొదలగు వానిని శుభ్రపరచి అందు అనువుగనుండు వస్తువులనుంచి భద్రపరుచు కొనుదురు. ఇటులనే యీ యెండిన కాయలను పాములవాంగురి, మంత్రగాంధురి మొదలగువారలు గాన యంత్రములుగా నుపయోగించుదురు. మరియు దీనికి పైరానివలె గాక వైద్యమునందు విశేష ప్రయోగ మున్నట్లు గానబడును. మరియు శస్త్రవిధియందు రక్తమోక్షణాది క్రియలకు జెప్పబడిన అలాబూప్రయోగము ఇట్టి కాయలతోనే జేయబడునట్లుగా చెలియగలదు.

(4) విశేషగుణములు:—

(క) మధురాలాబూ—లఘుగుణమును గలిగియుండును. రాని, గూక్షగుణమును, మిగుల శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. మలమూత్ర సంగమును

భేదించును. శో-ని. మధురరసమును, స్నిగ్ధగుణమును గలిగి యుండును. గర్భమును పోషించును. వాతమును వృద్ధిపొందించును. మ-ని. వాతశ్లేష్మములను వృద్ధిపొందించును. పిత్తమును శమింపజేయును. రా-ని.

(ఖ) అలాబూకాండము - మధురరసమును, స్నిగ్ధగుణమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. మలభేదనము జేయును. కఫమును వృద్ధిపొందించును. పిత్తమును శమింపజేయును. ని-ర.

(గ) కటుకుంబి - విషమునందును, కఫప్రకోపమునందును వమనము జేయించుటకు శ్రేష్ఠమైనది. శ్వాసను, ఛర్దిని బోగొట్టును. ధ-ని. తీక్షణగుణమును గలిగి యుండును. మలమును శోధించును. శోఫను, వ్రిణమును, శూలను బోగొట్టును. రా-ని.

(ఘ) కటుకుంబీపత్రము - మధురవిపాకమును గలిగి యుండును. విశేషముగా నూత్రమును శోధించును. పిత్తమును శమింపజేయును.

(5) ప్రయోగములు —

(ఖ) కటుకుంబి —

1. అశ్మరయగు కటుకుంబి ప్రయోగము.

“నృత్యకుండల బీజానాం చూరం మాక్షిక సాయతం ।
అవిక్షీరేణ సప్తాహం సేత మశ్మరీ పాతనం”

చేదానపకాయగింజల చూరమును తేనెతోగలిపి గొక్కపాలతో నేనడినములు సేవించిన అశ్మరీపాతన మగును. వా-చి-అ. 11. శ్లో. 30.

2. గలగండయగు కటుకు బీ ప్రయోగము.

తిక్తాలాబూ ఖలే పక్వే సప్తాహ ముషితం జలం ।
మద్యం వాగలగండఘ్నం పానాత్ పథ్యాను నేవినః”

పండిన చేదురొరకాయకు మచ్చికదగ్గర కోసి అందు లోపలనున్న గుజా మొదలగు వానిని తొలగించి జలమునుగాని, మద్యమును గాని నిండించి తీరిగి పైన మూసి యేడుదినము లాచిత్యపిమ్మట నా ద్రవమును పానము జేయుచు పథ్యమును నేవించుచుండిన గలగండ శమించును. చ-ద.

3. ఆరోగ్యోగమునందు కటుకుంబి ప్రయోగము.

“తుంబీబీజం సౌద్ధికంతు కాంజిపిష్టం గుడిత్రయం ।

అర్ఘోహరం గుదసంస్యా ద్ధిమాహిష మశ్నతః”

చేదుసారకాయగింజలను జైషధిదలవణమును కాంజికముతో మెత్తగా చూచి మూడు మాత్రలు జేసి గేదెపేరుగుతో నేవించిన అర్ఘ్యోగము శమించును, చ-ద.

4. ప్రదరమునందు కటుతుంబీప్రయోగము.

“అలాబూఘలచూర్ణస్య శర్కరాసహితస్య చ ।

మథునా మోదకం కృత్వా భాజే త్ప్రదరశ్శాంతయే ॥

చేదుసారకాయ చూరమును, లేనెను, చక్కెరను ఒకటిగా కలిపి మోదకముజేసి నేవించిన ప్రదరము శమించును, భా-ప్ర.

5. యోనిరోగమునందు కటుతుంబీప్రయోగము.

“తుంబీపత్రిం తథాలోధ్రిం సమభాగం సుపేషయేత్ ।

తేన లేపో భగేకార్యః శీఘ్రం స్యా ద్యోని రక్షతా॥”

చేదానపాకును, లొద్దుగపట్టును సమభాగములుగ గ్రహించి మెత్తగా నూరి యోనియందు లేపనముజేసిన యోనివ్యాపక్తులు శమించును, భా-ప్ర.

6. దస్తక్రిమియందు కటుతుంబీప్రయోగము.

“కటుతుంబీమూలం సంమార్జ్య ।

దశనవిశ్శుప్త్యం దశనక్రిమినాశనం పాంహుః”

చేదుసారవేరు చూరముతో దంతములను దోమిన యెడల దస్తక్రిమి నశించును, భా-ప్ర.

7. శోఘయందు కటుతుంబీప్రయోగము.

“లోమశా కటుతుంబీ చ కాంజికేన జలేనవా ।

నిఃక్వాఢ్య చా పి సంస్వేదస్త దైవో మేవ తేనచ”

లోమశుఘము చేదుసార వీనిని కాంజికముతో గాని జలముతో గాని ఉడకబెట్టి వేడిగ నున్నట్టి యా ద్రవముతో స్వేదము జేసిన శోఘ శమించును, హ-సం.

8. కర్ణరోగమున చ కటుతుంబీప్రయోగము.

“తుంబీరసం చ ధార్మ్యేత కర్ణరోగే ప్రశస్యతే”

చేదుసార రసమును కర్ణ పూరణము జేసిన హితము. హాసం.

9. యోనిదోషమునందు కటుతుంబీచ్యయోగము.

“కటుకొలాలు సంసిద్ధం తైలమభ్యం జనాద్భవేత్ ।

యోనిదోషహరం నార్యాః గర్భ ముత్పాదయే దపి”

చేదుసార కటుతో గాచిన తైలమును యోనియందు దభ్యంజనము జేసిన యోని
దోషము శమించును. గర్భధారణ యోగ్యమగును. వై.మ.

(6) యోగములు:—

(4) కటుతుంబి—

1. తిక్తక్షౌఢతైలము - చ - కుష్ఠ.

ఉపయోగములు:—అభ్యంగము జేసిన కండు, కుష్ఠము శమించును.

2. కటుతుంబీతైలము - భైషజ్య - గలగండాది.

ఉపయోగములు:—నశ్యముజేసిన గలగండ్ శమించును.

3. ఇక్షౌకుబీశాదివర్తి - భైషజ్య - యోనిరోగ.

ఉపయోగములు:—యోనియందు ధరించుటవలన అర్తవప్రవృత్తి
నిలుగును.

4. కటుతుంబ్యాచ్యానర్తి - గ-ని-అర్శోరోగ.

ఉపయోగములు:—గుడము నందుంచుటవలన అర్శోరోగముశమించును.

(7) Actions and uses:—The pulp of Karvi tumbdi is emetic and purgative. The oil is used as a cooling and emollient application for the head. The pulp of sweet dudhi is an ingredient in various confections. The seeds are nutritive and diuretic and constitute one of the five cucurbitaceous seeds.

R. N. Khory II. p. 312.

అ శో క .

భాషాంతర నామములు

సం- ఆశోక; ద్రా-అశోకం, క-అశోకాడ; మ-అశోగం; ఉ-అశోక్.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order - Leguminosae.

నీతాఫల కుటుంబము — Saraca Indika.

ఈ కుటుంబమునందు నీతాఫలపుచెట్టు, రామాఫలపుచెట్టు, సంపెంగి, నరమామిడి మొదలగునవి చేరియున్నవి.

ఆకులు:—ఒంటరిచేరిక, కొమ్మకు రెండువైపులనే యుండును. లఘుపత్రములు. కురుచతోడిమ, కణుపు పుచ్చములులేవు. నమగోళాకారము, సమాంచలము, కొనసన్నము.

పుష్పమంజరి:—కణుపునందుల నొక్కొక పుష్పముండును. సరాళము ఆకు పసుపు రంగు.

పుష్పకోశము:—రక్షకపత్రములు మూడు చిన్నవి. నీచము. దళవలయము:—అకర్షణ పత్రములు మూడు. పెద్దవి. సన్నముగ విడివి చొకపు నాకారముగను దళసరిగను నుండును.

కింజల్కములు:—అనంబ్యములు. సంయోజకములు. పుప్పొడి తిత్తుల పైకి వచ్చి యున్నవి. అండకోశము:—స్త్రీ పత్రములన్నియు విడి విడిగానున్నవి. అవి చాలగలవు. ఒక్కొకదాని కొక్కొక్క కీలమున్నది. స్త్రీ పత్రములును కింజల్కములును గోపురమువలె నున్న వృంతాగ్రముపైనున్నవి. ఫలము కండకాయ.

ఈ కుటుంబములో బెద్దచెట్లును గుబురు మొక్కలును గలవు. కొన్ని తీగెలవలె నల్లు కొనును. ఈ మొక్కలు శీతలదేశమున నంతగాలేవు. ఆకులు ఒంటరిచేరిక. సాధారణముగా రెండు వరుసలుగానే యుండును. కణుపు పుచ్చములుండవు. సమాంచలము. కొన్నిటి యాకు లకును సువాసనగలదు. వృంతాగ్రము గోపురమువలెనుండును. రక్షకపత్రములును అకర్షణ పత్రములును వలయమునకు మూడేసిగలవు. కింజల్కములును స్త్రీ పత్రములును అనంబ్య ములు కింజల్కపు కాదల సంయోజకములు పుప్పొడి తిత్తుల పైకివచ్చియుండును. కింజల్కకు దీక్షపుచ్చముగలదు.

ఆశోకమునందు 2 జాతులిప్పుడుపయోగములో నున్నవి. (1) ఎల్లపువ్వులు గలది లషింక్టన్ చెట్లవట్టిలో 977 నెంబరున Saraca Indika అను పేరుతోనున్నది. (2) 40వ నెంబరున Polyalthia Longifolia అను పేరుతోనూగలవు.

ఒకటి సరాళా చా :—ఇది Leguminosae చిక్కుడు కుటుంబములోనిది. మహాభారతములో శోకములేనిదని వర్ణింపబడియున్నది. రక్తాశోక, అశోక, అంగనస్రీయా, ఛామా, గంధపుష్పా, కామదాతా, క్రిమికారకా, సంజుల, విచిత్రా, చిటశోక మొదలగు

నామాంతములుగలది. ఈ చెట్టు రమారమి 20 అడుగుల ఎత్తువరకు పైగా పెరుగునది. ఉత్తర సర్కాసులో అరుదుగను పశ్చిమ సముద్రతీరపు కొండలయందున మైసూరు సుమారు 4000 అడుగుల ఎత్తుగల భూమివరకు నిత్యము పచ్చగనుండు అడవులలో పెరుగును పెంపుడు తోటలలో గూడగలదు.

(2) *Polythia Longifolia* తెరటముపలె ఎత్తువల్లముగల అంచులుగల పొడుగాటి ఆకులుగలిగి పరిమితము రోడ్లప్రక్కను నీడకై పెంజబడుచెట్టు. దేవదారు, పుత్రికీచి, నరమామిడి యను నామాంతరముగలదు. *Ananaceae* మనోరంజితము ఈ కుటుంబములోనిది. ఈ చెట్టుకూడా రమారమి 20 అడుగుల పైగా పెరుగుచుండును.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ అశోకా హేమపుష్ప శ్చ వంజుల తామ్రపల్లవః ।

కంకేల్లిః పిండపుష్పశ్చ గంధపుష్పో నటస్తథా ॥

అశోకము, హేమపుష్పము, వంజులము, తామ్రపల్లవము, కంకేల్లి, పిండపుష్పము, గంధపుష్పము, నటము అనునవి అశోకనామములు.

(1) శబ్దారములు:—

హేమపుష్పము = బాగారువరముగల పుష్పములతో నొప్పియుండునది; వంజులము = చూచుటకు మనోహరముగా నుండునది. తామ్రపల్లవము = ఎఱ్ఱి చిగుళ్ళనుగలది; పిండపుష్పము = ముద్దవలెనుండు పుష్పములనుగలది; కంకేల్లి = చెవులచూ దలంకరింపబడు పుష్పములనుగలది; అంగనాపిఠ్యము = స్త్రీలకు సంతోషమును గలిగించునది; కాంతాచరణవోహద = స్త్రీలయొక్క పాదస్పర్శచే పుష్పించునట్టి స్వభావముగలది; స్త్రీ లిరిక్షణవోహద = స్త్రీల దృష్టిప్రసాదముచే బుష్పించునట్టి స్వభావముగలది; అశోకము = దుఖము లేకుండునట్లు చేయునది; లేక స్త్రీల గర్భాశయజ రోగములనెడి సుఖములను బోగొట్టునది; మధుపుష్ప = మధురరసముగల పుష్పములనుగలది; లేక తేనెగల పుష్పములతో గూడియుండునది; దోషహారి = దోషములను విశేషముగ గర్భాశయ గత దోషములను శమింపజేయునది.

(2) గుణములు—

శ్లో॥ అశోక శ్శీతల స్త్రిక్తో గాఢహి వర్జ్యః కషాయకః ।

దోషా పచీ తృషా దాహ కృమి శోష విషా స్రజిత్ ॥

అశోకవృక్షము తిక్తిరసమును, కషాయాచరణమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. వర్జ్యమును గలిగించును. దోషములను శమింపజేయును.

అపచి, తృష్ణ, దాహము, కృమి, శోష, విషము, రక్తదోషము అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

స్తంభనము, రసాయనము, గర్భస్థాపనము, గర్భాశయ వ్యాధులను రక్తముపడుటను పోగొట్టును.

(3) విశేషగుణములు:—

హృదయమునకు హితమైనది. పిత్తమును శమింపజేయును. శ్రిమను, గుల్మమును, ఉదరమును, అధ్మానమును శమింపజేయును. (రా-ని) మధుర రసమును, శీతోష్ణవీర్యములను గలిగియుండును. అస్థిసంధానము జేయును. స్త్రీ రోగములను, శూలను, సమస్త వ్రణములను, శోథను, జ్వరమును, అర్శస్సును బోగొట్టును. (శో-ని.)

(4) భేదములు:—

(1) కవులు స్త్రీలకు ప్రియమని వరించినట్టి వృక్షము. దీని ఛాయను లంకలో నీత నివసించెను. ఎరువుతోగూడిన పనువువరముగల పూవులుగలది. బెంగుశూరు లాల్ బాగ్ లో ఒక చెట్టు ఉన్నది.

(2) తెల్లపూవుల అశోక మఱియొకటి గలదని నిఘంటుకారులు వాసియున్నారు.

(5) మోతాదు:—

అశోకపట్టను కేవలము చూరముగా నుపయోగించుట అరుదు. దీనిని కషాయము గాది వడియగట్టి నీటి నిగరబెట్టి మెత్తని సారమును (రసక్రియ) 5 గ్రేనులయెత్తు మోతాదు తరుచుగ నుపయోగింతురు.

మఱియు—దీని ఎండుచెక్కను 16 భాగముల నీటిలో వేసి నాలవ భాగము మిగులునట్లు కాచవలెను. ఈ కషాయమును $\frac{1}{2}$ మొదలు 2 ఔన్సుల వఱకు కొంచెము తేనెగాని చక్కెరగాని చేర్చి ఇవ్వవచ్చును.

(6) ప్రియోగములు:—

1. అస్మగ్దరము—

“అశోకవల్క్ల లక్ష్వాధశృతం క్షీరం సుశీతలం ।

యథాబలం పిబేత్ప్రతః తీవ్రాస్మగ్దరనాశనం॥

అశోకపట్ట కషాయముతో గాది చల్లార్చిన పాలను బలము ననుసరించి ప్రతిరోజున సేవించిన తీవ్రమగు అస్మగ్దరము శమించును. (చ-ద.)

2. మూత్రాఘాతము—

“జలేన ఖర్జీరజం మూత్రాఘాతా శ్శరీ హరం”॥

అశోకశీజ మార మును జలముతో నేవించిన మూత్రాఘాతము అశ్మరియు శమించును. (చంద.)

(7) యోగములు:—

(1) అశోకఘృతము:—అనేక వరములుగల పరివరము, కుక్షిశూల, కటిశూల, యోనిశూల, అగ్నిమాంద్యము, అరుచి, పాండు, కార్యము. శ్వాస, కాస, కామిలలయం దుపయోగము. మోతాదు 1 తులము (భైషజ్య, పరివర)

(2) అశోకారిష్టము:—అస్యగ్ధరము, జ్వరము, రక్తపిత్తము, అర్శస్సు, అగ్నిమాంద్యము, అరుచి, ప్రమేహము, శోఫలు శమించును. మోతాదు 1 ఔస్సు. (భైషజ్య, పరివర)

(3) అశోకరస క్రియా వటి, అశోకవటి, అశోకాదివటి మొదలగు ఔషధములు.

8. Actions and uses:—Astringent; the decoction with a number of aromatics is given in uterine affections-Chiefly in menorrhagia.

R. N Khory Part II. p 217.

స్వానుభవము.

ఋతురక్తము ఎక్కువగా పోవుచున్నప్పుడు స్తంభనముగ దీని నుపయోగింపవచ్చును. రసాయనములతో దీనిని చేర్చిగాని ద్రవరూపముగ (అశోకారిష్టము)గాని ఇవ్వవచ్చును. ఎర్రపూవులు పూయునదియే సరియైన అశోకవృక్షము; కాని దక్షిణ హిందూస్థానములో దారిప్రక్కలను పెరుగు నరమామిడిచెట్టును అశోకవృక్షముగ వాడుచున్నారు. ఇదియును గుణమిచ్చుచున్నది. (ఆ. ల.)

అశ్వగంధా - పెన్నేరు (గడ్డ)

భాషాంతర నామములు

హిందీ - ఆసగంధ, మరాఠీ - ఆసకంధ, గుజరాతీ - ఆసంథ, ఆసన, ఘోడాఅహన, మలయాళం - అముక్కిరం, కర్ణాటకం - అశ్వగంధ, ద్రావిడం - అముక్కిరెంకిళంగ్.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము
Natural Order - Solanaceae
వంగ కుటుంబము

పెన్నేరు—Withania Somni fora

ఈ కుటుంబమునందు వంగ, వీటివంగ, మెరవ, బంగాళాదుంప, పెన్నేరు, పొగాకు, ఉమ్మెత్త, రనగడ్డిమాను, నేలములగ, ఉన్నిమొక్క ఈ మొదలగునవి చేరి యున్నవి.

మాదిరికి వంగవర్షనము ఈ క్రింద వివరింపబడి యున్నది.

ఆకులు:—కొంచెమించుమించు అభిముఖచేరికగా నుండును. అండాకారము. తమ వత్తములు. తమ్మెలుగలవు. అడుగువైపున రోమములుగలవు. కొన్నిరకములలో ఆకులు మీదను కొమ్మమీదను ముగ్గుగలవు.

పుష్పమంజరి:—మధ్యారంభమంజరులు సరిగా గణపునందులనుండవు. సాధారణముగ నొక్కొకచో రెండుమంజరులుండును. ఒకదానిపై నొక మీదను పుష్పమును రెండవదాని మీద పురుషపుష్పమును నుండును. పువ్వులు వీంపురంగు.

పుష్పకోశము:—సంయుక్తము. అయిదుతమ్మెలు. బల్లెపాకారము. వీచము. కాయ తోగూడ పెద్దదగును.

దళవలయము:—సంయుక్తము. 5 తమ్మెలు వీంపురంగు.

కింజల్కములు:—5 కాడలు పొట్టి. దళవలయమునంటి యుండును. పుష్పాదీతిత్తు ఆకు చివరరంధ్రము లేర్పడి వానిద్వారా పుష్పాదీ బయటకు వచ్చును.

అండకోశము:—అండాశయము ఉచ్చము. కీంము పొడుగు. ఫలము కండకాయ.

ఈ కుటుంబములో గుల్మములు, గుబురుచెట్లు, చిన్నచెట్లును గలవు. ఆకులు వంటిరీ చేరిక. వృంతముయొద్ద అభిముఖచేరికగా నుండిన నుండవచ్చును. పుష్పము లొంటరిగా నయినను మధ్యారంభ మంజరులుగావయిన నుండును. కొన్ని మొక్కల పుష్పములు

మాత్రము అనరాశము. పుష్పకోశము, 15. దళవలయము, 5. సంయుక్తము. కింజల్కములు 5, దళవలయమునంటి యుండును. అండకోశము, ఉచ్ఛము, అందాశయము సరాశముగ నుండక కొంచెము వంకరగ నుండును. 2 గదులు. కొన్నిటిలో నింక నెక్కువ యుండును. కీలాగ్రములు 2. పలము కండకాయ.

పెన్నేరు చిన్నగుబురుమొక్క ఇది మెరకనేలలమీద పలుతావులందు పెరుగుచున్నది. పువ్వులు చిన్నవి. ఆకు పచ్చగానుండును. కాని అంగళ్లయందు నితరదుంపలనుగూడ పెన్నేరు దుంపలని యమ్ముదురు మట్టపాలదుంపయు కొంచెము పెన్నేరు దుంపనుపోలి యుండును.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ గంధాంతా వాజినామాది రశ్వగంధా హయాహ్వయా ।

వారాహికర్ణి వరదా బలదా కుష్ఠగంధిని ॥

వాజిగంధ, అశ్వగంధ, హయాహ్వ, వారాహికర్ణి, వరద, బలద, కుష్ఠగంధిని యచనవి యశ్వగంధ నామములు.

అశ్వగంధా గుణములు

శ్లో॥ అశ్వగంధా నిల శ్లేష్మ శ్విత్త శోధ క్షయాపహా ।

బల్యా రసాయనీ తిక్తా కషాయోష్ణా తిశుక్రిలా ॥

పెన్నేరుగడ్డ తిక్తరసమును, కషాయానురసమును, ఉష్ణస్వభావమును గలిగి యుండును. బలమును గలిగించును. రసాయనము. మిగుల శుక్రిమును వృద్ధిచేయించును. వాత శ్లేష్మములను శమింపజేయును. శ్విత్తము, క్షయము అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శే షా ం శ ము లు

(1) ప్రసిద్ధ నామములు:—

(క) పరిచయ బోధకము:—అశ్వగంధ, వారాహికర్ణి, కుష్ఠగంధిని, (హయస్త్రియ, గంధపత్రి.) (ఖ) గుణబోధకములు:—బలద, (వాజికర, వృష్టిగ, వాతఘ్ని.)

(2) శబ్దార్థములు:—

అశ్వగంధ - గుఱ్ఱముయొక్క వాసనగలది. వారాహికర్ణి - వరాహముయొక్క కర్ణమువంటి పత్రములను గలది. కుష్ఠగంధిని - చాగల్వకోష్ఠమువంటి పరిమిళమును గలది. హయస్త్రియ - గుర్రములకు స్త్రియమైనది. గంధపత్రి - కురిమిళముతో గూడిన పత్రములను గలది. బలద - బలమును గలి

గించునది. వాజీకర - శుక్రమును వృద్ధిహొందించునది. పుష్టిద - ధాతువులను బోషించునది. వాతఘ్ని - వాతమును శమింపజేయునది.

(3) పరిచయ బోధక లక్షణము:—

“కందినీ వాజిగంధా స్యాత్ క్షుపా..... ।

వనజా వృత్తపరీ చ కందో వాజీకరః స్మృతః ।

పెన్నేరు క్షుపజాతిలో నుత్పత్తి గలిగి గుండ్రని యాకులతో నొప్పి యుండును. కందమును గలిగి యుండును. ఈ మొక్క గుర్రమువంటి వాసన గలిగి యుండును. ఇది యడవులం దుత్పత్తి యగును. దీని కందము వాజీకరము. శి-ద.

(4) భేదములు:—

ఇది చిన్న, పెద్ద భేదముచే రెండు విధములుగా నుండి కందజాతి క్షుపములలో నుత్పత్తి గలిగి శుక్రవృద్ధికర, బలకరాది ద్రవ్యములలో గణింప బడుచున్నది. అయితే నిండలి చిన్న జాతి కందము నిఘంటువులలో నెచ్చటను పరింపబడినట్లు గానరాదు. కాని వ్యవహారమునందు మాత్రము సన్నముగ నుండునది యొకటియు, లావుగ నుండునది యొకటియు గాన నగును. ఉత్పత్తియు దొకే విధమగు నీజమును గలిగి పెద్ద కందము నంటి యుండు చిన్నవిగను సన్నముగ నుండు కందములు ప్రత్యేకముగా గ్రహింప బడి యిట్లు రెండు విధములుగా విక్రయింపబడు చున్నవో (లేక) ఉత్పత్తి యందే యటల నీజభేదమును గలిగి రెండు విధములగు స్వరూపములతో విక్రయింపబడుచున్నవో దెలియవచ్చును. పీనిలో కొందరు చిన్న జాతినే శ్రేష్ఠమైన దానినిగాను, మరి కొందరు పెద్ద జాతినే శ్రేష్ఠమైన దానినిగాను జెప్పుదురు. అయితే యోగములందు రెండు విధములగు కందములనును ప్రయోగము లున్నట్లు వ్యవహారమునందు గానబడును.

ఈ క్షుపము తెల్లయు మెత్త మొక్కలంత ఎత్తు గలిగి సర్వతముల మీదను, అడవులలోను నుత్పత్తి యగును. ఆకులు కొంచెము హెచ్చు తక్కువగ నుమ్మెత్త యాకులంత ఉండును. కాని కొంచెము గుండ్రముగను, దళసరిగను నుండును. భూమిలో లావుగనుండు కంద మంటియుండును. దీనిని చిన్న చిన్న ముక్కలుగా నరికి యెండించి బజారులందు విక్రయించుదురు. ఇది పై జెప్పిన శుక్రవృద్ధికర - బలకరాది యోగములలో విశేష

ముగా నుపయోగింప బడుచున్నది. మరియు నాంధ్రమునందలి “పేరులేని వ్యాధికి పెన్నేరుగడ్డ” యను సామెతను బట్టి ప్రతి వ్యాధియందు గూడ నుపయోగింప బడునట్లు దెలియగలదు. పత్సనాభి యను విషమున కిది నిరుగుడు ద్రవ్యముగా నుపయోగింప బడుచున్నది, వ్యవహారమునందు దీని ప్రయోగము గానరాకున్నది.

(5) విశేషగుణములు :—

(క) పర్ణమును గలిగించును. విషమును, వ్రణమును బోగొట్టును. ధ-ని, కటురసమును గలిగి యుండును. కాసను, శ్వాసను బోగొట్టును. రా-ని. క్రిమిని, కండువును బోగొట్టును. ని-ర. (ఖ) పత్రిము-లేపనము జేసిన గ్రంధి, గలగండ, గండమాల, అపచి యివి శమించును. శో-ని.

(6) ప్రయోగములు:—

1. శ్వాసయందు అశ్వగంధా ప్రయోగము.

“తాగం చా ప్య శ్వగంధాయాః లేహయేత్ తైద్ర సర్పిషా”
పెన్నేరుగడ్డ తైరమును మధుస్పృశములతో నేవించిన శ్వాసరోగము శమించును. చ-చి-అ 21.

2. గ్రంధియందు అశ్వగంధా ప్రయోగము.

“సుఖోష్ణయా ప్రసిహ్య ద్వా పిష్టయా చా శ్వగంధయా”
పెన్నేరాకుల కల్కమును ఉడికించి సుఖోష్ణముగ లేపనము జేసిన గ్రంధి శమించును. చ-చి-అ 11.

3. ఊరు స్తంభమునందు అశ్వగంధా ప్రయోగము.

“మూలై ర్వా ప్యశ్వగంధాయాః.....
తైద్ర సర్ప వ వల్గీక మృత్తికా సంయుతై ర్భిషక్ ।
గాఢ ముత్సాదనం కుర్యా దూరు స్తంభే ప్రలేపనం”
పెన్నేరువేళ్ళు, ఆవాలు, పుట్టమన్న వీనిని మెత్తగా చూరించి తేనెతో గలిపి గాఢముగా ఉత్సాదనము (నలుగు పెట్టుట) జేసి, పిమ్మట లేపనము జేసిన ఊరు స్తంభము శమించును. చ-చి-అ 27.

4. శోషయందు అశ్వగంధా ప్రయోగము:—

“క్షీరం పిబే ద్వా ప్యథ వానిగంధా ।
విపక్వ మేవం లభతే చ పుష్టిం ॥
త దుత్తర క్షీరస్పృశ సితాఢ్యం ।
ప్రాతః కిబేద్వా ధపయోనుపానం ॥”

పెన్నెరుగడ్డ కషాయముతో గాచిన పాలను గాని, పె విధముగ గాచిన పాలనుండి గ్రహింపబడిన ఘృతమునందు చక్కెరను గలిపి పాలను అనుపానముగా జేసి గాని ప్రతి యుదయము నందును సేవించిన శోప శమించి బలము గలుగును. సు-ఉ-అ 41.

5. వాతవ్యాధియందు అశ్వగంధా ప్రయోగము.

“అశ్వగంధా కషాయే చ కల్కే క్షీర చతుర్గుణం ।

ఘృతం పక్వం తు వాతఘ్నం వృష్యం మాంసవివర్ధనం ॥ ”

పెన్నెరుగడ్డ కషాయమునందు పెన్నెరుగడ్డ కల్కమును, నాలుగు భాగముల పాలను, ఒక భాగము ఘృతమును జేర్చి పరిభాషాన్తుసారముగ పక్వము జేసి సేవించిన వాతరోగములు శమించును. శుక్రమును మాంసమును వృద్ధియగును. చ-ద.

6. శిశువుయొక్క కార్యమునందు అశ్వగంధా ప్రయోగము.

“వీత్వా శ్వగంధా పయసార్థమాసం ఘృతేన

తైలేన సుఖాంబునా వా కృశస్య వృష్టిం వపుషో

విధత్తే బాలస్య సస్యస్య యథా లబ్ధా పృష్టిః ॥ ”

పెన్నెరుగడ్డ చూర్ణమును పాలతో గాని, ఘృతముతో గాని, తైలముతో గాని యొకటిన్నర మాసము సేవించిన శిశువులకు గలుగు కృశత్వము పోయి బలము కలుగును. చ-ద.

7. ఉదరమునందు అశ్వగంధా ప్రయోగము.

“గోమూత్రపిష్టా మథ వా శ్వగంధాం

వీత్వాశు హన్యా దుదరం ప్రవృద్ధం ।

కృమీన్ సశోధా నుదరం చ దూష్యం ॥ ”

పెన్నెరుగడ్డ చూర్ణమును గోమూత్రముతో నూరి సేవించిన అధికముగ వృద్ధిబొందినట్టి యుదరము, క్రిములు, శోఘ, దూష్యోదరమును శమించును. గ-ని.

8. వంధ్యారోగమునందు అశ్వగంధా ప్రయోగము.

అశ్వగంధాకషాయేణ మృద్వగ్ని పరిసాధితం ।

ఋతుకాలే పిబే ద్వంధ్యా గర్భసంధానకం ఘృతం ”

పెన్నేరుగడ్డ క పాయముతో మంచాగ్ని చే పక్వము జేసిన ఘృతమును ఋతుకాలమున నేవించిన వంధ్యాత్వము బోయి గర్భవతియగును. గ-ని.

10. నిహ్నినాశమునందు అశ్వగంధా ప్రియోగము.

“మార్గం హయగంధాయాః సితయా సహితం చ సర్విషా రీధం |
విడధాతీ నష్టనిశ్చే నిద్రా మాశ్వేవ సిద్ధమిదం ||”

పెన్నేగడ్డమార్గ మునందు చక్కెరను, ఘృతమును గలిపి నేవించిన నష్టనిశ్చిత బోయి నిద్రగలుగును. వం-సే.

(7) యోగములు:—

1. అశ్వగంధాది త్రయోదశాంగ గుగులు - చ-ద-వాజికర. మాత్ర. —

1 కరం. ఉపయోగములు:—కఠిగ్రహము, గృధ్రసీవాతము, హనుస్తంభము, కృత్తము. హృత్రోగము, యోనిరోగము ఇవి శమించును. భగ్నాస్తిసంధానమగును.

2. అశ్వగంధాఘృతము - ధైషజ్య - మార్గ. మాత్ర:—1 ఔన్న, ఉపయోగములు:—మార్చ్ఛ, అపస్మాగము, శోష, ఉన్మాదము, కార్శ్యము, అర్శస్సు, అగ్నిమాంద్యము, వాతరోగము ఇవి శమించును.

3. అశ్వగంధాఘృతము - ధైషజ్య, ధ్వజశంగ. మాత్ర:—1 కరం. ఉపయోగములు:—వృష్టి, లేజస్సు, బలము, ఆయువు ఇవి గలుగును. వంధ్యాత్వము బోవును. శుక్రవృద్ధి యగును.

4. బృహదశ్వగంధా ఘృతము - ధైషజ్య - వాజీకర, మాత్ర:—1 తులం. ఉపయోగములు:—క్షీణేంద్రియము, క్షీణశుక్రము, ఇవి శమిం గును. వృద్ధలకు, బాలురకు, అబలురకును హితము, ఓజస్యము, హృద్యము, వంధ్యాత్వము, వలీఫలితములు, ఖాలీత్యము, తిమిరము, కాస, శ్వాస, సీక్క, పిషమజ్జాము ఇవి శమించును.

5. అశ్వగంధ రసాయనము - వై - చిం - క్షయ. మాత్ర:—తులం. ఉపయోగములు:—క్షయము, రక్తపిత్తము, అమిపిత్తము, కామిల, పాండు, అస్థిగతజ్వరము, పురాణజ్వరము ఇవి శమించును. బల్యము, రసాయనము, బృంహణము, నీర్యవగ్ధకము.

6. అశ్వగంధాది ఘృతము - వై - చిం - క్షయ. మాత్ర:—తులం. ఉపయోగములు:—క్షయము, ఉరస్తాగము, రక్తపిత్తము, పురాణజ్వరము, దాహము, విసర్పము, వలీఫలితము, స్వభంగము ఇవి శమించును.

7. అశ్వగంధాది చూర్ణము - నై - చిం - త్తయ. మాత్ర:- $\frac{1}{2}$ తులం. ఉపయోగములు:—క్షయము, ప్రమేహము, భ్రమ, రక్తపితము, క్షతక్షీణము, మేదోరోగము, అగ్నిమాంద్యము, కుక్షీశూల, ఉదరము ఇవి శమించును. బల్బము,

8. అశ్వగంధా బలా లాక్షాది తైలము - వై - చిం - త్తయ. ఉపయోగములు:—అభ్యంగము జేసిన జ్వరము, శోథ, కాస, శ్వాస, పక్షవధ, అపస్మాము, దాహము, క్షయ, ఇవి శమించును. ధాతువర్ధనము.

9. అశ్వగంధా తైలము - చ - ద - వాతరోగ. ఉపయోగములు—అభ్యంగము జేసిన వాతరోగములు శమించును.

10. Actions and uses:—Tonic, alterative and sedative; a part of the root taken with milk and clarified butter helps the nutrition of weakly children. As an alterative a confection is given in consumption, debility from old age, and rheumatism. Native women combine it with various restoratives in nervous debilities and leucorrhoea.....It is given internally in 15 to 60 minim doses in consumption, emaciation of children, leprosy, nervous diseases.

R. N. Khory II. p. 452.

అశ్వగంధచేరిన కొన్ని ఇతర యోగములు.

1. ఆశోకఘృతము, 2 అశ్వగంధాది చూర్ణము, 3. అశ్వగంధాది లేహ్యము, 4. అశ్వగంధాది ట్టము, 5. చ్యవనప్రాశ లేహ్యము, 6. నారాయణ తైలము, 7. సుకుమార ఘృతము, 8. బలాదిష్టము, 9. యోగరాజ గుగులు 10. లాక్షా తైలము, 11. శారిబాద్యాసవము, 12. శివా మోదకము, 13. సారస్వతా ట్టము.

స్వానుభవము.

[నేనుపయోగించు మందు అన్నిటిలో మొత్తం మీద పెన్నెరు (అశ్వగంధ) అన్నిటికంటె యెక్కువ చేరుచున్నది.

ఇది ఆయుర్వేదౌషధములలో మిక్కిలి ప్రసిద్ధమైన ధాతువర్ధకౌషధము. జ్వరము విడిచిన తరువాత కలుగు బల

హీనతయందును, నాడీదౌర్బల్యముచే గలుగు నిద్రలేమియందును దీనిని లేహ్యము, రసాయనము మున్నగు వానిగా తయారుచేసి ఈయవచ్చును. నాభి మున్నగు విషములు శరీరములో ప్రవేశించినపుడును, సెగ, సవాయి మున్నగు వ్యాధులచే శరీరమునందు విషములు నిలువ యుండినప్పుడును ఇది హితకారియని జెప్పబడినది. చిరకాలమునుండియున్న వ్యాధులకిది మంచిపని జేయును. 'పేరులేని వ్యాధికి పెన్నేరుగడ్డ' యను నార్యోక్తి సర్వజనవిదితము.

శ్రీ వైద్యరత్న పండిత గోపాలాచార్యులువారి సాంప్రదాయము ననుసరించి నేను అశ్వగంధా, శతానరీ, మధుస్నుహి, శాంబా, జీరక వీని చూర్ణములను సమభాగములుగ చేర్చి లేహ్యముగ నయినను, పాలు చక్కెరలతో చూర్ణముగ నయినను, వేయించిన గోధుమలు మొదలగు వానితో చేర్చి కాఫీ కషాయమువలె పాలు చక్కెరలతోను తరుచుగ నుపయోగించుచున్నాను.

నాడ్కర్ణిలో *Withania Cougulans* అనియు *Withania Somnifera* అని రెండుజాతుల చెట్లు అశ్వగంధాలో గలవనియు, అందు మొదటి దాని గింజలు నీళ్లలో అరగదీసిగాని, ఎండుకాయలు 1 కి 40 నీళ్లతో కషాయము పెట్టి ఆ కషాయమును గాని, గోరువెచ్చని పాలలో 100 తులములకు ఒక గురిగింజయెత్తు చేర్చిన యెడల ఒక అరఘంటలో చక్కగ గడ్డగ పెరుగునుగాని వ్రాసియున్నారు. దీని నుండి జున్నుసాడిని అమెరికాలో ఈయారు చేయుచున్నారు.

రెండవ చెయ్యియొక్క గింజలకు పెరుగు గడ్డకట్టు గుణమున్నదిగాని కొంతవరకు విషకరము అని వ్రాసియున్నారు. నేనిది పరీక్షించలేదు. ఇందు రెండవది మత్తుకలిగించి నిద్రను పుట్టించునని నాక్కర్ణిలోగలదు. బరోక్ వెల్కమ్ వారు ఈ మూలికను తాము పరిశోధించితిమనియు నందు మత్తుకలిగించు ద్రవ్యమేదియు లేదనియు ప్రచురించియున్నారు.

నిజమేమనగా కొంతకాలము అశ్వగంధ చేరిన మందులను క్రమముగ నుపయోగించిన యెడల అది రసాయనముగ పనిచేసి ధాతుపుష్టిని గలిగించి నిద్రను కలిగించును. కాని నిద్రను కలిగించు మత్తుమందులవలె కాదు అని నా అభిప్రాయము. ఆ. ల.]

13

అశ్వత్థః - రావిచెట్టు. (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ—పీపల్, మరాఠీ—పింపల, గుజరాతీ—పీంపళో, మలయాళం—అరయల్, కర్ణాటకం—అశ్వత్థ, ద్రావిడం—అరను.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

రావిచెట్టు, పనస కుటుంబములోని ఉపకుటుంబముగు మట్టికుటుంబమునకు చెందినది.

Natural Order - Moraceae.

పనస కుటుంబము

నాడక్కరీలో *Ficus Religiosa* ను *Urticace* లో చేర్చియున్నాడు. పనసను *Artocarpaceae* ఆర్టోకార్పేసియోలో *Artocarpus integrifolia* అని వర్ణించియున్నాడు. నాడక్కరీ 85 వ పుట చూడుడు. లసింగ్స్‌లో మోరేషియో చేర్చియున్నాడు.

ఈ కుటుంబమునందు పనస, మళ్ళీ, గంజాయి, రావి, అత్తిచెట్టు, రబ్బరుచెట్టు, జువ్వి, ఎఱ్ఱజువ్వి, పిట్టమట్టి, పుత్రశ్రీవి, తెల్లభరణి, గజనిమ్మచెట్టు మొదలగునవి చేరి యున్నవి.

మాదిరికి పనస వర్ణింపబడినవి.

పనస (*Artocarpus integrifolia*).

అకులు:—ఒంటరిచేరిక, తొడిమగలదు. కణుపు పుచ్చములున్నవి. లఘుపత్రములు, అచశ్శిర అండాకారము. సమాంచలము. విషముఖపత్రము. పత్రము దిరుసుగా నుండును. శిరోవంతి ఆకులను దుగ్రింపిన పాలుకారును.

పుష్పమంజరి:—మ్రాసు మొదటిభాగముమీద మిక్కిలి చిన్నకొమ్మలనుండి కంకులు పుట్టుచున్నవి. ఏకలింగ పుష్పములు. మగపువ్వుల కంకి మిక్కిలి చిన్నది.

మగకంకి:—పుష్పనిచోళము. రెండురేకులు మాత్రమే యున్నవి. మంచిరంగుగాని వాసనగాని లేదు.

కింజల్కములు:—ఒకటియే. కాడ లావుగనున్నది. పుప్పొడితిత్తి రెండుగడులుగలది.

అడుకంకి:—మగకంకికంటె గుండ్రముగా నున్నది.

పుష్పనిచోళము:—సంయుక్తము. గొట్టమువలెనున్నది. గొట్టముమూతి సన్నముగా నున్నది.

అండకోశము:—అండాశయము ఒకగది. ఒక అండముగలదు. కీలము ప్రక్కగాను కొంచెము పొడుగుగాను ఉన్నది. కీలాగ్రము లావు.

పండు:—ఒక పుష్పమువల్లనే యేర్పడుటలేదు. కంకిమీదనున్న పుష్పములన్నియు గలసి యొకపండు ఆగుచున్నవి. ఒక్కొక్క పుష్పము తోనలుప్రక్కల నుండెడి పీచును పుష్పములేగాని అవి గొడ్డునై యున్నవి. లేతకాయలను గోసిన పాలువచ్చును.

ఇది యొక పెద్దకుటుంబము. దీనిలో పెద్దవృక్షములు గుబురు మొక్కలు గుల్మములుగూడగలవు. అకులు ఒంటరిచేరిక. వానికి కణుపు పుచ్చములున్నవి. కొన్ని చెట్లలో కొమ్మలందును అకులందును బాలుగలవు. పువ్వులుచిన్నవి. ఏకలింగములు; ఏకలింగ వృక్షములుగూడ గలవు. పుష్పనిచోళము మాత్రమున్నది. కింజల్కములు సాధారణముగ పుష్పనిచోళపు తమ్మెండ్నియిండి వాని కెదురుగా నుండును. అండాశయములో నొక గది గలదు. చెట్లయందు పాలుగలవో, లేవో, ఏకలింగ పుష్పములు చేరువేరు చెట్లమీదనున్నవో కింజల్కములు మొగ్గలో వంగియున్నవో, తిన్నగనే యున్నవో మొదలగు నంశములను బట్టి యీ కుటుంబమును జారులుగను తెగలుగను విభజించి యున్నారు. కొందరు శాస్త్రజ్ఞులు ఈ కుటుంబము మూడు నాలుగు వేరువేరు కుటుంబములుగా విడగొట్టి యున్నారు.

మట్టి ఉపకుటుంబము - Urticaceae

మాదిరికి మట్టి వర్ణంపబడినది.

మట్టి—Ficus Bengaleanses, రావి—Ficus Religiosa

ఆకులు. ఒంటరిచేరిక, లఘుపత్రములు, తొడిమపెద్దవి. కణుపు పుచ్చములుగలవు. అండాకారము, సమాంచలము, దట్టముగాను బిరుసుగాను నుండును.

పుష్పమంజరి—మట్టిచెట్టునకు ఒప్పులు లేవనుకొనుచున్నారగాని, ఆకులవద్ద కాయల వలే నగుపించునవి పుచ్చములే. ఒక కాయవలెనగు పించునది ఒక పుష్పముగాని, ఒక కాయగాదు. పసనకంకి మీదనున్నదే దానితోనుచాల పుష్పములున్నవి. ఈ సంగతి లేత వానిని త్రుంసి చూచిన తెలియగలదు. వృంతము కాదవలెనుండక, గుండ్రమై బంతివలెనై పుష్పముల నన్నిటిని నావరించుచున్నది. ఒక్కచోట మాత్రమే రంధ్రముగలదు. ఈ రంధ్రము యొద్దకాదల వంటివి కొన్నిగలవు. అవి గొడ్డులైన పుష్పములు. పురుష పుష్పములును స్త్రీ పుష్పములును అడుగుగానున్నవి. ఇవి మిక్కిలి చిన్నవి.

పురుషపుష్పము.

పుష్పనిచోళము—కింజల్కములు వీని రేకులకెదురుగా నుప్పవి. గాన నిది పుష్పకోళము. రక్షక పత్రములు నాలుగు.

కింజల్కములు ఒకచో రెండోయుండును. పుప్పొడి తిత్తులు రెండుగదులు.

స్త్రీ పుష్పములలో రెండు రకములున్నవి. కొన్నిటికాద (ఉపవృంతము) పొడుగుగను కీలము పొట్టిగను నున్నది. కొన్నిటికాద పొట్టిగను కీలము పొడుగుగను నున్నది.

అండకోళము:—ఒకగది. అండము ఒకటి. కీలాగ్రము లావు.

ఈ పుష్పాలలో గర్భాదానము చిత్రముగ జరుగుచున్నది. కాయవంటిదానిమీద నొక రంధ్రముండుట జూచితిమిగదా : ఆ రంధ్రముద్వారా చిన్నచిన్న పురుగులు గుడ్లుపెట్టుకొనుటకువచ్చును. అవి పొట్టి కీలమున్న అండాశయముతోనే గుడ్లుపెట్టును. ఆగుడ్లు పెరిగి పెద్దవై పురుగులై పైకెగిరిపోవునపుడు వాని దేహములకు కింజల్కములు తగులుచున్నవి. పుప్పొడి వాని శరీరముమీద రాలుచున్నది. ఈ పురుగులు మరియొకదానిలో బ్రవేశించునపుడు వీనిపై నున్న పుప్పొడి కీలాగ్రములపై బడుచున్నది. ఈ రీతిని చిన్నపురుగులసహాయమున గర్భదారణ పొందుచున్నవి.

ప ర్యా య ప ద ము లు

శ్లో॥ బోధిదుర్భిః పిప్పలౌ అశ్వత్థః చలపతో గజాశనః॥

బోధిదుర్భి, పిప్పలము, అశ్వత్థము, చలపత్రము, గజాశనము అనునవి యశ్వత్థనామములు.

అ శ్వ త్థ గు ణ ము లు

శ్లో॥ పిప్పలౌ దురరః శీతః పి త్త శ్లేష్మ వృణాసృజిత్ ,

గురు స్తువరణౌ రూక్షౌ వర్ణో యోనివిరోధనః॥

రావిచెట్టు కషాయరసమును, గురురూక్ష గుణములను, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. కష్టముగ జీర్ణమగును. వర్ణమును గలిగించును. యోనిని శోధించును. పిత్తశ్లేష్మములను శమింపజేయును. వ్రణమును, రక్తదోషమును బోగొట్టును.

పారీషః — గంగరావిచెట్టు (ఖ)

భాషాంతర నామములు

హిందీ—పారన్ పీపల్, మతాఠి—పారససింపల, గుజరాతి—పారస పీపల్, మలయాళం—కల్లాలు, కర్ణాటకం—కల్లుఘోళి, ద్రావిడం—కల్లాలు.

నైసర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order - Malvaceae.

బెండకుటుంబము

గంగరావి—Theapesia populceae.

మిగిలిన కిష్కములకు బెండకుటుంబము చూడుడు.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ పారీషో ల్యః పలాశశ్చ కపిరూతః కమండలః ।

గర్దభాండః కందరాలః కపీతన సుపార్శ్వకా॥

పారీషము, పలాశము, కపిరూతము, కమండలు, గర్దభాండము, కందరాలము, కపీతనము, సుపార్శ్వకము అనునవి పారీషనామములు.

పారీషగుణములు

శ్లో॥ పారీషో దుర్జరః స్నిగ్ధః కృమిశుకృ కఫప్రదః ॥

గంగరావి స్నిగ్ధ గుణమును గలిగియుండును. కష్టముగ జీర్ణమగును. క్రిములను బుట్టించును. శుక్రమును వృద్ధిజేయును. కఫమును వృద్ధిబొందించును.

పారీష ఫలాదిగుణములు

శ్లో॥ ఫలేల్లమో మధురోమూలే కషాయః స్వాదు మజ్జకః ॥

గంగరావిఫలము అమృతరసమును, మజ్జ కషాయరసమును, మధురానురసమును, మూలము మధురరసమును గలిగి యుండును.

నందీవృక్షః — నందీవృక్షము అశ్వత్థభేదము. (గ)

భాషాంతర నామములు

హిందీ—వేలియాపీషల్, గుజరాతీ—వేలియోసీపళ్, మలయాళము — ఆట్టుకొట్టఫల, కర్ణాటకము—ఉరీయమర, ద్రావిడము—ఆడుతీండాపాళై.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order - Mleaceae

వేప కుటుంబము

నందీవృక్షము—Cadela Tooner.

అకులు — ఒంటరిచేరిక. కణుపుపుచ్చములు లేవు. మిశ్రమపత్రములు. పక్షవైభరి. విషమభిన్నము. చిట్టియాకులు బల్లెపునాకారము, మొదలు వంకరగా నుండును. కొన వాలము గలదు. అందునరంపపు పండ్లున్నవి. రెండువైపుల నున్నగ నుండును.

పుష్పమంజరి—కణుపు నందులనుండి రెమ్మగెలలు పువ్వులు చిన్నవి.

పుష్పకోశము—సంయుక్తము 5 తమ్మెలుగలవు, తమ్మెకొన గుండ్రముగనుండును నీచము.

దళవలయము — ఆకర్షణపత్రములు 5, నిడివిచౌకిపు నాకారము.

కింజల్కములు:—కొడలన్నియు గలసి యొక గొట్టమువలె నేర్పడి యున్నవి. ఈగొట్ట ములోపలివైపున పుప్పొడి తిత్తులున్నవి.

అండకోశము:—అండాశయము, ఉచ్చము. 3 గదులు. అండాశయముచుట్టు బిళ్ళెరము గలదు. కీలము ఒకటి, వన్నముగా నుండును. ఫలములో పెంకుకాయ.

ఈ కుటుంబములో విస్తారము వృక్షములే గలవు. అకులకు గణుపుపుచ్చము లుండవు. ఒంటరిచేరిక, సాధారణముగ బక్షవైభరిగ నుండును. చిట్టియాకుల మొదలు వంకరగా నుండును. పుష్పములు చిన్నవి, రక్షకపత్రములు, ఆకర్షణపత్రములు, అయిదేసి కలవు. అవికలసియైనను విడివిడిగా నైనను నుండును. కింజల్కపు కొడలన్నియు గలసి ఒక గొట్టము వలె నేర్పడును. ఈ గొట్టముయొక్క లోపలి వైపుననే పుప్పొడి తిత్తులు గలవు. అండాశయము చుట్టు బిళ్ళెరము గలదు. అండాశయములో దణుచుగా నైదు గదులుండును.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ నందీవృక్షో అశ్వత్థభేదః పురోహా గజపాదపః ।

స్థాలీవృక్షః క్షయతరుః క్షీరీ చ స్యా ద్వనస్పతిః ॥

నందీవృక్షము, అశ్వత్థభేదము, పురోహము, గజపాదపము, స్థాలీ వృక్షము, క్షయతరువు, క్షీరి, వనవృతి యనునవి నందీవృక్షనామములు.

నం దీ వృక్ష గుణములు

శ్లో॥ నందీవృక్షో లఘుః స్వాదుః తిక్త స్తువర ఉషకః ।
కటుపాకరసో గ్రాహీ విషపిత్త కఘాస్రజిత్ ॥

నందీవృక్షము మధురరసమును, తిక్తకటు కషాయాను రసములను, లఘు గుణమును, ఉష్ణవీర్యమును, కటువిపాకమును గలిగి యుండును. మలాదులను నిరోధించును. పిత్తకఘములను శమింపజేయును. విషమును, రక్తదోషమును బోగొట్టును.

వి శేషాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—(అశ్వత్థ - బోధిదుర్వు, పిప్పలము, ఆశ్వత్థము, చలపత్రిము, గజాశనము, చైత్యదుర్వు, కృష్ణావాసము, దేవాత్మ, యాజ్ఞిక. (సారీష) - పలాశము, కమండలువు, గర్దభాండము. (నందీవృక్ష) ప్రోహము, గజపాదపము, స్థాలీవృక్షము, త్షయతరువు, క్షీరి, వనస్పతి.

(ఖ) గుణబోధకములు:—(అశ్వత్థ) - పవిత్రక.

(2) శబ్దార్థములు:—

బోధిదుర్వు—తెలియజేయునట్టి వృక్షము అనగా నీ వృక్షముకింద సమాధి నిష్ఠులై తపస్సు జేసిన మోక్షమార్గమును దెలియ గలుగుదురని భావము. పిప్పలము - క్షీరరూపమున ద్రవమును గలిగి యుండునది. అశ్వత్థము—వటాది వృక్షముల వలె జీరకాలము జీవింపనట్టిది. చలపత్రిము - ఎల్లప్పుడూను చలించునట్టి పత్రములను గలది.

గజాశనము—ఏనుగులచే దినబడునట్టి పత్రములను గలది. చైత్యదుర్వు - యజ్ఞశాలలందు పెంచబడునట్టి వృక్షము. కృష్ణావాసము - కృష్ణునకు నివాసముగా నుండునది. దేవాత్మ - త్రిమూర్తి స్వరూపమైనట్టిది. యాజ్ఞిక - యజ్ఞములందు సమిధలుగా నుపయోగింపబడునట్టిది. పలాశము - చలించునట్టి యాకులనుగలది. కమండలువు - జలరూపమగు సారమునుగలది. గర్దభాండము - గర్దభాండము ననుకరించు ఫలములను గలది. ప్రోహము - విరివిగ నుత్పత్తి యగునది. గజపాదపము - ఏనుగులచే దినబడునట్టి యాకులను గలది. స్థాలీవృక్షము - స్థాలివలె నుపయోగింపబడునట్టి వృక్షము (లేక) మంటితొట్ల యందు పెంచబడునట్టి వృక్షము. త్షయతరువు - క్షీణించునట్టి స్వభావముగల

వృక్షము క్షీరి - పాలుగలిగి యుండునది. వనస్పతి - వనస్పతి గణములో (పుష్పములు లేకనే ఫలించునట్టి వృక్షములలో గణింపబడునది. పవిత్రక - పవిత్రమును జేయునది.

(3) భేదియులు:—

ఇది “అశ్వత్థము, తుదాశ్వత్థము, పోషము, నందీవృక్షము” అని నాలుగు విధములుగా నుండునట్లు గానబడును. ఇవి యెత్తుగా బెరుగు వృక్ష భాతులలో నుత్పత్తి గలిగి క్షీరివృక్షములలో గణింపబడు చున్నవి.

అందు అశ్వత్థము అనునది దీర్ఘముగా నాళముతో గూడి, ముక్కోణాకృతిగ నుండి కోణమునందు దీర్ఘముగా అగ్రభాగమును గలిగి విశాలముగ నుండు పత్రములతో నొప్పి యుండును. ఈ నాళముయొక్క మూలభాగమున ఆకును తుంపినచో తెల్లనిపాలు గానుపించును. ఈ పత్రము తెల్లప్పుడును చలించు స్వభావము గలిగి యుండును. మరియు నీ సత్రనాళముల మూలభాగమున శాఖిమునంటి గుండ్రని చిన్న చిన్నకాయ లుత్పత్తియగును. ఈ చెట్టుయొక్క లేత కొమ్మలను ఏనుగులకు ఆహారముగా నిచ్చుదురు. ఇంతియే గాకుండ దీని యాకులను మేకలు గూడ దినును. ఈ వృక్షము తెల్లచోటుల నుత్పత్తియగును. కాని ప్రతి గ్రామమునందును భర్గచావడియను బేరుతో జనులు కూర్చుండుటకు వీలగునట్లు గట్టబడిన నెత్తుగ విశాలముగ నుండు మంటిదిబ్బల మధ్య నీ వృక్షమును పాతి బెంచుదురు. అయితే నీ వృక్షమును రాత్రిలందు భూతము లాశ్రియించునని యా కాలములందెవరుచు దీని క్రింద కూర్చుండరు గాని పగలు మాత్రము విశేషముగా దీని ఛాయయందు ఎల్లగును గూర్చుని కాలక్షేపము జేయుచుందురు. మరియు నీ వృక్షమునకును నింబవృక్షమునకును (రెండింటిని గలిపి యొకచో పాతి పెంచినట్టి వారికి) వివాహముజేయుట ధార్మికుల భగ్గుకార్యములలో నిది యొకటిగా వ్యవహారము నందు గానుపించును.

ఇంతియే గాకుండ “మూలతో బ్రహ్మరూపాయ మధ్యతో విష్ణురూపిణే । అగ్రతః శివరూపాయ వృక్షరాజాయతే నమః” యని యిది త్రిమూర్తి స్వరూపమనియు, దీని సేవించిన సర్వకామితములను బొందవచ్చుననియు దలచి కామితార్థులగు గొందరు గృహస్థులు దీనిని ప్రతి నిత్యమును ప్రదక్షిణ పూర్వకముగ నర్చించు చుందురు. మరియు బ్రయాగాది పుణ్య

క్షేత్రములలో గంగానదీ కూలస్థములగు నీ యశ్వత్థవృక్షముల నట్టించుటకై తీర్థయాత్రాపరులు బోయి యచ్చట వీని మూలములందు అర్చన జేయుదురు. ఇటుల జేయుటవలన వారి వాఠి పితృదేవతలకు ముక్తి సంపాదించునని శ్రుతులందు వర్ణింపబడినట్లుగ దెలియగలదు. మరియు భగవద్గీతాదులందు దీని ప్రభావము విశేషముగా వర్ణింపబడినది. ఇటుల వ్యవహారములం దనేక విధములుగ నీ యశ్వత్థముయొక్క ప్రయోజనము గానబడుచున్నది. వైద్యము నందు గూడ దీని పట్ల అనేక విధములుగా నుపయోగింపబడు చున్నట్లు దెలియగలదు. అందు విశేషముగా ప్రక్షరాది గర్భాశయ వ్యాధులందు స్తంభ నాది క్రియలకును, వ్రణములందు రోపణమునకును బ్రయోగింప బడుచున్నది.

క్షుద్రాశ్వత్థము అనునది “క్షుద్రాపత్రాశ్వత్థవృక్ష” మని వైద్యకశబ్ద సింధువునందును, “లఘుపత్ర, హ్రస్వపత్ర, వనస్” యని రాజనిఘంటువు నందును జెప్పబడి యుండుటనుబట్టి యీ వర్ణింపబడిన యశ్వత్థపత్రములకంటె మిగుల చిన్నవియగు పత్రములను గలిగి వనములందు జెరుగు నొక యశ్వత్థ భేదముగా దెలియగలదు. ఇది రాజనిఘంటుకారునిచే దప్ప మిగిలిన నిఘంటు కారులచే గ్రహింపబడినట్లు గానరాదు. అయితే నిదియు పెదానివలెనే కషాయసాదిగుణములను గలిగి విశేషముగా గర్భిణీన్యాధులందుపయోగింప బడునట్లుగా దెలియగలదు.

పాఠీషము అనునదిగూడ విశేషముగ ప్రతిచోటున నుత్పత్తియగుచుండును. దీని యాకులు రావియాకులవలె నుండును గాని కొంచెము మృదుత్వమును గలిగియుండును. దీని పువ్వులు గంటవలె నాకృతిని గలిగి ముద్దగను పసపు పచ్చనివర్ణము గలిగియు నుండును. ఇదిగూడ క్షీరమును గలదగుటచే క్షీరవృక్షములలో వేతనమునకు బదులుగా నుపయోగింపబడుచున్నది. దీనికి రావిచెట్టువలెవ్యవహారము నందంతగా ప్రయోజనమున్నట్లు గానబడిదు. వైద్యమునందుగూడ పై విధముగ క్షీరవృక్షములలో నొక దానికి బదులుగ నుపయోగింపబడుట దప్ప నితరత్ర స్వతంత్రముగ నుపయోగింపబడు చున్నట్లును దెలియరాదు.

నందీవృక్షము అనునది “అథోముఖి పత్రశాఖే అశ్వత్థభేదే, కొంకణ భేదే” యని సుగంధవృక్ష విశేషే” యని వైద్యకశబ్ద సింధువునందు జెప్పబడి యుండుటచే (నీ వృక్షము) అథోముఖిముగనుండు పత్రములను శాఖలను గలిగి

యుండి యిదియొక అశ్వత్థేదముగా నుండుననియు, నిది కోంకణదేశము నందు విశేషముగా నుత్పత్తిగలిగి పరిమళముతో గూడి యుండుననియును దెలియగలదు. అయితే దీని స్వరూపమును స్పష్టముగా బోధించు విశేషము లింతకంటె హెచ్చుగ నెందును గానరాకున్నవి. మరియు నిది “వనస్పతి” యని జెప్పబడుటచే “అపుష్పాః ఫలవంతో వనస్పతయః” (సు-సూ-అ 1.) నిది పుష్పించుట-డగనే ఫలించునట్లు దెలియగలదు. అశ్వత్థ వృక్షమునకు గూడ పుష్పములు లేకపోవుటచే నిదియు వనస్పతి జాతులలోని దనియే జెప్పవచ్చును.

(4) విశేష గుణములు:—

(క) అశ్వత్థ - మధురరసమును, కషాయానురసమును గలిగి యుండును. దాహమును బోగొట్టును. రా-ని. తిక్తానురసమును గలిగి యుండును. ని-ర.

(ఛ) అశ్వత్థపక్వఫలము - శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. విశేష ముగ హృదయమునకు హితమైనది. రక్తపిత్తము, విషము, దాహము, ఛర్ది, శోష, అరుచి వీనిని బోగొట్టును. రా-ని.

(గ) త్సుదాశ్వత్థము - కషాయరసమును, మధురానురసమును గలిగి యుండును. విశేషముగ గర్భిణికి హితమైనది. రక్తపిత్తమును, విషమును, దాహమును బోగొట్టును. రా-ని.

(ఘ) పాణీషము - వెంటనే శుక్రమును గలిగించును. మ-ని. వాత పిత్తములను శమింపజేయును. హృద్రోగమును, దాహమును, కంఠరోగమును బోగొట్టును. ని-ర.

(చ) నాదీవృక్షము - శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. పరిమళమును గలిగి యుండును. ధాతుప్రప్తిని, వీర్యమును గలిగించును. దాహమును, శిర శ్శూలను, శ్వేతకుష్మమును బోగొట్టును. రా-ని. లఘుగుణమును గలిగియుండును. త్రిదోషములను శమింపజేయును. వ్రణమును, క్షుష్మమును, రక్తపిత్తమును, కంఠువును బోగొట్టును. ని-ర.

(5) ప్రయోగములు:—

1. వాతరక్తమునందు అశ్వత్థ ప్రయోగము.

“బోధిదుర్ము కషాయం తు పిచే త్తిం మధునా సహ ।

వాతరక్తం జయత్యాశు త్రిదోష మపి దారుణం” ॥

రావిచెక్క కషాయమును తేనెతో జేర్చి సేవించిన వాతరక్తము శమించును. చ-చి-అ 29.

2. వ్రణమునందు అశ్వత్థ ప్రియోగము.

“పిప్పలస్య చ వ్రణప్రిచ్ఛాదనే పిద్వాన్” ||

రావియాకులను వ్రణములపై ఆచ్ఛాదనము చేసిన శీఘ్రముగ రోషణ మగును. చ-చి-అ 13.

3. వ్రణమునందు అశ్వత్థ ప్రియోగము.

“కకుభోదుంబరాశ్వత్థ...త్వచమాశ్వేవ ।

గృహంతి త్వక్చర్మైః చూర్ణితావ్రణాః” ||

మద్దిపట్ట, అత్తిపట్ట, రావిపట్ట వీని చూర్ణమును వ్రణములపై ఆవ చూర్ణనము చేసిన శీఘ్రముగ చర్మము కలుసుకుని మానును. చ-చి-అ 13

4. ప్రమేహమునందు అశ్వత్థ ప్రియోగము.

“నీలమేహీనం అశ్వత్థకషాయం వా పాయయేత్”

రావిచెక్క కషాయమును సేవించిన నీలమేహము శమించును.

సు-చి-అ 11.

5. వాచీకరణమునకై యశ్వత్థ ప్రియోగము.

“అశ్వత్థ ఫలమూలత్వ గచ్ఛంగసిద్ధం పయోనరః ।

పీత్వా సశర్కరా త్షేద్యం కులింగ ఇవ హృష్యతి”

రావిచెట్టుయొక్క ఫలములు, మూలము, పట్ట, ఊడలు వీనితోగాచిన పాల యందు చక్కెరను తేనెను జేర్చి సేవించిన వాచీకరణమగును. సు-చి-అ 26.

6. భగ్నవ్రణమునందు అశ్వత్థ ప్రియోగము.

అశ్వత్థ పలాశ కకుభ త్వచః కుశార్థ ముపసంహరేత్”

రావి, మోదుగ, మద్ది వీని పట్టలను భగ్నవ్రణములపై నుంచి కట్టు కట్టిన శీఘ్రముగ రోషణమగును. సు-చి-అ 3.

7. కణ్రోగమునందు అశ్వత్థ ప్రియోగము.

“పత్మాణాం పృథగశ్వత బిల్వార్కరండ జన్మనాం ।

తైలసింధూత దిగ్ధానాం స్వీన్నావాః పుటపాకతః ||

రసైః కవోష్ఠైః పూరయేత్” ||

రావి, మారేడు, జిల్లేడు, అముదపుచెట్టు వీనియొక్క పత్రములను గ్రహించి తిలలైలమును సైంధవలవణమును బాగుగా గలిపి దీనితో నానికి ప్రత్యేకముగా లేపనము జేసి పుటపాకవిధి ననుసరించి పాకము జేసి యందుండి స్వసమును గ్రహించి సఖోష్ణముగ నున్నప్పుడు కర్ణపూరణము జేసిన కర్ణ రోగము శమించును. వా-ఉ-అ 18

8. వ్రణశోభయదు అశ్వత్థ ప్రయోగము.

“స్యగోర్ధో దుఃఖరాశ్వత్థ...వల్కలైః ।

ప్రదేహో భూరిసర్పిర్భిః శోభ నిర్వాపణః పరం” ॥

మరి, అత్తి, రావి వీనియొక్క పట్లను మెత్తగా నూరి అందు హెచ్చుగ భృతమును గలిపి వ్రణశోభను ప్రదేహము జేసిన శోభనిర్వాపణ మగును. వా-ఉ-అ 25.

9. గర్భలాభార్థము అశ్వత్థ ప్రయోగము.

“అశవాశ్వత్థ పందాకం గర్భదం క్షీరపాచితం” ॥

రావిచెట్టుపై మొలచిన బదనికతో గాచిన పాలను నేవించిన గర్భ ప్రిద మగును. వే.

10. వమనమునందు అశ్వత్థ ప్రయోగము.

“అశ్వత్థవల్కలం శుష్కం దగ్ధా నిర్వాపితం జలే ।

తత్తోయపాన మాత్రేణ ఛర్దిం జయతి దుస్తరామ్” ॥

ఎండిన రావిపట్లను బాగుగా గాల్చి జలమునందు గలిపి కొంతకాల ముంచిన పిమ్మట పెక్కి తేరినట్టి ద్రవమును వడియగట్టి పానము జేసిన వెంటనే దుస్తగమగు ఛర్దిగూడ శమించును. చ-ర.

11. అగ్నిదగ్ధ వ్రణమునందు అశ్వత్థ ప్రయోగము.

“అశ్వత్థస్య విశుష్కవల్కల కృతం చూరం తథా గుండనాత్” ॥

ఎండిన రావిపట్లయొక్క మృదుచూరమును అగ్నిదగ్ధ వ్రణముపై నవ చూరనము జేసిన శీఘ్రముగ మానును. చ-ద.

12. శీశువుల ముఖపాకమునందు అశ్వత్థ ప్రయోగము.

“అశ్వత్థత్వగ్భవః ష్టాద్రోః ముఖపాకే ప్రలేపనం” ॥

రావిపట్ల చూరమును తేనెతో గలిపి బాలున నోటివూతను లేపనము జేసిన శమించును. చ-ర.

(6) యోగములు:—

1. ఆశ్వత్థాది లేపము - ధైర్యజ్య - సహ్యోవ్రణ.

ఉపయోగములు:—లేపనము జేసిన సహ్యోవ్రణము శమించును.

2. ఆశ్వత్థాది యోలేపము - ధైర్యజ్య - గలగండాది.

ఉపయోగములు:—లేపనము జేసిన అపచీవ్రణము శమించును.

3. ఆశ్వత్థాది క్వాథము - గ-ని-ప్ర-మేహ. మాత్ర:—1 పలం.

ఉపయోగములు:—సమస్త ప్రమేహములు శమించును.

4. ఆశ్వత్థాది కషాయము. వై-చిం-జ్వ-మాత్ర:—1 పలం.

ఉపయోగములు:—శీతజ్వరము శమించును.

5. ఆశ్వత్థాది కషాయము - శార-మ-అ 2.

ఉపయోగములు:—(వ్రణ) ప్రత్యాశనముజేసిన వ్రణకోఠ, ఉపదంశము ఇవి శమించును.

6. ఆశ్వత్థాదీ చూరము - సహస్రయోగ-చూర. మాత్ర:— $\frac{1}{4}$ తులం.

ఉపయోగములు:—సహస్రప్రమేహములు శమించును.

స్వానుభవము.

నేను ఆనుననము ప్రదరాదులయం దుత్తర వస్త్రీకెని, వ్రణమును కడుగుటకును రావిపట్ట కషాయమును ధారాళము గనుపయోగించుచున్నాను. ఈ కషాయమునే తేనెగలిపి నోటిపూతకును, మెత్తని చూర్ణమును వ్రణములపై చల్లుటకు నుపయోగించుచున్నాను. మంచి గుణము నిచ్చుచున్నది. నాక్కళ్ళిలో పండ్లు, మృదువరేచన కార్యనియు గింజలు లేహ్యముగను చూర్ణముగను ఈయవచ్చుననియు, పట్ట కషాయము గనోరియా (పూయామేహము) నందు లోపలికెచ్చుట యుపయోగమునియు చెప్పుబడియున్నది. రావి చిగుళ్లు పాలలో వేసి కాచి చక్కెరకలిపి ఎచ్చినయెడల శీతవీర్యమనియు బృంహణమనియు జెప్పుబడియున్నది.

(ఆ.ల.)

అసనః - నేగిన చెట్లు

భాషాంతర నామములు

హిందీ — అసన, మరాఠీ — అసాజా, గుజరాతీ — బీయో, మలయాళం — వేంగా, కర్ణాటకం — బేగె, హిరయహో నెయూరను, ద్రావిడం — వెంగై.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order - Leguminosae

చిక్కుడు కుటుంబము.

నేగిన — Ptero Carpus Mursupeum

ఈ కుటుంబమునందు చిక్కుడుతీగె, అనపచిక్కుడు, అడవి చిక్కుడు, కంచి చిక్కుడు, గోరుచిక్కుడు, పెసర, కుంకుమ పెసలపంట, పిల్లిపెసర, మినుము, శనగ, ఉలవ, బొబ్బరి, అసప, బటాణీ, వేరుశనగ, మెంతి, నీలిమందు, కరినీరి, వరినీరి, జనుము, చింత, సీమచింత, నల్లతుమ్మ తెల్లతుమ్మ, కస్తూరితుమ్మ, ఖదిరివృక్షము, షీకాయ చెట్టు, గానుగిచెట్టు, దిరిశనచెట్టు, నిద్రగన్నేరుచెట్టు, గురివింద, రత్నచందనము, చందనము, బాడిత, విరుగుడుచేవ, బాడివము చెట్టు, అపనీచెట్టు, కాంచనవృక్షము, వనరాజము, తంగేడు మొక్క, సునాముఖి, అద్దాకులతీగె, మోదుగ, తీగెమోదుగ, కసింతమొక్క, నూతి కసింత, రేలమొక్క, తీటకసింత, నేలరేసు, నీరుజీలుగ, ఎల్లజీలుగు, నల్లతీలుగ, కొండగిరి గిచ్చ, నల్లగిరిగిచ్చ, నల్లగరిగిరిగిచ్చ, పెద్దగిరిగిచ్చ, కూనగిరిగిచ్చ, నాగగిరిగిచ్చ, నీరుగిరి గిచ్చ, గచ్చపాద, నూనిగచ్చ, బుక్కాచెట్టు, తురాయి, చెమ్మతీగె, అలచంద, కరిఅల్పంద, కనకవర్ష, నల్లబెంద, తెల్లతీగె, కరకండితీగె, చరగదము, దదుర్ముము, కిష్టకుమార, నూనిగిరిక, వలకదూడ, అమెరమొక్క, నల్లపర్ని, నల్లసారకాడ, నల్లపాలేరు, శాయిలికంప, గలుగతీగె, జయంతి, దూలగొండ, పెద్దదూలగొండ ఈ మొదలగునవి చేరియున్నవి. మిగతా వర్ణనమునకై వనోషదవిజ్ఞానము (యీ పుస్తకములోని 23, 24 పేజీలుచూడుము).

పర్యాయపదములు

శ్లో॥ బీజకః పీతసారశ్చ పీతసాలక ఇత్యసి |

బ ధూకపుష్పః ప్రియకః సజ్జ శ్చాపనః స్మృతశః ||

బీజకము, పీతసారము, పీతసాలకము, బ ధూక పుష్పము, ప్రియకము, సర్జకము, అసనము అనునవి అసననామములు.

అ స న గుణములు

శ్లో॥ భీజకః కుష్మవిసర్ప శ్విత్రో వేహ గుదకోమిన్ ।

హన్తి శ్లేష్మస్య స్రపిత్తం చ త్వచ్యః కేశో రసాయనః ॥

వేగిన చెట్టు ఛర్మమునకు మృదుత్వమును గలిగించును. కేశములను వృద్ధి పొందించును. రసాయనము, శ్లేష్మమును శమింపజేయును. కుష్మము, విసర్పము, శ్విత్రోష్మము, స్రమేహము, గుదజక్రములు, రక్తపిత్తము అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

వి శేషాంశములు

(1) ప్రసిద్ధ నామములు:—

(క) పరిచయ నోధకములు:—వీతసారము, వీతసాలకము, బంధూక ఫలము, సరకము.

(ఖ) గుణబోధకములు:—ప్రియకము, అననము.

(2) శబ్దార్థములు:—

వీతసారము - పసపుపచ్చని సారమును గలది. వీతసాలకము - పసపు పచ్చని పర్ణము గలది సాలవృక్షమును అనుకరించును.

బంధూక ఫలము - మంకెసపువ్వువంటి పువ్వులను గలది. సరకము - ఒక విధమగు నిర్యాసమును బయటకు విడుచుచుండనది. ప్రియకము - తృప్తిని గలిగించునది. అననము - రోగములను బోగొట్టునది.

N. B:—ఇది యెత్తుగా బెరుగు వృక్షజాతులలో నుత్పత్తి గలిగి సార సారములలో గణింపబడు చున్నది. పై పదములను బట్టి యిది యొకవిధమగు నిర్యాసమును విడుచుచుండుననియు నది పసపుపచ్చని పర్ణమును గలిగి యుండు ననియును, దీని పుష్పములు మంకెస ఫలములవలె నుండుననియును దెలియు గలదు. మరియు శాల్మిగ్రామ నిఘంటు నిరూపణమును బట్టి దీని యాకులు పిప్పలి పత్రములవలె నుండుననియును దెలియగలదు. అయితే వైద్యకళబ్ధ సింధువునందు దీని యాకులు ఛాగకరము (మేకచెవుల) వలె నుండునని జెప్ప బడి యిది సాలవృక్షములో నొక భేదముగా నిరూపింపబడినది, ఇదియును గాక యిందలి వీతసాలకము, సరకము, అను పదములను బట్టి గూడ సాల వృక్షములో నిది యొక భేదమై (పచ్చని సాలవృక్షము) యుండునట్లును దెలియు చున్నది. ఒకవేళ దీనిని సాలవృక్ష భేదముగా నిశ్చయించుదమన్నను

తగినంత యాధారము గానుపించకున్నది. అయినను విమర్శపై గాని యేనియై యుండునదియు దీనిని నిశ్చయించుటకు శక్యముగాదు.

(3) విశేష గుణములు:—

కషాయరసమును గలిగి యుండును. ధ-ని. కటురసమును, తిక్తాసురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. వాతమును శమింపజేయును. వాత రోగమును, గళ రోగమును రక్తమండలమును బోగొట్టును. రా-ని.

(ఘ) పుష్పము:— తిక్తరసమును, మధురవిపాకమును గలిగి యుండును. ఆసుమును బాకము జేయును. వాతమును వృద్ధిబొందించును. ని-ర.

(4) ప్రయోగములు:—

1. రక్తపిత్తమునందు అసన ప్రయోగము.

“తథా మథూకస్య తథాసనస్య త్కారాః ప్రయోజ్యాః విధి నైవ తేన”

ఇప్పు, వేగిన వీనియొక్క త్కారముల నుక్తవిధి ననుసరించి యిచ్చిన రక్తపిత్తము శమించును. చ-చి-అ 4.

2. రసాయనమునకు అసనప్రయోగము.

“ఖదిరశింశపాసన స్వరసాః, తేషాం స్వరసాః

నాగబలావత్ స్వరసానా మలాభే త్వయం స్వరస విధిః ।

చూరానా మాధక ముదక స్యాహారాత్రస్థితం ।

మృదిత పూతం స్వరసవ త్ప్రయోజ్యం” ॥

చండ్ర, ఇరుగుడుచెట్టు, వేగిన వీని స్వరసములను గ్రహించి లేక స్వరసాభావమునందు నాగబలవలె చండ్ర మొదలగు వాని చూర్ణమును, జలమును ఒక్కొక్క ఆధకము చొప్పున గ్రహించి రెండింటి నేకమగా గలిపి యొక ఆహారాత్రము లూరబెట్టి మెత్తగా నూరి గుడ్డయందు వడియగట్టి యట్టి స్వరసమును గ్రహించి గాని యుపయోగించిన మిగుల రసాయన మగును. చ-చి-అ 1.

3. కుష్మమునందు అసన ప్రయోగము.

“యథాసర్వాణి కుషాని హతః ఖదిరబీజకా”

చండ్ర, వేగిన వీని సారములను నేవించిన సమస్త కుష్మములు శమించును. సు-చి-అ 1.

4. నేత్రబలమునకై అసన ప్రయోగము.

“తిలతైల మక్షతైలం భృగస్వరసోఽసనాచ్చ నిర్యూహః ।
ఆయసపాత్ర విపక్వం కఠోతి దృష్టే బలం నస్యం”

తిలతైలము, త నికాయనుండి తీసిన తైలము, గుంటకలగరాకు స్వరసము, వేగిన కషాయము వీనిని యథాయోగముగ గ్రహించి యనుపపాత్రలో తైలపాకము జేసి దీనితో నస్యము జేసిన నేత్రములకు బలము గలుగు.

వా-ఉ-అ 13.

5. ఉపదంశమునందు అసన ప్రయోగము.

“క్వాధం పిబే ద్వా ఖనిరాసనాభ్యాం సగుగులుం వా
త్రిఫలాయుతం వా । సర్వోపదంశాపహరః ప్రయోగః”

చండ్ర, వేగిన వీని కషాయమునందు శోధిత గుగులును గాని, త్రిఫలాచూర్ణమును గాని జేర్చి సేవించిన సర్వోపదంశములును శమించును. వం-సే.

6. స్థూల్యమునందు అసన ప్రయోగము.

అతిసూల శరీరోయః తిలతైలం ప్రశేపిచేత్ ।

సిబేదసన సారస్య క్వాధం వా మధుసంయుతం ॥

వేగినసార కషాయమునందు తేనెను జేర్చి సేవించిన స్థూలత్వము శమించును. వై-మ.

7. శ్లీపదమునందు అసన ప్రయోగము.

“ఖదిరాసన శాలానాం సారకల్కం పిబేన్నరః ।

ప్రాతర్గవాం హి మూత్రేణ సత్క్షోద్రా శ్లీపదం జయేత్ ॥ ”

ప్రతీరోజున నుదయమున చండ్ర, వేగిన, సాలవృక్షము వీని యొక్క సారకల్కమును గోమూత్రమునందు జేర్చి అందు తేనె గలిపి సేవించుచుండిన శ్లీపదము శమించును. గ-ని.

8. పశ్చాద్భ్రజమను బాలరోగమునందు అసన ప్రయోగము.

“అసనస్య తు పుష్పాణి శక్ష చూరాని కామేత్ ।

గుటికాం కారయే ద్వైర్యః తాంచ భక్తస్య వారిణా ॥

ఏషాం పశ్చాత్త కేదద్యా ద్బాలేషు మతిమాన్ భిషక్ ॥ ”

వేగినపువ్వులను మెత్తగా చూర్ణించి అన్నప్రగంజితో మెత్తగా నూరి చిన్న చిన్న మాత్రలను జేసి యిచ్చిన యెడల బాలుకులకు గలుగు దారుణముగు పశ్చాద్భ్రజమను వ్యాధి శమించును. వం-సే.

(5) యోగములు:—

1. అసనఖదిరాది రసాయనము - వా-ప్రమేహ. మాత్ర:-1 తులం
ఉపయోగములు:—ప్రమేహము, గండమాల, అర్బుదము, గ్రంథి,
స్థూల్యము, తుష్టము, భగంవరము, క్రిమిరోగము, క్లిష్టదము, శోఫ ఇవి
శమించును. మిగుల రసాయనము.

2. భీజకాఠిష్ఠము - చ-పాండు. మాత్ర:-1 ఔన్ను.

ఉపయోగములు:—గ్రహణి, పాండు, అన్నస్సు, శోఫ, గుల్మము,
మాత్రకృచ్ఛము, అశ్మః, ప్రమేహము, కామిల, సన్నిపాతము ఇవిశమించును.

3. అసనాది గణక్వాధము - వా-నూ-అ 15. మాత్ర:-1 పలం.

ఉపయోగములు:—కఫము, శ్విత్తముష్టము, క్రిమిరోగము, పాండువు,
ప్రమేహము, మేనోవృద్ధి ఇవి శమించును.

This tree is the source of the kino of the European Pharmacopoeas. The principal constituent of kino is a peculiar tannin-kino tannic acid 70 to 80 p.c., usually behined to be indentical with cateahu tannic acid and distinct from gallow tonnic acid. Kino is a simple astringent, administered in diarrhoea; some what milder in action than catechu. The bark is used id powder or decoction in diarrhoea, pyrosis etc. (Nadkarni. It is also used in chronic dysentery when astrin- gents are admissable; in leucorrhoea and diabetes; and in passive hemorrhages, particularly those from the uterus and the intestines). United States Dispensatory.

స్వానుభవము

వేగిసచెట్టు యొక్క సారము ఖది సారమువలెనే కషా యరస ప్రధానముగా నుపయోగించదగినది. బ్రిటిష్ ఫర్మాకో పియాలో కై నో (Kino) అను ద్రవ్యము ఇదియే. గ్రహణి, అతిసారము, ప్రమేహము, రక్తస్రావము శ్వేతరక్త ప్రదరము లందుపయోగము.

మోతాదు:—సారము 5 మొదలు 15 గురిగింజలు.

చేవ కషాయము 2 మొదలు 4 ఔన్నులు. (ఆ. ల.)

అపామార్గ - ఉత్తరేణి.

భాషాంతర నామములు

హిందీ—ఓంగా, చిరచిటా, లటజీరా, మరాఠీ—అఖాడా, గుజరాతీ—అంభేడో, మలయాళం—కడలడి, కర్ణాటకం—ఉత్తరేణి, ద్రావిడం—సాయురివి.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order - Amarantaceae

తోటకూర కుటుంబము

ఉత్తరేణి—Achyranthus aspera

ఈ కుటుంబమునందు తోటకూర, చిరకతోటకూర, ముక్కతోటకూర, కొయ్యతోటకూర, పొన్నగంటికూర, దుగ్గలకూర, చిరకూర, కోడిజుట్టుమొక్క, చెంచెలిమొక్క, ఉత్తరేణి, సొగడ బంతిమొక్క యీ మొదలగునవి చేరియున్నవి.

ప్రకాండము—గుర్మము - నున్నగాను పొడుగుగాను నుండును.

ఆకులు:—ఒంటరిచేరిక. లఘుపత్రములు. అండాకారము. సమాంచలము. రెండు వైపులనున్నగా నుండును. విషమరేఖపత్రము. కొనగుండ్రము. తొడిమ పొడుగుగా నుండును.

పుష్పమంజరి:—కణుపుసందులనుండిగాని, కొమ్మల చివరనుండిగాని కలుగును. పువ్వులాకుపచ్చగను, చిన్నవిగనున్నవి. ఆసంహృద్ధము ఏకలింగపుష్పములు.

పుష్పనిచోళము:—ఆసంయుక్తము. 3 దళములు. నన్నముగా నున్నవి. నీచము.

పురుష పుష్పము:—కింజల్కము 5; అయిదుకంటె తక్కువకూడ కలుగుచుండును. పుష్పాడి తిత్తులు రెండుగదులు.

స్త్రీ పుష్పము:—పుష్పనిచోళము — పై దానియందువలె నుండును. అండకోశము ఉచ్చము, 2 గదులు. కాయ పేటికాఫలము గింజలు గుండ్రముగా నుండును.

ఈ కుటుంబములోనివన్నియు గుర్మములే. ఆకులు ఒంటరిచేరిక వానికి కణుపుపుచ్చములుండవు. వీని పువ్వులన్నియు చిన్నవే. వానికే మంచిరంగుగాని నువాసనగానిలేదు. కొన్ని ఏకలింగపుష్పములే. కింజల్కములు 5. గాని తక్కువగాని యుండును. కొన్నిటిలో గొద్దుకింజల్కములుకూడగలవు. ఈ కింజల్కములు పుష్పనిచోళపు పత్రముల కెదురుగా నుండునుగాన, ఆ పుష్పనిచోళమును పుష్పకోశముగా నెన్నవచ్చును, కొన్నిటిలో పుష్పాడి

నుండు పత్రములను గలది; అపామార్గము = దోషములను వెలిబుచ్చునది; కిణిహి = వ్రణములను బోగొట్టునది.

(2) గుణములు:—

శ్లో॥ అపామార్గస్సరస్తీక్షో దీపనస్తి కకః కటుః ।

పాచనో నావవశ్చర్ది కఫమేదోనిలాపహః ॥

సహంతి హృదృజా ధ్వానా ర్ఘః కండుశూలౌ దరా పచీః ॥

ఉత్తరేణు తిక్తగణమును, కటుకాను రసమును, సర, తీక్షణగుణములను గలిగియుండును జాతరాన్నిని వృద్ధిబొందించును. ఆమమును పచింపజేయును. నస్యకర్మకు యోగ్యమైనదిగ నుండును. కఫ వాతములను శమింపజేయును. మేదోవృద్ధి, ఛర్ది, హృద్రోగము, అధ్వానము, అర్ఘస్సు, కండు, శూల, ఉదరము, అపచి అనునీ వ్యాధులను పోగొట్టును.

క్షారగుణములుగలది. సంగ్రాహి, మూత్రలము, జ్వరహరము శీతవీర్యము.

రక్తాపామార్గ గుణములు—

శ్లో అపామార్గోఽరుణో వాత విష్టం భీ కఫకృద్ధి మః ।

రూక్షః పూర్వ గుణైర్హ్నునః కథితోగుణ వేదిభిః ॥

ఎరియుత్తరేణి తెల్లయుత్తరేణికి చెప్పిన గుణములను తక్కువగా గలిగియుండును. మరియు రూక్ష గుణమును, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. వాతమును, మలమును స్తంభింపజేయును.

(3) విశేష గుణములు—

(1) శ్వేతాపామార్గము—ఉష్ణవీర్యమును గలిగియుండును. మలాదులను నిరోధించును. వాంతిని గలిగించును. రక్తదుష్టిని బోగొట్టును. (ధ. ని.) రక్తస్రావమును నిలుపును. నస్యకర్మకును, వమనకర్మకును ప్రశస్తమైనది. నస్యమును చేసిన శిరస్సునందలి క్రిములు నశించును. రక్తాతీసారమును, ద్రుక్షమును బోగొట్టును. (శ్లో.ని.) అగ్నివలె తీక్షణగుణమును గలిగియుండును. కేదనము. సమింసనము. (రా. వ.)

(2) పత్రము—రక్తపిత్తమును బోగొట్టును. (మ. ని.)

(3) రక్తాపామార్గము—కటురసమును గలిగి యుండును. మలాదులను నిరోధించును. వాంతిని గలిగించును. కఫవాతములను శమింపజేయును. వర్షణమును, కంఠువును, విషమును బోగొట్టును. (ధ-ని).

(4) బీజము—మధుర రసమును, రూక్షగుణమును, మధుర విపాకమును గలిగియుండును. కష్టముగ జీరమగును. విష్టంభమును గలిగించును. వాతమును వృద్ధిబొందించును. రక్తపిత్తమును బోగొట్టును. (భా-ప్ర) వాంతిని గలిగించును. కాసను బోగొట్టును. (ని-ర).

(5) జలజాపామార్గము—కటురసమును గలిగియుండును. కఫవాతములను శమింపజేయును. శోఫను, కాసను, శోషను బోగొట్టును. (వై-ని).

(4) భేదములు—

(1) సమూలకషాయము;—1-16 నీళ్లతోకాచి 4 ఔన్నులమోతాదు చక్కెరతో పర్బత్తుగా ఇవ్వవచ్చును.

(2) పచ్చి ఆకులు:— $\frac{1}{4}$ టు, మిరియములు 5 గ్రా; వెల్లులి 5 గ్రా ఒక మాత్రచేసి చలిజ్వరములలో ఇవ్వవచ్చును.

(3) ఆకుల కల్కము:— లేనెటీగలు, కందిగలు, తేలు మొదలగు విషపురుగుల కాటుమీద రుద్దవలెను.

(4) పేరుచూరము:—5 గ్రా; మిరియాలచూరము 5 గ్రా; లేనెతో కలిపి ఔగులకు ఇవ్వవచ్చును.

(5) గింజలు:— $\frac{1}{4}$ టులము వఱకు కడుగునీళ్లతో నూరి వడియగట్టి చక్కెరతో రక్తార్ణస్సునందు ఇవ్వవలెను. ఈ గింజలు ఆకలి చంపుటకును కామోదకమును నిరోధింపజేయుటకు యోగులు ఉపయోగించెదరని చెప్పుదురు. మంత్రవాదులు పేరును మంత్రించి ఉపయోగించెదరు. (అ. ల.)

(5) ప్రయోగములు—

(1) శిరోవిరేచనమునకు—

“ప్రత్యక్షస్పీ శిరోవిరేచనానాం”

ఉత్తరేణి శిరోవిరేచన కర ద్రవ్యములలో శ్రేష్ఠమైనది. చ-నూ. 25.

(2) అర్శోగ్గమునకు—

“అపామార్గమూలం చ తండులోదకేన సక్షాద్ర మహాకూః”

ఉత్తరేణి వేరును కల్కముగా నూరి బియ్యపు కడుగునందుచేర్చి అందు కొద్దిగా తేనెనె కలిపి ప్రతిరోజునను సేవించుచుండిన అర్భున్ను శమించును.
(సు. చి. అ. 6.)

(3) క్రిములకు—

“తతః శిశ్నకిణిహీనం క్షౌద్రయ్యుతం పిజేత్”

దిరిశెన చెక్క, ఉత్తరేణి వీనియొక్క రసమునందు తేనెనుజేర్చి సేవించిన క్రిమిరోగము శమించును. (సు. ఉ. అ. 54).

(4) శర్కరకు—

“క్షారః పేయోఽవిమూత్యైశ శర్కరాస్వశ్శరీషు చ”

ఉత్తరేణి క్షారమును గొర్రె మాత్రమునందు కలిపి సేవించిన శర్కరయు, అశ్మరియును శమించును. (వా. చి. అ. 11).

(5) కర్ణనాద బాధిర్యములకు—

“మార్దక్షార జలేన తత్కృత కల్కేన సాధితం తిలజం

అపహరతి కర్ణనాదం బాధిర్యం చాపిపూరణతః”

ఉత్తరేణి క్షార జలమునందు ఈ క్షార కల్కమును, తిల తైలమును జేర్చి పక్వముచేసి దీనితో కర్ణపూరణము చేసిన కర్ణనాదము, బాధిర్యమును శమించును. (బృంద)

(6) తృతీయక జ్వరమునకు:—

“అపామార్ద జటాకట్యాంలహితైః స పతంతుభిః

బద్ధావారే రవేస్తూరం జ్వరం హంతి తృతీయకం”

ఉత్తరేణివేరును ఎర్రని ఏడుదారములతో చుట్టబెట్టి యాదివారము నాడు తృతీయక జ్వరితునికికట్టినయడల శీఘ్రముగజ్వరము శమించును. (బృంద)

(7) శిరశ్శూలకు:—

“తైలమభ్యంగాత్ శిరసోరుజః సమగ్రాయదివా

అపామార్ద ఫలసిద్ధం”

ఉత్తరేణి బీజముల కల్కముతో పక్వము చేసిన తైలమును అభ్యంగము చేసిన శిరశ్శూల శమించును. (గ. ని.)

(8) నేత్రవీచకు:—

“అపామార్ద శిఫాఘృష్ట మధునా సైంధవేనచ

తామ్రపాత్రే భృతానేత్రే హంతి వీచాం తదుద్భవాం”

ఉత్తరేణి వేరును మెత్తగా నూరి దీనిని తామ్రపాత్రయందుంచి అందు సైంధవచూరమును, తేనెను జేర్చి మెత్తగా రుద్ది నేత్రములకు అంజనము చేసిన నేత్ర పీడ శమించును. (గ. ని.)

(9) సవ్యోవ్రణ, (శస్త్రాక్షత) ములకు:—

“నిష్పీడితైః కరపుటేన మయూరకస్య పత్రైః
వినిస్సరతియః స్వరసోఽతి సాంద్రః ।
తత్పూరితే సతతవేగమపి క్షణేన
రక్తం నిరుద్ధ మవతిష్ఠతి శస్త్రాక్షతే”

ఉత్తరేణి యాకులను చేతులతో మెత్తగా నలిపి యందుండి పచ్చిన చిక్కని రసమును శస్త్రాక్షతమునందు పూరించిన యడల వెంటనే రక్తస్రావము నిలుచును. (గ. ని.)

(10) యోనిశూలకు:—

“అపామార్గ పత్రద్వయం యోనిమధ్యేనివిష్టం
క్షణాద్యోనిశూలం నిహంతి । నుదుర్వార
మప్యేవమేవ ప్రయుక్తో విదధ్యాత్ ॥

ఉత్తరేణి యాకుల రెండింటిని యోనిమధ్య నుంచినచో వెంటనే దుర్వారముగు యోని శూలగూడ శమించును. (గ. ని.)

(11) సర్పవిషమునకు:—

“సాజ్యమయూరచూడా తు వీతా తండుల వారిణా
సర్వసర్పవిషగ హన్యాత్ కాకజంఘా ధవా దృఢం ।

ఉత్తరేణికల్కమును నేతితో గలిపి తండుల జలముతో నేవించిన సర్వసర్పవిషములును శమించును. (గ. ని.)

(12) మూత్ర కృచ్ఛ్రమునకు:—

“మూత్రకృచ్ఛ్రం జయే త్పీతా క్షీరేణ శిఖి శిఫా ।
అజాక్షీరేణ సంశేష్య పీతా నీలీజటా తథా ॥

ఉత్తరేణి వేరు కల్కమును పాలతో నేవించిన మూత్రకృచ్ఛ్రము శమించును. (వై. చు.)

(13) సిద్ధకుష్ఠమునకు:—

“ప్రలేపా త్సిద్ధా యాత్యస్తమపామార్గస్య భస్మనా
కేవలేన యథాపాపం చంద్రశేఖర భస్మనా ”

కాల్చిన యుత్తరేణి బూడిదతో లేపనము చేసిన సిద్ధకుష్ఠము
శమించును. (వై. మ.)

(14) విషూచికకు:—

“జలపీత మపామార్గమూలం హన్యాత్ విషూచికాం”

ఉత్తరేణి వేరు కల్కమును జలముతో నేవించిన విషూచిక
శమించును. (భా. వి.)

(15) రక్తార్శస్పృలకు—

“అపామార్గస్య బీజానాం కల్కాస్తండుల వారిజా
పీతోరక్తార్శసాం నాశం కురుతే నాత్రసంశయః”

ఉత్తరేణి గింజల కల్కమును తండులజలముతో నేవించిన రక్తార్శస్పృ
శ్శుముగా శమించును. (కా. సం)

(16) శోఫకు—

“సంస్వేదన క్రియా కార్యామియూరైః కోకిలాత్మైశ్చ”

ఉత్తరేణి కషాయముతో స్వేదకర్మచేసిన శోఫ శమించును. (హ. సం)

(6) యోగములు—

(1) అపామార్గక్షౌరతైలము:— కర్ణపూణము చేసిన కర్ణనాదము;
తాధిర్యము శమించును. (భైషజ్య. కర్ణరోగ)

(2) శిఖిర్ఘృతము—సర్వవిషములు, సన్నిపాతజ్వరము, విషమజ్వరము
ఇవి శమించును. మోతాదు 1 తులము (భైషజ్య. విష)

(3) అపామార్గతైలము— నశ్యముచేసిన శిరస్సునందలి క్రిములు
నశించును. (చ. ద; శిరోరోగ)

(7) Actions and uses:—Astringent, diuretic and alter-
ative, given in menorrhagia, diarrhoea and dysentery. Khar
is largely used in anasarca, ascites and dropsy. It is also given
in cutaneous affections and enlargements of glands; and to
loosen expectoration in cough. It has a great reputation in
dog bites and bites of snakes and other venomous reptiles for

which purpose it is given internally, and also applied externally. The juice is sometimes applied in tooth ache and the paste as eye-salve (anjan) in opacity of the cornea. A medicated oil is dropped into the ear in deafness and noises in the ears.

(R. N. Khory II p. 50 4-5).

స్వానుభవము

[చలి జ్వరమునందు నవచవలాకు ఉత్తరేణి యాకులు గిచ్చకాయంతమాత్రా బెల్లముతో చేర్చిగాని, సమభాగము మిరియాలు, వెల్లులి చేర్చి మాత్రలు కట్టి శేనగ గింజంత మాత్రలు ఒకొక్క మోతాదుకు 1 లేక 2 మాత్రలు నొప్పున దిశమునకు మూడుసార్లు ఇచ్చుట యుక్తము.

నాద్యర్థి. పే. 19.

ఉత్తరేణిగింజలు తింటే ఆకిలి యుండదని చెప్పుదురు. దీనిని గూర్చి పరిశోధించవలెను. ఉత్తరేణి వేరు దంతధావనమునకు మంచిది. సాధువులు ఇటుల జేయుదురట. ఆ. ల.]

ఆకారకరభః - అక్కలకర

భౌషాంతర నామములు

హిందీ—అకరకరా, మరాఠీ—, అక్కలకారా, గుజరాతీ—అక్క
లక (గ) రో, మలయాళం—అక్లాకార2, కర్ణాటకం—అక్కళాకారం,
ద్రావిడం—అకారకరం.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము
Natural Order - Compositae
చామంతి కుటుంబము

అక్కలకట్ట—*Ipomoea reniformis*

ఇది లిషింగ్స్ 531 వ నెంబరున వర్ణించడియున్నది.

ఈ కుటుంబమునందు కుటుంబ, నల్లతపత, ఎంట్రింత, చందుగల్లూర, మణటరీగ,
వామంతి, పొద్దుతిరుగుడు, బంతి, పెంకిసు, కొండనుప్పులు మొదలగునవి చేరియున్నవి.

ఆకులు:—అడుగున కొన్నియాకులు మాత్రమే అభిముఖచేరిక. పైకిపోను ఒంటరి
చేరిక. కొంచెమించుమించు హృదయాకారముగ నుండును. కొననన్నము, రెండువైపులను
మెత్తని రోమములు గలవు. సమాంచలము. విషమరేఖపత్రము.

పుష్పమండరి:—బంతి మనము చూచి పుష్పమని భ్రమించునది యొక పుష్పము
గాదు. అనేక పుష్పముల సముదాయము. పుష్పసముదాయమున కడుగున నాకు పచ్చగనుండు
రేకులు చేటికలుగాని రక్షకపత్రములుగావు. రోవలనున్న రేకొక్కక పుష్పము. మధ్యాక
భీసరణము. కొన్ని నవుంసకపుష్పములు. కొన్ని యేళలింగపుష్పములుగా నుండును.

పుష్పకోశము—రక్షకపత్రములు రేకులవలెనుండక రోమములవలె మారియున్నవి.
ఉచ్చము.

దళవలయము:—సంయుక్తము. చుట్టునున్న పుష్పములయొక్క దళవలయము నొక
వలె వెడల్పుగ నుండును. మధ్యపుష్పముల దళవలయము నన్నని గొట్టమువలె నుండును.

కింజల్కములు:—అయిదు. కాడలు దళవలయమున కంటియున్నవి. పుప్పొడి తిత్తులు
రెండుగదులు. అన్ని పుప్పొడితిత్తులును కలుసుకొని యుండును.

అండకోశము:—అండోశయము నీచము, ఒకగది. ఒకటే అండము. కీలము మొదట
కింజల్కములకన్న పొట్టిగనుండి. క్రమముగా వానికంటె పెద్దదై పుప్పొడి తిత్తులమధ్య
నుండి చీల్చుకొని పైకిపోయి రెండు కీలాగ్రములుగ చీలును.

ఇదియొక పెద్దకుటుంబము. ప్రపంచములో నన్నిభాగముల యందును దీనిని కను
గొనవచ్చును. ఈ కుటుంబములోని మొక్కలన్నియు గుల్మములు. ఆకులు చాల భాగమువరకు
ఒంటరిచేరిక. వృతాంగముపై సాచారణముగా పొలనులుండవు. పుష్పకోశము కొన్ని
పుష్పములలో పొలుసులువలెను కొన్నిటిలో రోమములవలె నుండును.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ ఆకారకరభశ్చైవా కల్లకోఽథహ్య కల్లకః॥

ఆకారకరభము, అకల్లకము, అకల్లకము అనునవి యాకారకరభ నామములు.

గుణములు

శ్లో॥ అకల్లకోష్ఠో వీర్యేణ బలకృత్కటుకో మతః ।

ప్రతిశ్శాయించ శోధంచ వాతం చైవ వినాశయేత్ ।

అక్కలకరి కటురసమును, ఉష్ణవీర్యమును గలిగి యుండును. బలమును గలిగించును. వాతమును శమింపజేయును. ప్రతిశ్శాయమును, శోధను బోగొట్టును.

విశేషాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామము:—

గుణబోధకములు - ఆకరకర

(2) శబ్దార్థములు:—

ఆకరకర - వ్రణమును గలిగించునది.

[N. B:—దీని యుత్పత్తిని గురించిగాని, స్వరూపాదులను గురించి గాని తెలియజేయు సంశయము లేదును గానరాకున్నవి. ఆకారకరభం ఉత్తర ఆఫ్రికాయందును మధ్యధరా సముద్రమునకు తూర్పునయుండు దేశములందు పెరుగునట్టిదియు, వ్యవసాయముచేసి పెంచునట్టియు ఒక చెట్టుయొక్క జేరు బజారులో 2,3 అంగుళములు ముక్కలుగా కోసి అమ్ముదురు.

అయితే మనకు బజారులందు దొరకునది మూలరూపమున నుండు నట్లు దెలియగలను. ఇది యొక విధమును గంధమును గలిగి యుండును తృష్ణాగోగమునందు దీనిని నోటియందుంచును కొద్ది కొద్దిగ రసమును మ్రింగుచుండిన తృష్ణ శమించును. అయితే నోటియందుంచుకొనినప్పుడు నోటియందుొక విధమును చిను చిమ యని మంట బుట్టును. అధికముగా నుంచినచో నొకింత వ్రణము గూడ గలుగుటయు కలదు. ఆ. ల.]

(3) ప్రయోగములు:—

1. ఫిగంగోగమున ఆకారకరభ ప్రయోగము.

“పాగదష్టంక మానః స్యాత్ ఖదిర్వృత్తక సమ్మితః ।

అకారంకరభశ్చాపి గాఢ్యాష్టంక ద్వయోన్మితః ॥
 టంకత్రయోన్మితం తైద్రం ఖల్వేసర్వం వినిక్షిపేత్ ।
 సమ్మర్శితస్య సర్వస్య కుర్యాత్సప్త వటీర్భిషక్ ॥
 సరోగీ భక్షయే త్ప్రీతః ఏకైకా మంబునావటీం ।

పరయేదమ్ లవణం ఫింగస్తస్య నశ్యతి ॥

శుద్ధిజేసిన పాచరసము 1 టంకము (4 మాషములవత్తు), చంద్రసారము

1 టంకము, అక్కలకర్ర 2 టంకములు, ఇటుల గ్రహించి యిందు కడపటి రెండింటిని మెత్తగా చూరించి మిగిలిన దానిని గూడ జేర్చి ఖల్వమునందుంచి అందు తేనెను 3 టంకముల ప్రమాణము కలిపి మెత్తగా చూరి 7 మాత్రలను జేయవలెను. వీనిని ప్రతిదినము ఉదయకాలమున ఒక్కొక్కటి చొప్పున హస్తానామకానుపానముతో నేవింపుచు అమ్లవణవరతమగు ఆహారమును దీనుకొనుచుండిన ఫింగరోగము శమించును. భా. ప్ర. (ఇక్కడ అక్కలకర్ర ప్రధాన ద్రవ్యము కాదనియు పాచరసము ప్రధాన మనియు తోచుచున్నది.) (ఆ. ల.)

(4) యోగములు:—

1. అకారకర భాది మార్గము:—శారద-మ-అ 6. మాత్ర:- $\frac{1}{4}$ తులం.

ఉపయోగములు:—శుక్రస్థిభ్రంశమును, వాజీకరణమును అగును. (ఇక్కడ నల్లమందు, జాజికాయ ప్రధాన ద్రవ్యములు) (ఆ. ల.)

(5) Physiological actions:—Stimulent, rubefacient, irritant and sialogogue locally rubefacient. In small doses it is stimulent and cordial. As a masticatory sialogogue it produces pricking sensation in the tongue with heat, pungency and copious flow of saliva, constriction in the fauces and increased buccal mucus. In large doses it is an irritant to the mucous membrane of the intestines causing bloody stools tetanoid spasms and profound stupor. The pulse becomes accelerated.

Therapeutics:—The infusion is given with lesser galangal and ginger in low states of the system with drowsiness and lethargy. The tincture is given in neuralgia, headache, tooth ache due to caries in paralysis of the tongue and in neuralgia of the face. As a local anesthetic gargle or lotion

or a mouth wash it is used in sore throat, relaxed vula aphonia etc, As a sternutatory the powder is inhaled in chronic catarrh of the frontal sinuses. The confection is given in impotence and in chronic seminal weakness. As a sialogogue it is an efficient remedy in chronic iodine poisoning where it secures a prompt and rapid elimination.

"Materia Medica of India" by R. N. Khory, II, P. 349..

స్వా ను భ వ ము.

అక్కలకట్ట తృష్ణయందు నోటిలో, నీరూగుటకను, పంటినొప్పికిని, ముఖ్యముగా ఉపయోగము. వీర్సవృద్ధి కరము లగు జౌషధములలో హెచ్చుగ చేరుచున్నది. నేరు ప్రత్యేకముగి ఉపయోగించి చూడజేయు గాని, నునకింకిను తెలియని నుగుణము ఏదైన నుంక్షవచ్చునని గా అభిప్రాయము. జ్వరము నందును, వాత వ్యాధులయందును ఉపయోగింపవచ్చును. శౌంఠిగంధము నలె నొప్పులుగల చోట వ్రాశోధ తగ్గుటకును ఉపయోగింపవచ్చును.

అక్కలకట్ట క్రిమిహరద్రవ్యములలో నొకటిగా ప్రసిద్ధి జేందియున్నది. దీనిని ప్రస్తుతము జరుగు మహాయుద్ధములో దోమలను నశింపజేయుటకు మహాషణిగా నుపయోగించు చున్నారు. గాలి తగలగానే ఎగిరిపోవు ఒక ద్రావకములో అక్కలకట్టను కరిగించి గాజుగుల్లలలో నింపుదురు. ఆ గుల్ల పగలగొట్టగానే ఆవాసన చుట్టుప్రక్కల వ్యాపించి యటనుండు దోమలను నశింపజేయును. ఆ. ల.]

ఆఖుకర్ణి - ఎలుకచెవియాకు

భాషాంతర నామములు

హిందీ—చుహాకన్నీ, మూషాకానీ, మూసాకానీ, మరాఠీ—ఉండిర
కానీ, ఛోపనీ, గుజరాతీ—పాధరడీ, ఉందరకానీ, సులయాళం—ఎలిచ్చెనీ,
కర్ణాటకం—వల్లిహతుగె, ద్రావిడం—ఎలిచ్చెవి, ఎలియాలు.

నైసర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order - Convolvulaceae

చిలకడదుంప కుటుంబము

ఎలుకచెవియాకు—Ipomoea reniformis.

మిగిలిన వివరములకు తెగడచూడుడు.

పర్యాయ పదములు

శ్లో॥ ఆఖుకర్ణ త్వాఖుకర్ణ పరికా ధూదగీభవా ॥

ఆఖుకర్ణి, ఆఖుకర్ణ పరిక, ధూదగీభవ యనునవి యాఖుకర్ణి
నామములు.

ఆ ఖు క ర్ణ గు ణ ము లు

శ్లో॥ ఆఖుకర్ణ కటుస్తిక్తా కషాయా శీతలాలఘుః ।

విపాకే కటుకామూత్ర కఘామయ కృమిప్రణాత్ ॥

ఎలుకచెవియాకు కటురసమును, తిక్తకషాయాను రసములను, లఘు
గుణమును, శీతవీర్యమును, కటువిపాకమును గలిగి యుండును. మూత్రజ
రోగములను, కఘజరోగములను, క్రిములను బోగొట్టును.

వి శే షాంశములు

(1) ప్రసిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—ఆఖుకర్ణ పరిక, (బహుపాదిక, ప్రతి పర్ణశిఖ, పత్రశ్రేణి).

(ఖ) ఉత్పత్తి బోధకములు:—భూదరీభవ.

(2) శబ్దార్థములు:—

ఆఖుకర్ణ పరిక - ఎలుకచెవివంటి పత్రములతో గూడి యుండునది. బహుపాదిక - విశేషముగ మూలములతో గూడి యుండునది. ప్రతిపర్ణశిఖ - ఒక్కొక్క యాకుకింద వేళ్ళను గలిగి యుండునది. పత్రశ్రేణి - పంక్తి వలె దీర్చియుండు పత్రములను గలది. భూదరీభవ - కొండచరియలయందుత్పన్నమగునది.

(3) భేదములు:—

ఇది పెద్ద చిన్న భేదముచే రెండు విధములుగా నుండి లతాజాతులలో నుత్పత్తి గలిగి క్రిమిహర ద్రవ్యములలో గణింపబడు చున్నది. మరియు గొన్ని నిఘంటువులందు స్థలజ - జలజ భేదముచే రెండు విధములుగా పరింప బడినట్లు చెలియగలదు. దీనిని బట్టి పైని వచింపబడినట్టి భేదములలో నేదియో యొకటి స్థలజముగ (లేక) జలజముగ నుండునో అటుగాక స్థలజ జలజము లలో తిరిగి పెద్ద చిన్న భేదములు బ్రత్యేకముగ నుండునో స్పష్టముగ జెప్పుటకు గావలసిన విషయము రెండును గానరాకున్నవి. ఇదియును గాక భావ మిశ్రితు దీని నొకే రూపమున గ్రహించుటకు గల కారణమును చెలియ కున్నది.

ఇది లతారూపమున నుత్పత్తియై యెలుకచెవివంటి పత్రములను గలిగి ప్రతి యాకు మొదటను వేళ్ళతో గూడి కొండచరియలందు విస్తరిల్లు నట్లుగా పై పదములను బట్టి చెలియగలదు. ఇంతకన్న దీనిని గురించిన విపులాంశము లెచ్చటను గానరావు. ఇది విశేషముగా క్రిమిరోగమున నుపయో గింపబడుచున్నట్లు చెలియగలదు. మరియు దీని యందలి పెద్దజాతి నిఘంటు

రత్నాకరమును బట్టి రసాయనమునకును, పాదమునకు చేయబడు బంధన సంస్కారమునకును ప్రయోగింపబడు చున్నట్లు దెలియగలదు.

(4) విశేష గుణములు:—

(క) సామాన్య-తీక్షణ సర గుణములను గలిగి యుండును. యోనిరోగములను బోగొట్టును. శో-ని.

(ఖ) క్షుద్రాఖుకర్ణి - కటురసమును, తిక్తకషాయాను రసములను, లఘుగుణమును, సమశీతోష్ణ వీర్యములను, గలిగి యుండును. రసాయనము. కఫపిత్తములను శమింపజేయును. శూల, జ్వరము, క్రిమి, గ్రింధి, మూత్ర కృచ్ఛ్రము, ప్రమేహము, అనాహము, ఉదరము, హృద్రోగము, విషము, పాండువు, భగందరము, కుష్ఠము వీనిని బోగొట్టును. ని-ర.

(గ) బృహదాఖుకర్ణి - మధురరసమును, శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. రసాయనము, నేత్రములకు హితమైనది. పాదరసమునకు బంధన సంస్కారము జేయును. శూలను, జ్వరమును, క్రిమిములను, వ్రణమును, ఆఖువిషమును బోగొట్టును. ని-ర.

(5) ప్రయోగములు:—

1. క్రిమికోగమునం దాఖుకర్ణి ప్రయోగము.

మూషికపక్షిం సమూలాగ్రిప్రతానా వపహృత్య ఖిండశః ।
 భేదయిత్వా ఉమాఖిలే త్తోదయిత్వా పాణిభ్యాం పీడయిత్వా
 చ రసం గృహ్ణీయాత్ తేన రసేన లోహితశాలివండులపిచ్ఛం ।
 సమాలోడ్య పూపలికాం కృత్వా విఘామేష్వంగారేషు
 విపాచ్య విడంగతైల లవణో పహితాం
 క్రిమికోష్ఠాయ భక్షయితుం ప్రయచ్ఛేత్ ॥ ”

అఖుకర్ణి లతను సమూలముగ గ్రహించి చిన్న చిన్న ముక్కలుగా గోసి మెత్తగా దంచి చేతులతో పిండి రసమును గ్రహించి దీనితో యెర్ర బియ్యపుపిండినిగలిపి యప్పుమువలెజేసి వాయువిడంగముల తైలమును, సైంధవ లవణమును పై దానికి బూసి పొగలేని నిప్పులపై గాల్చి క్రిమికోష్ఠముగల వాని కిచ్చివ క్రిమిరోగముశమించును. చ-వి-అ. 7.

2. గర్భధారణముకై ఆఖుకర్ణ ప్రియోగము.

“గర్భాభావకృతాన్ దోషాన్ ఏకాపవ హినాశయేత్ ।

యోనిమధ్య స్థితాస్త్రీణాం మూషికర్ణ శిఫాధ్రువం ॥”

గర్భధారణము లేకుండునట్టి స్త్రీయొక్క యోనిమధ్యయందు ఆఖుకర్ణ మూలమును ధరింపజేసిన యెడల గర్భశయగత దోషము శమించి గర్భధారణ యోగ్యత గలుగును. గ-వి.

(6) యోగములు:—

1. ఆఖుకర్ణ్యాది చూర్ణము - వై-చిం-క్రిమి. మాత్ర:- $\frac{1}{4}$ తులం.
ఉపయోగములు:—క్రిమిరోగము శమించును.

(7) A decoction of the plant (1 in 20) is said to act as deobstruent, diuretic and alterative, useful in rheumatism, neuralgia, headache etc; dose is from 1/2 to 1 ounce. The leaf-juice is also given, for migraine, as purgative. The leaf-juice is also given in rat-bites and snake-bites in doses of 1 to 2 tolas. It is also locally applied to the parts bitten. It is also used for dropping into the ear in cases of ulcers, abscesses etc. In epilepsy its powder mixed with java flour and water is applied to swellings.

ఆటరూషకః - అడ్డనరపుచెట్టు

భాషాంతర నామములు

హిందీ—బాసా, బిసోంటా, అమాసా, మరాఠీ—అమాళసా, అడు
ళసా, గుజరాతీ—అరడుశీ, మలయాళం—ఆడలోడకం, కర్ణాటకం—ఆడు
సోగ, ద్రావిడం—ఆడాతోడై.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order - Acanthaceae

అడ్డనరపు కుటుంబము

అడ్డనరము—Adhatoda Vasika

ఈ కుటుంబమునందు అడ్డనరపుచెట్టు, నేలవావిలి మొదలగునవి చేరియున్నవి.

ఆకులు:—అభిముఖచేరిక, లఘుపత్రము. కణుపు పుచ్చములులేవు. కురుచతొడిమ
వెడల్పుగ బల్లెపాకారముగ నుండును. సమాంచలము. విషమరేఖపత్రము. ఇరువ్రక్కల
నున్నగా నుండును. కొన పన్నము.

పుష్పమంజరి:—కంకి కణుపునందులనుండి పెరుగు వృంతముల మీద పుష్పములు
దట్టముగానుండును. ఉపవృంతములులేవు. చేటికలుగలవు. 2 చేటికలు 2 ఉపచేటికలును
కలిసి పుష్పమును ములుగుపరచును.

పుష్పకోశము:—నంయుక్తము. తమ్మెలు 5. నీచము. ఆకు పచ్చని రంగు.

దళవలయము:—నంయుక్తము. క్రిందిభాగము గొట్టమువలెను పైభాగము ఓష్ఠాకార
ముగను నుండును. పైపెదవియందు తమ్మెలు రెండును, క్రింది పెదవియందు మూడును
కలవు. తెలుపురంగు. క్రిందిపెదవిమీద నెట్టివి చారలు గలవు. మొగ్గలో నీ తమ్మెలు అల్లు
కొని యుండును.

కీంజర్కములు:—రెండు. దళవలయము నంటుకొనియుండును. పై పెదవికి దగ్గ
రగానుండును. పుప్పొడి తిత్తులు క్రిందివైపున కోణమువలె నుండును. పుప్పొడి తిత్తుల
రెండుగదులును సమముగా నుండక ఒకటి మీదికిని రెండవది కొంచెము క్రిందకునున్నవి.

అండకోశము:—అండాశయము ఉచ్చము. రెండుగదులు. నాలుగు అండములు.
కీలము:—అండాశయశిఖరమునుండి పుట్టును. గుండ్రము. కీలాగ్రము:—గుండ్రము.

రెండుగాజీలియుండుటయుగలదు. ఫలము:—రెండుగదులు. గట్టిగానుండు కాడలనంటి నాలుగు గింజలుండును. బహువిదారుణఫలము.

అద్ధసరముచెట్టు హిందూదేశమునందెల్లయెడలను బెరుగుచున్నది. దీనిని తటచుగా దోటలయందును దొడ్లలోను బెంచుచుండురు. ఇది గుబురుచెట్టు. సాధారణముగా 4—8 అడుగులవఱకు బెరుగును. గాని అప్పుడప్పుడు 20 అడుగుల వఱకుగూడ బెరుగును. బెరడు నున్నగాను బూడిదవర్ణముగాను నుండును.

ఈ కుటుంబపు మొక్కలు ఉష్ణదేశములందు విరివిగా పెరుగుచున్నవి. వీనిలో గుబురు మొక్కలు, గుల్మములేగాని పెద్దవృక్షములులేవు. ఆకులు అఖిముఖచేరిక, లఘుపత్రములు. సమాంచలము. సాధారణముగా చేటికలుండును. దళవలయము సంయుక్తము. ఓష్ణాకారముగ నయినను, ఆసరాళముగానైననుండును. కింజల్కములు రెండో, నాల్గోయుండును. కాని, యెండును అయిదుండవు. అండకోశము ఉచ్ఛము. రెండుగదులు. కాయ బహువిదారుణఫలము. కాయలెండి రెండుమూడుచోట్ల పగులును. అదివఱకు గలసియున్న డిప్పలు అతాత్తుగా విచ్చుటచే లోపలిగింజ లెగిరి కొంచెము దూరముగా పడును. అట్లుగాక గింజలన్నియు దల్లిచెట్టునకు దగ్గరగా బడి మొలచినయడల సచ్చోట దొరకు నాహారము చాలక చచ్చిపోవలసి వచ్చును. అట్టిహాని నివారించుటకై గింజలు దూరదూరముగా బడునట్లు గాయలయందీ యేర్పాటు గలిగినది. ఈ కుటుంబములోనికల్ల మిక్కిలి యువయౌగమైనది అద్ధసరము చెట్టు. దీనియాకులను పనసచెక్కయొక్క రంపపు పొట్టుతోగలిపి కాని యొకవిధ మగు పచ్చని రంగు చేసెదరు. అద్ధసరపు ఆకులతో దమ్ముచేసినయడల వరిచేలు మిక్కిలి సారవంతములగును. దీని బొగ్గును దఱుచుగా దుపాకిమందునకు నుపయోగింతురు. దీని చెక్కతో గొన్ని రుద్రాక్షలుగూడ చేయుచున్నారు.

ప ర్యా య ప ద ము లు

శ్లో॥ వాసకోవాసికా వాసా భిషజ్జ్ఞాతా చ సింహికా ।
సింహాస్యో వాజిదంతః స్యాదాట రూషక ఇత్యపి ।
అటరూషో వృషనామా సింహపరశ్చ సః స్మృతః ॥

వాసకము, వాసిక, వాస, భిషజ్జ్ఞాత, సింహిక, సింహాస్యము, వాజిదంతము, అటరూషకము, అటరూషము, వృషనామ, సింహపరము అనునవి యాటరూషక నామములు.

గు ణ ము లు

శ్లో॥ వాసకోవాప కృత్స్వర్యః కఫపిత్తాస్తా నాశనః ।
తిక్తస్తువర తో హృద్యః లఘుః శీత స్తృష్ణర్తిహృత్ ।
శ్వాసకౌస జ్వరచ్ఛర్ది మేహకుష్ఠ క్షయాపహః ॥

ఆర్థికర పుచ్చెట్టు తిక్తరసమును, కషాయానురసమును, లఘుగుణమును, శీతకర్మమును గలిగి యుండును. స్వరమును గలిగించును. హృదయమునను హితమైనది. వాతమును వృద్ధిచేయించును. కఫమును శమింపజేయును. రక్త పిత్తము, తృష్ణ, శ్వాస, కాస, జ్వరము, ఛర్ది, ప్రమేహము, కుష్మము, క్షయము అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

విశేషాంశములు

(I) పరిస్థిద్ధనామములు:—

(క) పరిచయబోధకములు:—భిషజ్జ్ఞాత-సింహాస్యము-వాజీదంతము-సింహపరము.

(ఖ) గుణబోధకములు:—(కసనోత్పాటన.)

(2) శిబ్దాశ్వాసములు:—

భిషజ్జ్ఞాత - తల్లివలె నైద్యులకు సర్వవ్యాధులందును మేలు చేయునది. సింహాస్యము - సింహముఖమువలె గంభీరముగ వికసించినట్టి పుష్పములను గలది. వాజీదంతము - గుర్రపుదంతములవలె నుండు పూమొగ్గలనుగలది. సింహపరము - సింహముయొక్క నాలుకను బోలు పత్రిములను గలది. కసనోత్పాటక - కాసరోగమును బోగొట్టునది.

N. B:—ఇది పాచగాపెరుగు వృక్షజాతులలో నుత్పత్తి గలిగి తిక్తరస ద్రవ్యములలో జేరి కఫ, పిత్త, రక్తపిత్త, శ్వాసకాసాది హృదయములలో గణింపబడు చున్నది. ఇది యితర వృక్షములవలె నెత్తుగ పెరుగునది యైనను గట్టితనము లేక తేలికగ విరుచుట కనువగునట్టి కొమ్మలు మొదలగు అంగములతో గూడి యుండును. ఈ వృక్షములు సాధారణముగ నడవులందుత్పత్తి యగును. అయినను దక్షిణభారతమున ప్రతిచోట నుత్పత్తి యగుదు చూచుటకు మిగుల సందముగ నుండును. ఇది చరకాదులచే విశేషముగా రక్తపిత్త శ్వాసకాసాది వ్యాధులందుపయోగింప బడినది. మరియు,

“వాసాయాం విద్య మానాయాం లశాయాం జీవితస్య చ ।

రక్తపిత్తీ క్షయీ కాసీ కిమర్థ మవసీదతి” ॥ (వై-జీ.)

దీనిని బట్టి రక్తపిత్తమునందును, ముఖ్యముగ, బ్రయోజనకారిగ నుండునని నీ వృక్షముయొక్క సర్వాంగములును జ

మునందును, కాసమునందును యుచున్నది. ఇంతియేగాక సర్వవ్యాధులందును నుపయో

గి.పబడు చున్నట్లు దేలియగలదు. వ్యవహారమునందు దీని కెట్టి ప్రయోగముండఁనదియు దేలియవన్నది. ఇది వంగాది లోహములయొక్క ధ్వజీకరణముకై గూడ నుపయోగింప బడుచున్నది.

(3) విశేషగుణములు:—

(క) కటుకౌను రసమును గలిగి యుండును. కామిలను బోగొట్టును. (రా.ని.)

(ఖ) పుష్పము. తిక్తరసమును, శీతవీర్యమును, కటువిషాకమును గలిగి యుండును. కఫపిత్తములను శమింపజేయును. చ-సూ-అ. 27 క్షయమును, కాసమును బోగొట్టును. (సు-సూ-అ. 46)

(గ) వేతాంగ్రము. తిక్తరసమును గలిగి యుండును. పిత్తకఫములను శమింపజేయును. (సు-సూ-అ. 46)

(4) ప్రయోగములు:—

1. రక్తపిత్తమునం దాటరూషక ప్రయోగము.

“వాసాం సశాఖాం సపలాశిమూలాం కృత్వా
కషాయం కుసుమానిచాగ్న్య | ప్రిదాయకల్కం
విసచేత్ శృతంతత్ సత్కౌద్రీ మాశ్వేన సహంతి రక్తం”

అష్టసరమును సమూలముగ గ్రహించి కషాయముగాచి యందు శృతమును, అష్టసరపువ్వుల కల్కమును జేర్చి పానముచేసి తేనె గలిపి నేవించిన రక్తపిత్తము వెంటనే శమించును. (చ-చి-అ. 4.)

2. శ్వాసకాసాదులం దాటరూషక ప్రయోగము.

“అటరూషక మృద్వీకా పథ్యాక్వాథః సశ్కరః |
మధుమిశ్రిః శ్వాసకాస రక్తపిత్త నిబ్ధాణః ||”

అష్టసరము, ద్రాక్ష, కరకకాయ వీని కషాయమునందు చక్కెరజేర్చి పానముచేసిన కాస, శ్వాస, రక్తపిత్తమును శమించును. (చ-చి-అ. 4.)

3. క్రిమికుష్మము నందాటరూషక ప్రయోగము.

“వృష కుటబః సప్తపర్ణః.....స్నానేహనే
తేపే క్రిమికుష్మయకః సగిమూత్రః”

అడ్డసరపు కషాయమునందు గోమూత్రమును గలిపి స్నానమునకును, పానమునకును, లేపనమునకును ఉపయోగించిన కృమికుష్ఠము శమించును.

(చ-చి-అ 7)

4. రాజయత్క్యుయందాట రూపక ప్రయోగము.

“హస్తపాదాంగ దాహేషు జ్వరే రక్తే తథోర్వగే ।

వాసాసర్పిః శతావర్యా సిద్ధం వా పరమం హితం॥ ”

* అడ్డసరముతో సిద్ధముజేసిన ఘృతమును సేవించిన హస్తపాదాంగ దాహముతో గూడిన రాజయత్క్యుయు, జ్వరమును, ఉర్వగత రక్తపిత్తమును శమించును.

(చ-చి-అ 5.)

5. రసాయనమున కాటరూపక ప్రయోగము.

“వాసామూల తులాక్వాథే తైల మానాప్య సాధితం ।

హుత్వా సహస్ర మశ్నీయాత్ మేధ్య మాయుష్య ముచ్యతే॥ ”

అడ్డసరపువేరును నూరుపలములు గ్రహించి కషాయముగాచి తైలమును జేర్చి పాకముజేయవలెను. ఇటుల వేయిమార్లు పైవిధముగ కషాయమును జేర్చుచు బాకముజేసి యధావతుగ సేవించిన మేధావృద్ధియు, ఆయుర్వృద్ధియు గలుగును.

(సు-చి-అ 28.)

6. ముఖిరోగము.

“స్వరసః క్వధితో వాసాయాః ఘనీభూతః సగైరికః ।

అస్యస్థః సమధు ర్వక్త్రపాక నాడీ వ్రణాపహా॥ ”

అడ్డసరపు స్వరసమును ఘనీభవించువరకు పాకముజేసి యందు గైరికమును, తేనెను గలిపి నోటియందుంచుకొనిన ముఖిపాకము, నాడీవ్రణమును శమించును.

(వా-ఉ-అ 22.)

7. పిత్తశ్లేష్మ జ్వరమునందు ఆటరూపక ప్రయోగము.

“సపత్రపుష్పవాసాయాః రసః క్షౌద్రసితాముతః ।

పిత్తశ్లేష్మజ్వరం హంతి సామపిత్తం సకామలం॥ ”

అడ్డసరమును పత్రపుష్పములతో గ్రహించి స్వరసమును దీసి అందు తేనె, చక్కెరను జేర్చి సేవించిన పిత్తశ్లేష్మజ్వరమును, అమృపిత్తమును, కామిలయు శమించును.

(భా-ప్ర.)

8. కచ్చువునం దాటరూపకప్రయోగము.

“శ్లోమలసింహాస్యదలం సనిశం సురభిజలేన ప్లిష్టం
దివసత్రయేన నియతం క్షపయతికచ్చు విలేపనతః ॥”

లేత యష్టసరపాకులను, పసపును గలిపి గోమూత్రము (నేరేడుచెక్కరసము)తో నూరి లేపనముజేసిన కచ్చువు మూడు దినములలో శమించును.

(చ-ద.)

9. మూత్రాఘాతమునం దాటరూపకప్రయోగము.

“రసందురాల భాయావాకషాయం వాసకస్యనా ॥”

అష్టసరపు కషాయమును సేవించిన మూత్రాఘాతము శమించును.

(గ-ని.)

10. వాతాస్యగ్గరమునందాట రూపకప్రయోగము.

“శర్కరామధుసంయుతం వాసకస్యరసం వాపి ॥”

అష్టసరపు రసమునందు చక్కరను, తేనెనుజేర్చి సేవించిన వాతజాస్యగ్గరము శమించును.

(గ-ని.)

11. శరీర దుర్వాసనకు:—

“వాసాదలరసో లేపాచ్చంఖి చూర్ణేన సంయుతః ।

గాత్రదౌర్గంధ్యంనాశనః”

అష్టసరపు ఆకు వెచ్చచేసి రసముపిండి శంఖిచూర్ణము కలిపి పూయవలెను.

(భా-ప్ర.)

12. సుఖప్రసవమునకు:—

జేరును గల్భణీస్త్రీ మొలనుకట్టినను, వేరుగంధము నాభికి పొలికడుపునకు పూసి యోనిలోపల లేపనముజేసినను సుఖప్రసవమగును. స్త్రీరోగచికిత్స.

(చత్రదత్త.)

13. మనుచికము:—

స్వరసమును తేనెతో నిచ్చిన శమించును.

(వ. ప్ర.)

14. కంటిపొరలు మసకలు:—

పువ్వులనుండి కారుతేనెతో మానుపనుపు వేరు అరుగదీసి కంటికి కాటుక గాబెట్టిన నేత్రరోగములకు హితము.

(పం. సే.)

(5) యోగములు:—

1. వృషభ్యుతము:—నా - ర క్తపిత్త. మాత్ర:-1 రులం.

ఉపయోగములు:—రక్తపిత్తము, పిత్తజగుల్గుము, బ్యూము, శ్వాస, కాస, హృద్రోగము, కామిల, తిమిరము, భ్రమ, కిసప్పము, స్వభంగము ఇవి శమించును.

2. వాసా కూష్మాండభిండము - ధైషజ్య - రక్తపిత్త. మాత్ర:- 1 తులం.

ఉపయోగములు:—కాసము, శ్వాస, త్నయము, హిక్కు, రక్తపిత్తము, హలీమకము, హృద్రోగము, అమిపిత్తము, పీనసము ఇవి శమించును.

3. వాసాభిండము - ధైషజ్య - రక్తపిత్త. మాత్ర:- 1 తులం.

ఉపయోగములు:—క్షతక్షయము, కాసము, శ్వాస, యక్షు, రక్తపిత్తము ఇవి శమించును.

4. బృహద్వాసాపలేహము - ధైషజ్య - యక్షు. మాత్ర:- 1 తులం.

ఉపయోగములు:—యక్షు, ఆనాహము, కాస, స్వభంగము, అగ్నిమాంద్యము, హృద్రోగము, త్నతక్షయ, మూత్రక్రిచ్ఛము, రక్తపిత్తము, శ్వాస, బ్యూము, వీహవృద్ధి, అమిపిత్తము, ఛర్ది ఇవి శమించును.

5. సింహస్యాదిపటి - ధైషజ్య - కాస. మాత్ర:- 2 గుంజలు.

ఉపయోగములు:—క్షతక్షయము, శ్వాస, రక్తపిత్తము గల రోగము, రక్తాపిసారము, యక్షు, రక్తప్రదరము, కాస, రోగ, గ్రహణి ఇవి శమించును.

6. వాసాచందనాదీతైలము - ధైషజ్య - కాస.

ఉపయోగములు:—వాసాభ్యుగ్గాది రూగముగ నుపయోగించిన కాస, బ్యూము, రక్తపిత్తము, పాండు, హలీమకము, కామిల, త్నతక్షయము, రాజయక్షు, శ్వాస ఇవి శమించును. బలము, పల్లము, అగ్ని బలమును గలుగును.

7. వాసాకృష్ణము - ధైషజ్య - కాస. మాత్ర:- 1 ఔన్ను.

ఉపయోగములు:—కాస, శ్వాస, రక్తపిత్తము, కంకరరోగము, ఉర్రక్షతము ఇవి శమించును,

8. వాసాచిక్కోధము - బృహద్వాసాచిక్కోధము ధైషజ్య - నేత్రరోగ. మాత్ర:- 1 పలము,

ఉపయోగములు:—నేత్రమునుండి గలుగు రక్తసాంఘము, తిమిరము, నేత్రక్రిండు, పటలార్దురము, సహజాశుక్రిము, తుస్కము ఇవి శమించును.

9. వాసానైతైలము - బ - రా - వాచకోగ్.

ఉపయోగములు:—వాసాన్యజన రూపముగ నుపయోగించిన కలా జాతము, ఫింజివాతమును తమిండును.

10. సింహస్నానై క సామము - ధైవజ్య - శోధ. మాత్ర:-1 పరిం.
ఉపయోగములు:—శోధ తమిండును.

(6) Actions and uses:—Expectorant antispasmodic, and alterative; the flowers and roots with ginger and Sitah are given in ague, rheumatism, consumption, asthma, chronic bronchitis and other chest affections. The root is a fair substitute for seneqa leaves are often smoked in Asthma.

R. N Khory II. p. 464.

“Strong testimony in favour of the remedial properties of the drug was furnished to the authors of the “Pharmacopia of India by Drs. Jacksonh and Dutt, who employed it with marked success in bronchitis, asthma and other pulmonary and catarrhal affections. Cases illustrative of its effects in catarrhl, bronchitis and phthisis have been published by Mr. O. C. Dutt.

(Indian annals of Med. Sci. 1865 Vol.X p. 156).

In Bengal the leaves are smoked in asthma; good evidence of their value when thus used has been collected by Dr. G. Watt in the “Dictionary of the Economic products of India” Dr. Watt has also brought to notice the use of Adhatoda leaves in rice cultivation in Sutejvalley. The fresh leaves are scattered over recently flooded fields prepared for the rice crop, and the native cultivators say that they not only act as a manure but also as a poison to kill the aquatic weeds that otherwise would injure the rice. Experiments conducted by us show that the infusion acts upon the cells of those plants in the same manner as certain chemical re-agents by contracting their contents and causing their disintegration it also proves poisonons to any animalcules, frogs, leeches, etc, present in the water; on the higher animals the leaves do not have this affect”.

(Pharmacographia Indica Dymock II p. 54).

స్వానుభవము

దగ్గులలో సామాన్యముగా దీని నుపయోగింతురు. కషాయముగా కాచిగాని, పానకముగా చేసికాని, లేహ్యముగా చేసికాని, కరక్కాయ, పిప్పలి, శుంఠి, చక్కెర, తేనె మొదలగు వానిలో కలిపికాని పుష్పస వ్యాధులన్నిటిలో నుపయోగింపవచ్చును. పాండు, రక్త పిత్త వ్యాధులలో ఇది నమ్మకముగా పనిచేయును. జ్వరములకీచ్ఛేడి కషాయములన్నిటిలోను, ముఖ్యముగా కఫపిత్తములధికముగ నున్నపుడు, దీనిని చేర్చి వాడుదురు. కఫమురాక, పిల్లలు ఉక్కిరిబిక్కిరి అగుచున్నపుడు దీని స్వరసమునిచ్చిన కఫమును సులభముగ వెడలునట్లు చేయును. శ్వాస, కాస వ్యాధులలో మిక్కిలి తీవ్రముగా నున్నపుడు, దీని స్వరసము నుపయోగించి తరువాత ఇది కలిపిన మందుల నుపయోగించవలెను. కఫము చిక్కగాను తీగెలు తీగెలుగానున్న సమయములందు దానిని కరుగచేసి ఇపికాక్వానా (Ipecacuanaha) మాదిరిగా చులకనగా వెడలింపచేసి దగ్గును తగ్గించును. దీని ఆకులను శ్వాసయందు సిగరెట్టు త్రాగినటుల త్రాగుదురు.

$\frac{1}{4}$ మొదలు $\frac{1}{2}$ ఔన్సు స్వరసమును తేనెతో నియ్యవచ్చును. వాంతి కావలెనన్నచో, ఇంకను అధికముగ నివ్వవచ్చును. లేక దీని ఆకునుగాని, వేరుపట్టనుగాని, కషాయముగాకాచి $\frac{1}{2}$ మొదలు 2 ఔన్సులవరకు తేనెతో కలిపిగాని లేక తేనె కలుపకుండాగాని ఇవ్వవచ్చును. (ఆ. ల.)

ఆమ్రః - మామిడి చెట్టు (క)

భాషాంతర నామములు

హిందీ—ఆంబ, ఆమ; ఆమకా, మరాఠీ—ఆంబా, గుజరాతీ—
కేరీ, ఆంబో, మళయాళం—మావు, కర్ణాటకం—మావు, ద్రావిడం—మా.

నై సర్గిక స్వరూప వర్ణనము

Natural Order - Anacardiaceae

మామిడి కుటుంబము

మామిడి—Mangifera Indica

ఈ కుటుంబమునందు మామిడి, జీడిమామిడి, చాళమామిడి, నల్లజీడిచెట్టు, కాకర
శింగుచెట్టు, బద్దిచెట్టు, ఇవురుమామిడి యీ మొదలగునవిచేరి యున్నవి.

ఆకులు:—ఒంటరిచేరిక. లఘుపత్రములు. కణుపు పుచ్చములులేవు. బల్లెపాకారము.
కొన్ని సమగోళాకారము. కొన్ని అండాకారముగగూడ గలవు. బిరుసుగాను, నున్నగాను
నుండును. సమాంతరము. కొనసన్నము. కొన్నిటిలో గుండ్రముగను గొన్నిటియందు వాళ
మును గలదు.

పుష్పమంజరి:—కొమ్మల చివరనుండి రెమ్మగలలు. పువ్వులు చిన్నవి. కొంచెము.
పచ్చగను కొంచెము ఎఱుపురంగుగను నుండును. మిధునపుష్పములును, ఏకలింగపుష్ప
ములును గలవు.

పుష్పకోశము:—రక్షకపత్రములు 5. విడివి. పాకపాకారము. నీచము.

దళవలయము:—అయిదు ఆకర్షణపత్రములు. బల్లెపాకారము. రక్షక పత్రములకంటె
రెట్టింపు పొడుగుండును. దీనిమీద వెల్లువి చారలుగలవు.

కింజల్కములు:—అయిదు. ఒకపల్లెరముమీద నున్నవి. వీనిలో నొకటి యెక్కువ
పొడుగుగనున్నది. దీనికే పుప్పొడి తిత్తిగలదు. మిగిలినవి గొడ్డు కింజల్కములు.

అండకోశము:—అండాశయము ఉచ్చము. ఒకగది. క్రిమము ఒకటి. ఇది అండాశ
యముయొక్క యొకప్రక్కనుండి వచ్చుచున్నది. కీలాగ్రము కొంచెము వంగియుండును.
ఫలములో పెంకుకాయ.

పురుషపుష్పము:—ఇందు అండకోశములేదు. ఉన్నను గొడ్డయి యున్నది.

ఈ కుటుంబపు చెట్లయందు గొంచెము జిగురుగా నుండు రసముగలదు. ఆకులు
ఒంటరిచేరిక. కణుపుపుచ్చములుండవు. సాధారణముగ నన్నియు లఘుపత్రములు. ఇవి
బిరుసుగానుండును. పువ్వులు చిన్నవి. సరాళము. ఏకలింగ పుష్పములు మిధున పుష్పములు
గలవు. అండాశయము చుట్టును గ్రాంధికణములుగల పల్లెరముగలదు. దీనిచుట్టును ఆకర్షణ
పత్రములన్ని కింజల్కములుండును. ఫలము సాధారణముగ లోపెంకుకాయ.

మామిడికాయలను వనదేశమునంతటను చెంచుచున్నారు. వానిలో జాలరకములు వచ్చినవి. పరచివైనను పెండ్లనుండి మొలచుచుగాని యా మొలచిన చెరువందు మంచిని వారిపోవచ్చును. మంచిపెండ్లనుండి చెట్లచెట్లను, చక్కువరకము పెండ్లనుండి మంచి చెట్లనుగూడ వచ్చుట గలదు. కావున మంచిరకము వచ్చునని రూకము చేసికొనుటకై అందు చ్చెట్లను పెండ్లను బాతి ఆ చిన్న మొక్కచేపాది యెదిగిన పిమ్మట, వర్షకాలమునందు నంటుగొట్టవచ్చు. ఈ అంటులను వర్షకాలములోనే దూరదూరముగ వాటుట మంచిది. అంటు లను ఇరువదియైదుగురు దూరమున చూచేసి యదుగుల వెడల్పున గోరులువీసి ఎరువుచేసి మొక్కలు పాపడుచు, ఆరునెలలవరకును వానికి నీడముండవలయును. ఆ మధ్యప్రదేశము లందు నేవయిన పైరు జరిగినను జల్లవచ్చును. అందుదేండ్లలో దోట కాపునకు రాగలదు. ఇంత పంటను అప్పుచిచ్చుదు నీరు పోయుచుండవలయును.

మామిడిపండ్లనుదియు కాయల యూరుగాయలను, అందరెరిగినదే. మామిడికలవ గట్టి గానుండును. పంటయి ద్వారబంధములు తొట్టిపడవలుగూడ జేయుదురు. నల్లమందు, నీలి మందు, తేయామిడు చెట్టులను చెప్పాలనుగూడ జేయుచున్నాడు. ఆరులందును వెతడునందు పట్టిరిరంగు నిమ్మ పిండములుగలవు. మరియు నీయామలను బకపులకువెచ్చి వానినుూర్రము నుండి పట్టిరి రంగువీయుట కనుచిర్రము.

పర్యాయపదములు

శ్లో॥ ఆమ్రం ప్రోక్తం సాలశ్చ సహకారము, ఆతిసారభము, కామాంగము,
మగునూత, మాకింగము, పికపల్లభము అనునవి యామ్రనామములు.

ఆమ్ర - ఆమఫలగుణములు

శ్లో॥ ఆమ్రం బాలం కషాయామ్లం రుచ్యం మారుతపితృకృత్॥
మామిడిసిందె కషాయశమును, అగ్గూనుశమును గలిగియుండును. రుచిని యుత్తియును, కాతశి త్తములను పృథ్విబొంగెంచును.

ఆమ్ర - తరుణఫలగుణములు

శ్లో॥ తరుణం శుతత్యమ్లం రూక్షం దోషత్రయానకృత్॥
అమిడికాయ (వెచ్చివది) నిగులనల్లరసమును, రూక్షగుణమును గలిగి యుండును. రక్తిమును దూషింపజేయును. త్రిదోషములను పృథ్విబొంగెంచును.

ఆమ్ర - పక్వఫలగుణములు

శ్లో॥ పక్వంతు మాధురం పృథ్యం స్నిగ్ధం బలసుఖప్రదం॥
గురు నాతహం పృథ్యం వర్ణం శీతమపి త్రలం॥
కషాయానుశం ప్రియశ్శుక్రకవివర్ధనం॥

మామిడిపండు మధురరసమును, కషాయరసమును, స్నిగ్ధగురుగుణములను, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. వెంటనే శుక్రమును గలిగించును. బలమును, సౌఖ్యమును గలిగించును. హృదయమునకు హితమైనది. వర్షమును గలిగించును. జాతరాగ్ని, కఫమును, కొద్దిగ పిత్తమును వృద్ధిగొందించును. వాతమును శమింపజేయును.

ఆమృ - వృక్షసంపక్వ ఫలగుణములు

శ్లో॥ తదేవ వృక్షసంపక్వ గురువాతహరం పరం।

మధురార్థరసం కింఞ్చిదే త్త్విత్తప్రకాశనం॥

చెట్టునపండిన మామిడిపండు మధురరసమును, అమృతరసమును, గురుగుణమును గలిగియుండును. కొద్దిగ పిత్తమును ప్రకాశింపజేయును. విశేషముగ వాతమును శమింపజేయును.

ఆమృ - కృత్రిమ పక్వఫలగుణములు

శ్లో॥ ఆమృత కృత్రిమపక్వంచ తద్భవేష్టిత నాశనం।

రసస్యాద్వైర్య హీనస్తు మధుర్వాచ్య విశేషతః॥

ఉష్ణితం తత్పరం రుచ్యం బల్యం వీర్యకరం లఘు।

శీతలం శీఘ్రపాకిన్యా ద్వాతపిత్తహరం సరం॥

కృత్రిమముగ పండించిన (కావుదేసే పండించిన) మామిడిపండు విశేషముగ మధురరసము గలిగియుండుటచేతను, అమృతరసము లేకపోవుటచేతను పిత్తమును శమింపజేయును. దీనిని కొలదికాలము నిలువముంచినచో, సదిలఘుసగుణములను, శీతవీర్యమును గలిగించును. మిగుల రుచిని బుట్టించును. బలమును, వీర్యమును గలిగించును. శీఘ్రముగ జీర్ణమగును. వాతపిత్తములను శమింపజేయును.

ఆమృ - కృత్రిమ పక్వఫలరసగుణములు

శ్లో॥ తదన్యో గాతీతో బల్యః గురుర్వాతహరః సరః।

అహృద్వృత్తస్థితోఽతీవ బృహణః కఫవర్ధనః॥

కృత్రిమముగ పండించిన మామిడిపండుయొక్క రసము (కస్తూరము) గురురగుణములను గలిగియుండును. బలమును, తృప్తి గలిగించును. మిగుల బృహణము. కొద్దిగ హృదయమునకు హితమైనది. కఫమును వృద్ధిగొందించును. వాతమును శమింపజేయును.

ఆమ్ర - కృత్రిమ పక్వఫలఖండ గుణములు

శ్లో॥ తస్యఖండం గురు పరం రోచనం చిరపాకిచ |

మధురం బృంహణం బల్యం శీతలం వాతనాశనం ||

కృత్రిమముగ పండించిన మామిడిపండుముక్క మధురరసమును, గురు గుణమును, శీతవీర్యమును గలిగియుండును. అధికముగ రుచిని బుట్టించును. చాలా కాలమునకు జీరణమగును. బృంహణము, బలమును గలిగించును. వాతమును శమింపజేయును.

ఆమ్ర బీజ గుణములు

శ్లో॥ ఆమ్రబీజం కషాయస్యా చ్ఛర్ద్యతీసార నాశనం |

ఈషదమ్లం చ మధురం తథాహృదయ దాహనుత్ ||

మామిడి బీడి కషాయరసమును, కొద్దిగ అమ్ల మధురానురసములను గలిగియుండును. ఛర్ది, అతీసారము, హృదయదాహము అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

ఆమ్ర పల్లవ గుణములు

శ్లో॥ ఆమ్రస్య పల్లవోరుచ్యః కఫపిత్త వినాశనః ||

మామిడిచిగురు రుచిని బుట్టించును. కఫపిత్తములను శమింపజేయును.

ఆమ్ర పుష్ప గుణములు

శ్లో॥ ఆమ్ర పుష్ప మతీసార కఫ పిత్త ప్రమేహనుత్ |

అస్యగృష్ణహరం శీతం రుచిక్పద్ధాహివాతలం ||

మామిడిపువ్వు శీతవీర్యమును గలిగి యుండును. రుచిని బుట్టించును. వలదులను నిరోధించును. వాతమును వృద్ధి పొందించును. కఫపిత్తములను శమింపజేయును. అతీసారము, ప్రమేహము, రక్తదోషము అను నీ వ్యాధులను బోగొట్టును.

రాజామ్రః - రాచమామిడిచెట్టు (ఖ)

శ్లో॥ రాజామ్రష్టంక ఆమాత్రః కామాహ్వో రాజపుత్రకః |

రాజామ్రము, టంకము, ఆమాత్రము, కామాహ్వ, రాజపుత్రక యనునవి రాజామ్రనామములు.

మనసు ఫౌండేషన్
పుస్తకాల పరిశీలనాపట్టిక

పుస్తకం పంఖ్య	TPLA103B170
పుస్తకం పేరు	ఆయుర్వేద శిక్ష - శైవరంజనమ్
తారీఖు	25-10-2024
ముందు లెట్టు	NO
వెనుక లెట్టు	NO
మొత్తం పేజీలు	127
విద్య సైజు పేజీలు	NO
భాష పేజీలు	NO
లేని పేజీలు	NO
కయారు చేసినది	Rehana
పేజీలు విడదీసినది	REHANA
స్కాన్ చేసినది	Mounica
పరిష్కరణ చేసినది	SANDHYA
పేజీలు పరిశీలించినది	
టైటిల్ చేసినది	
ప్యాకింగు చేసినది	
స్కాన్ చేయబడినది	
కప్పులు	NO
పరిస్థితి	Good